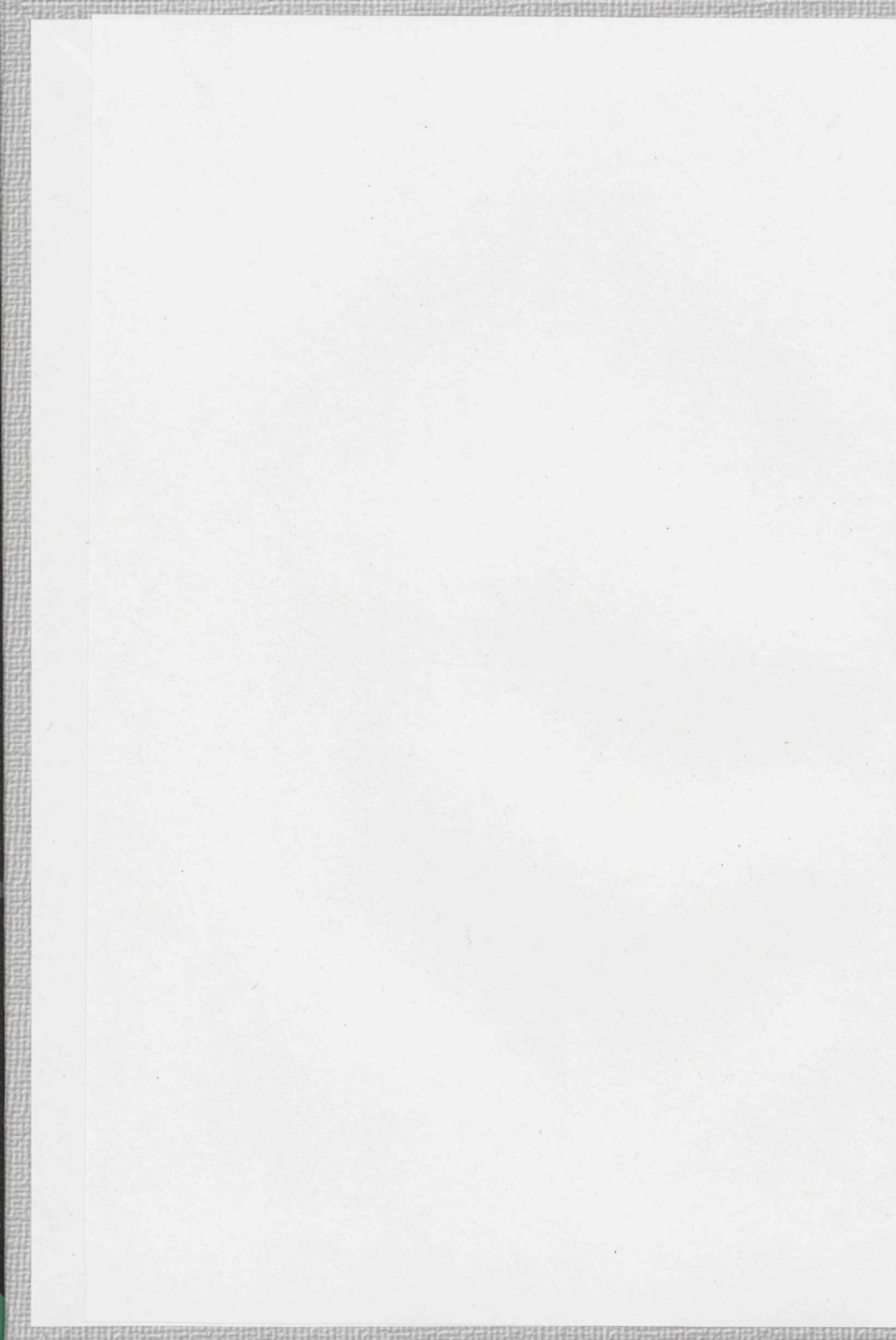

Peep Varju

**EESTI LASTE
KÜÜDITAMINE
VENEMAALE**

14. Juunil 1941

*Kui GENOTSIIDI-
JA SÕJAKURITEGU*

**EESTI LASTE KÜÜDITAMINE
VENEMAALE 14. JUUNIL 1941
KUI GENOTSIIDI- JA SÕJAKURITEGU**

SIHTASUTUS VALGE RAAMAT

EESTI LASTE KÜÜDITAMINE VENEMAALE 14. JUUNIL 1941 KUI GENOTSIIDI- JA SÕJAKURITEGU

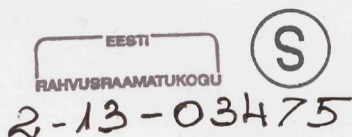
Peep Varju

Tallinn 2013

Sihtasutus Valge Raamat avaldab tänu toetuse eest :

Eesti Represseeritute Abistamise Fondile ja
dr. Vello Helgile Taanist

Toimetajad: Ülo Ennuste
Enn Tarvel
Kunstnik: Endel Palmiste
Kaanekujundus: Marju Veermäe
Arvutitöötlus: Arvi Prikk

Copyright: Sihtasutus Valge Raamat
Peep Varju
ISBN 978-9949-33-127-7
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Eessõna

1. Sissejuhatus
7
  2. Massioperatsiooni ettevalmistamine
10
  3. Operatsiooni läbiviimine
15
  4. Ellujäänute mälestused
21
  5. Näljasurmad sundasumisel Siberis
26
  6. Eesti laste põgenemine Siberi sundasumiselt kodumaale
33
  7. Siberi lastekodu orbude tagasitee kodumaale
44
  8. Nõukogude riigi valed okupatsioonikuritegude eitamiseks
54
  9. Siberi laste kohanemine eluga kodumaal
60
- Kokkuvõte
63
- Lisad 1-10
67
- Dokumendid ja fotod
96
- Isikunimede register
112-116

EESSÕNA

See raamat on kirjutatud süütult hukkunud Eesti laste mälestuseks. Nende mitme tuhande mälestuseks, kes nälgisid, piinlesid, haigestusid, põgenesid surma eest ja hukkusid mõõtmatu Venemaa Kaug-Põhja ja Siberi karmides elutingimustes. Süüdimõistva otsuse langetamiseks neile ei olnud ühelgi Eesti kodanikul põhjust kohtuorganite poole pöördumiseks. Võimalustki selleks ei antud, sest otsuse tegid kuritegeliku kommunistliku impeeriumi NSV Liidu juhid kompartei Keskkomitee ja valitsuse ülisalajase ning rahva eest varjatud ühismäärusega nr. 1299-526 c 14. maist 1941. Sisuline surmaotsus tuhandeile tehti selle dokumendiga korruga kolme Balti riigi kodanike hävitamiseks. Täpselt sama saatus määrati Läti ja Leedu lastele. Kõik kokku 40 178 ohvrit kolme demokraatliku väikeriigi peale. Süüdimõistmiseks piisas kahest asjast. Esiteks rahvus, et nad olid eestlased, lätlased või leedulased. Teiseks sotsiaalne päritolu. Kuulumine rahvuslikku eliiti, see tähendas neid inimesi, kes olid Vabadussõjast osavõtuga loonud Eesti riigi ja ka neid, kes olid kahekümne aasta jooksul aktiivselt tööd teinud oma demokraatliku riigi ülesehitamiseks. Kommunistliku režiimi kehtestamiseks ja kindlustamiseks tuli need inimesed, lapsed kaasa arvatud, esimeses järjekorras kõrvaldada.

2004. aastal töö lõpetanud Okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riiklik komisjon, lühendatud nimetusega ORURK, ei saanud kõiki uurimistööde tulemusi õigeaegselt avaldada ning eesti rahvale teatavaks teha. Kummalisel kombel ei soovinud Riigikogu oma komisjoni tööde trükkitoimetamiseks raha eraldada. 15. märtsil 2004 komisjoni esimehe Vello Salo poolt Riigikogu juhatusel üle antud raport Valge Raamatu nimega jäigi elektroonilise variandina kasutamiseks vaid siseringile. Trükist ilmus raamatuna tööde kogumik aasta hiljem valitsuse reservfondist eraldatud toetusega tänu peaministrile Juhan Partsile. Tegelikult nimetas riikliku komisjoni esimees Vello Salo tookord esitatud aruannet pilootprojekti, millest selgus uurimistööde seis aastaks 2004, ning vajadus töö jätkamiseks. Käesolev töö eesti laste suhtes rakendatud genotsiidist on ORURK-i komisjoni läbitöötatud materjalidest 39-s publikatsioon. Esimene selleteemaline brošüür ilmus 1994. aastal käsitsilaotuna ja sümboolse tasu eest tänu Riigikantselei trükkikoja juhataja Alma Kullerkupu heatahtlikule abile. Rahapuuduse all kannatanud riiklik komisjon on nüüd saanud avaldada veel tosina jagu uurimistöid pärast ametlikku töö lõpetamist 1. septembril 2004. See on toimunud endiste komisjoni liikmete omaalgatuse korras loodud sihtasutuse Valge Raamat kaudu. Nii nagu omal ajal toetasid pagulaseestlased riiklikku ORURK-i komisjoni väga tõhusalt oma

organisatsioonide kaudu, on ka meie sihtasutus saanud tööd jätkata suures osas tänu säilinud headele ja usalduslikele sidemetele nendega.

Eesti laste saatuse selgitamise uurimistöodes on olnud palju häid osavõtjaid. Aluse nendele töödele panid ellujäänud kannatanud ise mälestuste kirjutamisega ning okupatsiooniaastail sahtlisse kirjutatud saatusekaaslaste nimestikega. Kui 25. märtsil 1989 loodi Tallinnas linnahallis kommunistliku režiimi ohvreid ühendav organisatsioon Eesti Memento Liit, siis algas ajalootoimkonna kaudu seni salajas hoitud materjalide koondamine ühtseks uurimistööks. Kõik toimus algul vaid meie ühismälu abil, sest arhiivid olid meiesuguste jaoks suletud. Ajalootoimkonna esimeseks juhiks sai Pärnumaalt küüditatud Elmar Joosep. Uurimistöodel Siberis ja Kirovis käisid Memento liikmed Kalju Tuulik, Jüri Lehtrand, Uno Mell, Elmar Joosep, Lea Palvadre, Aadu Rast jpt. Väga edukaks kujunes Kalju Tuuliku ja Jüri Lehtranna retk Tomski oblastisse augustis-septembris 1989. Nende Siberi saatusekaaslased Aleksander Karamzin, Vadim Makšejev, Kalju Kallismaa, Renate Taarde jt võtsid südamlikult vastu ning olid kõik vajalikud kohtumised ametivõimudega ette valmistanud. Saadi täielik ülevaade kõigist lastekodudest ja säilinud laste nimekirjadest. Tomski oblasti arhiivides tegi põhjaliku uurimistöö vene kirjanik ja meie saatusekaaslane Kiviõlist Vadim Makšejev. Läänes pagulaste poolt kogutud materjalid süstematiseeris ning andis Kanadas välja soomepõhisina sõidunud Vello Salo.

Sajad Memento ühingu liikmed on andnud kogutud materjalid üle Eesti Represseeritute Registri Büroole, mis töötab Memento Tallinna Ühenduse juures. Büroo on tänaseks välja andnud 11 mahukat nimekirjaraamatut Eesti inimkaotustest.

Juba Memento ühingu esimesel tegutsemiseaastal kaasati töösse Pirgu mälu-keskus. Lavastaja Merle Karusoo eestvedamisel hakkasid mitmed näitlejad koguma intervjuusid esmalt Siberist pääsenud orbudelt-lastekodulastelt. Töösse lülitus Eesti Kirjandusmuuseum Rutt Hinrikuse juhtimisel ja lisaks mälestusteraamatutele on sealsesse arhiivi koondatud nüüd kõik Pirgu mälu-keskuse kogutud intervjuud. Riiklik komisjon on kõik teadaolevad materjalid süstematiseerinud ja käesoleva tööna avaldab nüüd juba sihtasutuse Valge Raamat toetusel. Kaks-kümmend viis aastat kestnud uurimistöö on toonud selguse tuhandete süütute ohvrite saatuses, kuid ometi jäävad paljude kohta teated ebapiisavaks ja puudulikeks ning võimalusi selguse saamiseks jääb üha vähemaks.

Kahetsusega peame tunnistama seda tegelikkust olukorda ja tahaksime vabandada kõigi nende ees, keda me pole suutnud aidata hukkunud saatusekaaslaste või võitlustes Eesti eest langenud võitlejate-relvavendade otsingutel. Tänuõnad saatusekaaslastele, kes on osalenud meie uurimistöös!

Südamlik tänu kõigile, kes on teinud tänuväärte tööd eesti laste saatuse selgitamiseks ning toetanud meie uurimistööd mitme aastakümne jooksul !

1. SISSEJUHATUS

14. juuni on Eesti Vabariigis rahvuslik leinapäev. Sellel päeval meenutame kõiki Eesti kodanikke, kes on andnud elu oma riigi eest. Nende seas on lahinguis langenute kõrval veel arvukam hulk märtrisurma saadatud kümneid tuhandeid tsiviil-isikuid kolme järjestikuse okupatsiooni aastail. 17. juunil 1940 alanud N. Liidu okupatsioon hävitas demokraatliku Eesti Vabariigi ja tekitas eesti rahvale ränki inimkaotusi. Esimese Nõukogude okupatsiooni ühe aastaga Eestile põhjustatud inimkaotusi hindas Saksa okupatsiooni ajal tegutsenud Elmar Tambeki juhitud ZEV-i komisjon sellise kolossaalse arvuga nagu **59 967**.¹ Nende seas on tuhandeid lapsi ja alaealisi, kes deporteerituna Venemaale sundasumisele kahekümneks aastaks, olid tegelikult määratud hukkamisele näljasurma läbi. See oli selge genotsiidiakt ja sõjakuritegu, mille eest vastutavad esimeste seas okupatsioonivõimude poolt ametisse pandud kahe marionetliku valitsuse liikmed. Need olid nn juunikommunistid Johannes Vares-Barbaruse A. Ždanovi koostatud valitsusest ja järgmisena juba kommunistidega kaasatud Johannes Lauristini valitsuse, ehk õige nimega ENSV Rahvakomissaride Nõukogu liikmed. Koos okupatsioonieelse aja **120** põrandaaluse kompartei liikmega² ning nendega juunipöörde järel liitunud kaasajooksikutega, täitsid nad kõik sõnakuulelikult okupantide korraldusi demokraatliku Eesti Vabariigi likvideerimiseks ning Eesti kodanike füüsiliseks hävitamiseks. Toimepandud riigireetmise ja ränkade kuritegude eest on suurem osa neist isikutest jäänud karistamata ning nad on jäänud unustusse. Mõned jäid siiski Saksa okupatsiooni haardesse ning vangistati või hukati uute okupatsioonivõimude käsul. Suurem osa neist nn juunikommunistidest sattusid aegamööda ise omaloodud kommunistliku terrorirežiimi ohvriteks ning nad vahistati ja saadeti Gulagi vangilaagritesse sama saatust jagama nende Eesti patriootidega, keda nemad olid võimul olles rahvavaenlasteks kuulutanud ning süüdi mõistnud. Kuritegeliku jõugu juhitud kommunistlik impeerium hävitas halastamatult ka oma ustavaid poolehoidjaid. Ilmekaks näiteks oli A. Ždanovi käsul siseministriks määratud kriminaalkurjategija Maksim Unt, kes sai riigipöörde lavastuses ülesande 21. juunil 1940 tööliste meeleavalduste korraldamiseks. Aasta hiljem NKVD vahistas ta, sai lisaks Kodusõja ajal Venemaal langetatud surmaotsusele uuesti

¹ Vello Salo. *Population Losses in Estonia. June 1940–August 1941*. lk 208. Maarjamaa, 1989.

² Moskva arhiiv РЦХИДНИ (Venemaa Föderatsiooni Uusimate Ajaloodokumentide Säilitamise ja Uurimise Keskus), ф. 17, on. 121, д. 52, л. 19–22.

sama karistuse ning riigipöörde üks juhtidest hukati 30. juulil 1941 Moskva lähedal nn Butovka polügooni salastatud objektil. Kommunistlik režiim hoidis kõiki, sealhulgas ka ustavaid partei liikmeid pideva hirmu all ja mittemingisugused teened ei kindlustanud kellelegi täielikku julgeolekut.

14. juunil 1941 panid Eesti okupeerinud Nõukogude Liidu okupatsioonivõimud toime aegumatu inimsusevastase kuriteo. Nad tungisid ootamatult oma relvastatud jõukudega südaööl ja varahommikul tuhandetesse eesti kodudesse ning vahistasid vähemalt 9267 tsiviilisikut.³ Eesti Vabariigi seaduste järgi ei olnud need Eesti kodanikud korda saatnud mittemingeid kuritegusid. Operatsiooni kuritegelikkus iseloomu rõhutab fakt, et süütud inimesed vahistati tervete perekondadena, kaasa arvatud emad lastega ja lapseootel emad, ka voodihaiged ning põdurad vanavanemad. Vahistati nende nimekirjade järgi, mis olid koostatud 14. mail 1941 Moskvast NSV Liidu valitsuse ja kommunistliku partei Keskkomitee eriti salajasest määrusest nr. 1299-526 cc lähtudes. Nimekirjade koostajad ning kogu operatsiooni juhid olid okupatsioonivõimude NKVD eriuksused, kes imbusid Eestisse salaja juba baaside lepingu järel 1939. aasta sügisel. Jutud kohalike kommunistide ja nendega liitunud kaasajooksikute määravast osast kaaskodanike deporteerimisel on okupantide levitatud teadlik vale meie rahva lõhestamiseks. 120 kommunisti Eestis enne 1940. aasta riigipööret oli sedavõrd tühine vähemus, et ei saa olla juttugi eesti rahva aktiivsest osalemisest kommunistliku riigikorra kehtestamisel. Niisamuti ei saanud neil olla juhtivat osa 14. juunil 1941 toimunud massikuriteos. Kuid igasugune osalemine küüditamises on ränk kuritegu ja eesti kommunistide süü oma rahva hävitamisel on vaieldamatu. Müüdid eestlastele omasest kadedusest ja selle oskuslikust ära-kasutamisest kommunistlikus terroririigis on leidnud uskujaid. Venemaa-eestlane Gustav Naan oli selle müüdi üks tuntumaid autoreid ja jäi elupäevade lõpuni parteile ustavaks kommunistlike väärtõdede kuulutajaks. Meie rahva ühismälu võitluses Eesti eest ellujäänute esituses lükkab ümber kõik sellised väljamõeldised. Ettevalmistused selleks kuritegelikuks hävitustööks algasid otsekohe Punaarmee üksuste saabumisega baasidesse Eesti territooriumil. Juunipöörde ajaks 1940. aasta suvel oli koos armee-ga siia tulnud NKVD-meestel esmane ettevalmistav etapp massiliste repressioonide alustamiseks ja demokraatliku Eesti Vabariigi hävitamiseks juba tehtud. 26. mail 1941 Moskvast koostatud dokument kolme Balti riigi kodanike vahistamiseks ja deporteerimiseks etteantud kategooriate järgi kinnitab, et põhjalik ettevalmistustöö operatsiooniks oli lõppenud.⁴ Vt lisa 11.

³ Valge raamat. Ülevaade okupatsioonidest. Lk 15. Enn Sarv, Peep Varju. Tallinn, 2005.

⁴ ГАРФ, (Venemaa Föderatsiooni Riiklik Arhiiv), фонд 9479, on. 1“с“, д. 87, л. 189.

Kui Punaarmee 17. juunil 1940 okupeeris Eesti riigi, said väljaõppinud NKVD jõugud praktiliselt täieliku tegevusvabaduse. Juunis-juulis 1940 formaalselt veel iseseisvas Eesti Vabariigis enne anneksiooni lõplikku vormistamist vahistasid nkvdeelased otse Tallinna tänavail ning mujalgi takistamatult Eesti kodanikke. Neid toimetati vahistamise dokumente vormistamata vanglatesse siin kodumaal ja teatud juhtudel toimetati ka NSV Liitu.

Süütute inimeste deporteerimine (küüditamine) **okupeerivasse** riiki Venemaale vangilaagritesse ja sundasumisele Siberi karmidesse tingimustesse on rahvusvahelise õiguse järgi sõjakuritegu. Genotsiidi ärahoidmise Genfi konventsiooni järgi on see ka genotsiidikuritegu. Konventsiooni artikkel 2 kõlab nii:

Käesoleva konventsiooni kohaselt mõistetakse genotsiidi all iga allpool loetletud tegu, mis on toime pandud kavatsusega hävitada osaliselt või täielikult rahvuslike, etnilisi, rassilisi või usulisi üksusi nagu .....

(c) üksusele tahtlikult selliste elutingimuste pealesurumine, mis põhjustab üksuse täielikku või osalist hävimist

(e) laste vägivaldne ühest üksusest teise sunniviisiline ümberpaigutamine.

Koos Aegumatusekonventsiooniga määratlevad need rahvusvahelise õiguse dokumendid toimepandud aktsiooni kui aegumatut inimsusevastast kuritegu eesti rahva hävitamiseks. Küüditamine hõlmab kuut erinevat kuritegu. Eestis kehitud kriminaalkoodeksiga ning seal viidatud rahvusvaheliste lepingutega ja rahvusvahelise tavaõigusega on need igaüks tunnistatud inimsusevastaseks ja aegumatuks.⁵ Riikliku uurimiskomisjoni ORURK-i andmetel umbes kolmandik juuniküüditamise ohvritest, kokku **2578** inimest olid lapsed ja alaealised ⁶. Saksa okupatsiooni ajal Elmar Tambeki juhtimisel tegutsenud Äraviidute Otsimise ja Tagasitoomise Keskus (saksa k. ZEV) komisjon hindas alaealiste ja laste seas esimese Nõukogude okupatsiooniaasta ohvrite koguarvuks **4005**. Neist **81** tapeti kohtuta (Vt. lisa 1). 14. juunil 1941 toimunud massioperatsioon oli hoolikalt ja põhjalikult ette valmistatud. Kommunistlikus impeeriumis oli selliseid aktsioone korduvalt tehtud sotsiaalsete inimgruppide või tervete rahvaste hävitamiseks.

⁵ *Õiguse ja vabaduse vahimehed. lk 86. Heinrich Marga ja Enn Sarve kirjavahetus 1994-2003. Koost. Enn Sarv. Tallinn, 2012.*

⁶ *Kannatuste aastad 1940-1991. 2. raamat. 14. 06.1941.lk 45. Peep Varju. Tallinn, 2012.*

2. MASSIOPERATSIOONI ETTEVALMISTAMINE

14. juunil 1941 toimunud kommunistide massikriteos ei olnud midagi juhuslikku. Ei olnud mingit improvisatsiooni tekkinud uudses olukorras, nagu väidab juunipöörde kohta vene ajaloolane Jelena Zubkova väga heas uurimistöös *Kreml ja Baltikum*, kirjeldades riigipöörde üldjuhi Andrei Ždanovi tegevust Tallinnas. Kõik toimunu kolmes Balti riigis juunis 1941, niisamuti kui aasta varem vallutatud Poolas ning nädal enne sõja puhkemist ka Moldaavias, Lääne-Ukrainas ning Lääne-Valgevenes oli tüüpiline N. Liidu kommunistlik hävitustöö allaheidetud rahvaste kohtlemisel. Rahvusliku eliidi hävitamine oli okupatsioonivõimude esmane ülesanne. Sellist tüüpi plaane rakendati N. Liidus loendamatu arv kordi alates 1920-test aastatest oma riigi kodanike elujõulisema, harituma ja tegusa osa likvideerimiseks ning erinevate rahvuste sunniviisiliseks ümberpaigutamiseks. Näitena võib nimetada 18. jaanuaril 1930 vormistatud ringkirja nr. 775 kulakluse ja valgekaartlaste massiliseks sundasumisele väljasaatmiseks ⁷.

Eesmärgiks oli luua ärahirmutatud kodanikega totalitaarne kommunistlik ühiskond, kes on täielikult allutatud ainupartei taatele. Hävitamisele määratud inimgrupe nimetas punaideoloogia üldnimetusega *sotsiaalselt ohtlikuks elemendiks*. Igat gruppi sildistati veel täiendavate nimetustega. Kolhooside loomise kampaaniaga likvideeriti Venemaal näiteks edumeelsete jõukamate talupoegade majapidamised 1930. aastal nende vägivaldse ümberasustamisega Venemaa äärealadele. Seda nimetati ametlikus propagandakeeles *kulakluse* likvideerimiseks. Väljatöötatud vägivaldaskeemi rakendati hiljem paljude Venemaa rahvaste füüsiliseks hävitamiseks 1930-te aastate lõpul. Aastail 1939–1940 anastatud Poola, Eesti, Läti, Leedu, Moldaavia, Ukraina ja Valgevene aladel tehti täpselt samuti.

1940. aastal Punaarmee poolt okupeeritud Balti riikides tuli nn sotsialistliku ühiskonna ülesehitamiseks ning punaideoloogia mõttes lojaalse kodanikkonna kujundamiseks füüsiliselt hävitada osa rahvast. Vahistamised kommunistide meelest ohtlike kodanike isoleerimiseks ühiskonnast algasid juba esimestel päevadel otsekohe pärast 21. juunil 1940 toimunud kommunistide riigipööret Eestis. Üks esimesi vahistatuid oli Politseitalituse abidirektor Konstantin Kirsimägi. Ta vahistati 23. juunil 1940, ametist kõrvaldamine vormistati tagantjärele 27. juuni 1940

⁷ ГАРФ, ф. 9414, он. 1. д. 1944, л. 13, 14.

käskkirjaga ning seejärel toimetati ülekuulamiseks Moskvasse Butörka vanglasse.⁸ Ametlikes dokumentides on vahistamise kuupäevana märgitud 18. september 1940, s. o. kolm kuud hiljem. K. Kirsimägi hukati 12. juulil 1941 Moskva lähedal kurja kuulsusega hukkamise kohas, mis kandis nimetust Butovka polügoon.⁹ Neid vahistamisi tuleb vaadata koos aasta hiljem toimunud juuniküüditamisega. Ametist tagandatud sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner vahistati 19. juulil 1940 koos abikaasa Mariaga ning deporteeriti Venemaale. See oli esimene tõsine märk alanud terrorist. Veidi varem, 16. juulil vahistati endine riigivanem Kaarel Eenpalu. 24. juulil vahistati endine riigivanem Jaan Teemant. Vabariigi President Konstantin Päts vahistati koos perega 30. juulil 1940 ning deporteeriti samuti Venemaale. Juulikuu jooksul vahistati suurem osa poliitilise poliitsei ametnikest. Vahistati Riigikogu liikmeid, ministreid, kõrgemaid riigiametnikke, ohvitseri ja otse tänavail neidki isikuid, kes okupatsioonivõimude arvates avalikult väljendasid rahulolematust uue võimu suhtes. Need faktid kinnitasid totaalse terrori algust riigis, mis oli vormiliselt veel iseseisev, kuid tegelikult võimutsesid siin Nõukogude Venemaalt tulnud julgeoleku eriüksused toetudes enam kui 100 000 mehelisele okupatsiooniarmeele. Vahistati mingeidki dokumente vormistamata, nagu nähtub Vabariigi Valitsuse endiste ministrite August Peedi ja Vladimir Roopere toimikuist.¹⁰

Aga üksikisikute vahistamiste kõrval alustati salastatud ja ulatuslikku ettevalmistustööd massirepressioonideks. Kõigile riigi teenistuses töötavatele ametnikele seati sisse kohustuslik anketeerimine. Näiteks mereväe peastaabist anti juulikuu lõpul kõikidele ohvitseridele korraldus viie päeva jooksul täita venekeelsed ankeedid. Ilmselt ei peetud enam vajalikuks enne Eesti täielikku annekteerimist varjata, kelle käes võim riigis tegelikult on.

Pärast 6. augustil 1940 Moskvas NSV Liidu Ülemnõukogus vormistatud Eesti annekteerimist saadeti Tallinna ahiiviametisse tööle julgeolekutöötaja Mihhail Organov. Temast saigi ENSV SARK-i arhiivi osakonna ülema asetäitjana üldjuht nn sotsiaalselt ohtliku elemendi väljaselgitamiseks. Alates 23. oktoobrist 1940 seati sisse poliitvärvingute kartoteek, millesse kanti iga kommunistide meelest *kahtlase isiku* kohta vastavale kaardile olulised isikuandmed koos okupantide meelest kompromiteerivate andmetega. Maikuuks 1941 suudeti Eestis arvele

⁸ *Kannatuste aastad 1940-1991. 1. raamat. Eesti poliitsei hävitamine esimese Nõukogude okupatsiooniaastal 1940-1941. lk 132. Mai Krikk. Tallinn, 2008.*

⁹ *Hilda Sabbo. Võimatu vaikida. 5. köide. lk 392.*

¹⁰ *ERAF, f. 130, s. 6877 ja s. 10036.*

võtta juba 37 794 isikut, kes vastasid 27-le etteantud *rahvavaenlaste* kategooriale¹¹. Nendest isikutest valiti välja ohvrid 14. juunil 1941 toime pandud küüditamise massioperatsiooni jaoks. Seega mitte kohalike inimeste pealekaebamine, vaid Moskva standardid määrasid ära koha küüdirongis. Jaanuarist maini 1941 tegid julgeolekumehed arhiiviametile nimetatud andmepanka 27 597 päringut! See oli ettevalmistav töö massirepressiooniks.

Deporteerimise operatsiooni ettevalmistamine toimus suure saladuskatte all. Kui eespool mainitud N. Liidu valitsuse otsus tehti 14. mail 1941, siis hiljemalt pärast 3. juunit valmis KGB peakorteri 3. osakonnas koondtabel kolme Balti riigi jaoks planeeritud ohvrite kohta. Eesti ja Läti KGB andmed olid esitatud keskvõimule Moskvast 26. mail 1941, Leedu andmed aga 3. juunil 1941. Nimetatud tabel hõlmas 11 kategooria järgi liigitatud isikuid, keda kommunistlik ideoloogia nimetas *sotsiaalselt ohtlikuks elemendiks*. Tegelikult oli see rahva eliit: poliitiline ja majandusalane, haritlased ning sõjaväe juhtkond, paljude kodanikeühenduste aktiivsed liikmed ja omavalitsuste juhid¹². Eesti kohta andis tabel sellised arvud: 5356 isikut vangilaagritesse paigutamiseks, neist 691 loeti kriminaalseks ja veel 9115 isikut sundasumisele. Kokku tuli Eestis kõrvaldamisele selle operatsiooniga 14 471 vaenulikuks kuulutatud inimest. Eesti poliitvangid, ilma kriminaalkurjategijateta arvuliselt 4665 inimest, olid plaani järgi määratud Starobelski laagrisse, kus aasta varem oli massiliselt hukatud Poola ohvitseri. See jaotuskava haaras lisaks kolmele Balti riigile ka Moldaaviat ning sisaldas täpseid juhiseid kogu küüditamise operatsiooni kohta. Näiteks oli märgitud, et hiljemalt 15. juuniks 1941 tuleb 6000 vangi välja viia Starobelski laagrist, et kindlustada uute ohvrite vastuvõttu. 9115 Eestist sundasumisele määratud inimest pidid saabuma Altai kraisse. Plaan kooskõlastati NKGB ja NKVD juhtide tasemel 11. juunil ning NSV Liidu Siseasjade rahvakomissar Lavrenti Beria kinnitas plaani oma resolutsiooniga 14. juunil 1941¹³. Seega samal päeval, kui üks suurimaid deporteerimise operatsioone oli juba käivitunud. Et viimseni salastatud plaanid ei saanud täielikult teoks, selgus juba paari päeva pärast, kui Eestist küüditatud suunati Kirovi ja Novosibirski oblastisse ning Starobelski kloostrisse ja Juhnovo vangilaagrisse saabunud Eesti poliitvangid saadeti seoses sõja puhkemisega edasi Põhja-Uraali vangilaag-

¹¹ Aigi Rahi-Tamm. *Poliitvärvingute kartoteek. Isikuandmete kogumine ja kasutamine aastail 1940–1957. lk 22. Ettekanne Memento ajalookonverntsil "Kommunism rahvusvahelise kohtu ette" 16. juunil 2007 Tallinnas.*

¹² ГАРФ, ф. 9479, n. 1, "с", s. 87, lk. 3–8.

¹³ ГАРФ, ф. 9479, n. 1с, s. 87, lk. 37, 41, 45–49, 57–61.

ritesse. Üks rongitais saabus 5. juulil 1941 Põhja Uraali Gulagi piirkonda Verhoturjesse (Sevurallag) ja teine Tavda raudteejaama Vosturallagi piirkonda.

Eestis said kohalikud julgeolekuametnikud ülesande tegutsemiseks umbes nädal enne operatsiooni algust. Seda kinnitavad need tuhanded kriminaaltoimikud KGB arhiivist, mida Memento ajalootoimkonna liikmed pärast NSV Liidu lagunemist läbi vaatasid. Valdavas enamuses on otsused 14. juunil vahistatud perekonnapeade ja nende sundasumisele määratud pereliikmete kohta vormistatud alates 6. kuni 10. juunini 1941¹⁴. Ainsana kättesaadud Pärnumaa nn. troika protokoll, millega kinnitati maakonnast väljasaatmisele määratud isikute üldnimekiri on dateeritud kuupäevaga 7. juuni 1941. Nimetame siin need kolm kurjategijat, genotsiidi organiseerijad, kes külmavereliselt saatsid surmateekonnale sajad ohvrid. Need olid: maakonna *troika* esimees Pärnumaa NKGB ülem Alfred Kikas ja liikmed Pärnumaa NKVD ülem Johan Tamm ja Pärnumaa NKGB ülema asetäitja Ivan Gnezdin¹⁵. Alustatud uurimistoimikuile lisati mingi formaalne paber, mis pidi kinnitama väljasaatmisele määratud isiku kuulumist *sotsiaalselt ohtliku elemendi* hulka. Selleks piisas vallasekretäriilt väljanõutud öiendist isiku kuulumisest nüüdseks keelatud Kaitseliidu või Naiskodukaitse vms organisatsiooni. Tegelikult hindasid okupatsioonivõimud kõiki demokraatliku Eesti Vabariigi organisatsioone ning kodanike ühendusi uue süsteemi jaoks vaenulikeks. Paari esimese kuuga keelustati ju nende tegevus, varad riigistati ning tegevus lõpetati. Ettevõtjate vahistamiseks piisas linna- või vallavalitsuse öiendist aastatulude kohta. Tulude suurus oligi süütõendiks. Süüdistuse ettevalmistamiseks võeti tunnistusi mõnelt nn nõukogude aktivistilt. Näiteks Haljala valla täitevkomitee aseesimees August Tinnuri andis 3. juunil 1941 *vajalikke* tunnistusi viie Palmse valla inimese kohta. Vastates soovitud viisil suunavatele küsimustele, saatis ta tegelikult surmateekonnale kõik need perekonnad, kokku 17 inimest. 11 päeva hiljem need pered vahistati koos perekonnapeaga. Ellu jäi neist lõpuks kaks alaealist last! Muid dokumente otsuse täideviimiseks enne küüdirongile paigutamist ei olnud üldjuhul vaja. Õigem oleks kinnitada, et neid ei jõutud nii suure arvu deporteeritute kohta mõne päevaga valmis kirjutada. Valdav enamus vahistamise orderid kuupäevadest 6.–10. juunini 1941 on poolikult täidetud, puuduvad orderi numbrid, vajalikud allkirjad, prokuröri sanktsioon jms. Juba vangilaagrites või sundasumise külades Venemaal mitu kuud hiljem said kohtuliku otsuseta vägi-

¹⁴ *Küüditamine Eestist Venemaale juuniküüditamine 1941. ERRB. Koost. L. Õispuu.* Tallinn, 2001.

¹⁵ *Vello Salo. Küüditatud 1941. lk 215-219. Maarjamaa, 1993.*

valdselt äraviidud teada oma saatuse: kas mahalaskmine, 10 aastat sunnitööd või 20 aastat sundasumist naistele ning lastele. Väga täpselt on sellise kuritegeliku riikliku vägivalda jäädvustanud Kiviõli politseikomissar August Kook, kes sai teada esitatud süüdistusest ainsal protokollitud ülekuulamisel Sevurallagis 6. novembril 1941 ning ta on oma allkirjaga selle fikseerinud. Ta hukkus 16. detsembril 1941 veel enne surmaotsuse langetamist.¹⁶ Kui tunda huvi, millist karistust on kandnud pärast sõda ellujäänud 14. juuni 1941 massilise küüditamise operatsioonis osalenud nõukogude aktivistid, siis tuleb tõdeda, et nad jäid karistamata. Saksa okupatsiooni ajal kättesaadud küüditajaid, genotsiidikuritegusid sooritanud kommuniste, keda hukati Saksa välikohtu või julgeolekupolitsei otsustega, nimetas 2008. aastal töö lõpetanud rahvusvaheline Max Jakobsoni komisjon väga leebelt *väidetavalt kommunismi pooldajateks*. Avalikult võeti kaitse alla need sõjakurjategijad-küüditajad KGB kolleegide poolt NSV Liidu lagunemise eel. 1989. aasta massilise õigeksmõistmise ajal tundis üks repressiooniohver huvi A. Tinnuri isiku vastu. Vastuse andis tookordne KGB major V. Iljaševits, kes teatas, et väga kõrge ea tõttu ei peeta otstarbekaks kahtlustatava ülekuulamist!¹⁷

Deporteerimise eel, 13. juunil 1941 kell 2.30 saatis Balti rahvaste hävitusoperatsiooni üldjuht, N. Liidu Siseasjade rahvakomissari asetäitja Tšernõšev telegrammi Riiga kohapealsetele juhtidele Serovile ning Abakumovile täpsete lähteandmetega ettenähtud sihtpunktidest ning sinna määratud ohvrite arvud¹⁸. Näiteks vahistatud perekonnapeade toimetamiseks Starobelski ja Juhnovo vangilaagritesse tuli Eestis komplekteerida kaks rongi vastavalt 1930 ja 1000 ohvriga. Lisaks oli arvestatud 691 kriminaalkurjategija saatmisega Solikamski vangilaagrisse.

Kokku oli Eesti jaoks ette nähtud 9 küüdirongi, mis kandsid numbreid 286-290, 291, 292, 293 ja 294¹⁹. Seoses meeste vagunite eraldamisega teel omaette ešeloniks, kujuneski Eestist deporteeritute rongide üldarvuks sihtjaamades üheksa küüdirongi. Tuleb veel lisada, et Tšernõšovi 13. juuni öise telegrammi tekst andis juba hoopis erinevad sihtpunktid võrreldes üldplaaniga, mille kinnitas lõplikult L. Beria järgmisel päeval.

¹⁶ ERAF, f. 131, s. 266-E.

¹⁷ ERAF, f. 2M/O, s. 68-M.

¹⁸ Vello Salo. *Population Losses in Estonia June 1940-August 1941*. lk 186. Maarjamaa, 1989.

¹⁹ ГАРФ, ф. 9479, n. 1c, s. 87, lk. 132.

3. OPERATSIOONI LÄBIVIIMINE

Juuniküüditamine algas 13. juunil õhtul nende inimeste kokkukutsumisega, keda kasutati abijõududena NKVD väeosade poolt läbi viidud sõjalisel operatsioonil. Neid kohalike elanike hulka kuuluvaid küüditajaid nimetati üldnimetusega nõukogude aktivistid. Kuigi nad olid avalikult asunud uue punavõimu teenistusse ning astunud kompartei või kommunistlike noorte organisatsiooni liikmeks, ei usaldanud keskvõim neid täielikult. Nagu kommunistlikule riigile kombeks, kutsuti aktivistid kokku valeinfo abil. Põhjuseks nimetati kevadkülvil probleeme, riigilaenu realiseerimist, õppuste korraldamist või muud taolist süütut teemat. Narvas näiteks kutsuti konspiratsiooni mõttes 115 kommunisti ja kommunistlikku noort Punaarmee majja öise sõjalise õppuse läbiviimise ettekäändel. Vallamajadesse, rahvamajadesse või muudesse keskustesse kogunenud inimesed said alles kohapeal teada eelseisvast tööst. Seejärel lukustati ruumide ukсед ning keegi ei pääsenud enam välja. Sõdurite valve all viibiti ruumides veidi üle kesköö, seejärel mindi julgeolekuohvitseride või -seersantide juhtimisel gruppidega ettenähtud kohtadesse veel magavaid inimesi vägivaldselt kodudest välja tõstma. Igas küüditajate grupis oli 4-6 inimest, lisaks kohalikule võimumehele veel miilits, maakonnast määratud aktivist ja vähemalt üks relvastatud NKVD konvoivägede sõdur, kes pidi majast väljas valvama, et võimalikke põgenejaid tabada. Selliseid juhtumeid tuligi ette. Näiteks tapeti valves pandud sõduri püssilasust Mäetaguse konstaabel Hans Karusaar, kes püüdis majast välja joostes metsa pääseda.²⁰ Viljandimaal aga sai haavata öösel vahistajate käest põgeneda üritanud politsei abikomissar Aleksander Saarse. Samal ajal ukse avamisega viivitanud 58-aastane Kata Sepp, kes püüdis võita aega põgenemiseks väimehele, sai surmavalt haavata läbi ukse lastud laskudest. K. Sepp suri saadud haavadesse Viljandi haiglas järgmisel päeval, 15. juunil 1941.²¹

Massioperatsiooni läbiviimiseks Eestis tuli N. Liidu karistusorganisatsioonidel saata kohale suurearvulisi lisajõude. Nende seas olid näiteks KGB kõrgema kooli Leningradi filiaali kogu kursus eesotsas ülema P. Iljiniga. Kohalike olude mitmetundmine ja võõras rahvas tegid uustulnukatele ülesande täitmise veidi keerulisemaks. Sellest tulid ka äpardused. Kundas asunud küüditajate keskuse juht

²⁰ ERAF, f. M/O, s. 548-M.

²¹ Küüditamine Eestist Venemaale 1941. lk 623. RIR-6. Koost. L. Õispuu. Tallinn, 2001.

KGB leitnant V. Meriotšajev sai hommikul kell 6.30 ootamatu kõne Kadrinast küüditama sõitnud KGB seersandilt kursant P. Belovilt. Küüditaja teatas, et kaotas teel küüditatava dokumendid! V. Meriotšajev sõitis appi dokumente otsima sama teed mööda Kadrina poole. Dokumente leidmata kaotati paar tundi, nagu selgus Virumaa küüditajate juhile KGB vanemleitnant Gusseville õhtul esitatud ettekandest. Selle lohakuse tulemusena jäid vabadesse mitmed inimesed: dokumentides fikseeritud **Valdur Kivimäe** Kõnnu vallast (tema dokumendid jäidki kadunuks), **Rudolf Kuutmaa** Palmse vallast ning ilmselt ka nimekirja kantud vanapaar Sae talust, **Gustav** ja **Maria Greenvald**. Viimased pääsesid seetõttu, et suurde ajahätta sattunud vahistajad piirdusid peremehe Paul Greenvaldi vahistamisega ning kiirkorras Palmse vallamajja saatmisega, kasutades selleks naabripere-mehe piimaveovankrit. Varanduse jätsid nad üles kirjutamata ja tõttasid kibekähku veel kahte Võsu küla peret ära viima.

Operatsiooni läbiviimisel selgus, et küüditajate käitumine rajanes valele, pettusele ja väärinfo jagamisele, nii nagu kommunistidele on ikka kombeks saanud. Täpset saatust kellelegi ei teatatud. Ebamääraselt loeti ette väljasaatmise määrus kohta, tähtaega ja muid asjaolusid selgitamata. Kellele teatati ajutiselt naaberpiirkonda väljasaatmisest, kellele kästi kolme päeva toit kaasa võtta või räägiti lühiajalisest väljasaatmisest. Niisamuti valetati sihilikult, et üleskirjutatud vara jääb esialgu määratud hooldajate järelevalve alla, kuid pärast vara realiseerimist saadetakse raha omanikele uude elukohta järele! **Hilda Orn** Narvast kirjutab oma mälestustes: „*Mööbel kirjutati üles. Need pidavat ära müüdama ja raha meile järele saadetama. Oh püha lihtsameelsust! Toitu kästi kaasa võtta kolmeks päevaks. Sellest järeldasime, et oleme ainult kolm päeva teel. Ei osanud uneski näha, et teekond kestab viis nädalat.*”²²

KGB salastatud dokumentidest on aga selgunud, et oli erimäärus nn. rahvavaenlaste varanduse realiseerimiseks eesmärgiga kanda saadud raha KGB arvele. Kas salastatud määrus oli teadmata ka ENSV valitsusele või petsid nad avalikult rahvast väärinfoga, see küsimus kerkib üles Oskar Sepre allkirjutatud 18. juuni 1941 korraldusest. ENSV Rahvakomissaride Nõukogude esimehe asetäitja O. Sepre korralduse järgi tuli 10 päeva jooksul realiseerida küüditatute vara ning laekunud summad üle anda varanduse omanikkudele edasisaatmiseks riikliku julgeoleku organitele²³. Inimeste vahistamisele spetsialiseerunud julgeolekumehed käitusid jõhkralt. Esimesena nõuti peidetud relvade väljaandmist ja seejärel asuti põhjalikule läbiotsimisele. Kõik asjad puistati läbi ning loobiti laiali. Igat pisi-

²² Hilda Orn. *Ka see oli elu. lk 8. Tallinn, 2000.*

²³ ERA, f. R-1, n. 1, s. 12, lk. 11 ja 12.

asja võidi fikseerida kui süüdistuse asitõendit. Olgu see sinimustvalge laualipp, Eesti Vabariigi teenetemärgid, riigiteenistuja ametimärgid, üksikud padrunid või pikema teraga pussnuga. Väärtesemed pisteti lihtsalt oma tasku, kuigi instruksiooni järgi tuli need KGB-s arvelevõtmiseks akti kanda. Uskumatust vägivalla-aktist šokeeritud inimesed ei suutnud midagi mõista ega mõistlikku tegutsemist üles näidata. Elamiseks vajalike asjade lubatud koguses kaasavõtmine (**100 kg**) jäi paljudel juhtudel tegemata. Sundasumisel selgus kohe, et see oli elu ja surma küsimus. Siberi näljakülades, kus nälgis ka kohalik elanik, sai asjade toidu vastu vahetamine ainsaks võimaluseks päästa end näljasurmast. NKVD ohvitseri valest tingituna saabus sundasumisele Vasjugani rajooni ilma vajalike asjadeta Mäetaguse kooliõpetaja pr. **Ella Kers**, kes pidi hoolitsema 3-kuuse poja ning haige ema eest. Samal ajal kõik kaasavõetud asjad jäid mehe kätte.

Avalduses ENSV Ülemnõukogu esimehele J. Varesele 22. juunist 1945 kirjutab ta küüditamispäeva kohta: „14. juunil teatas NKVD ülem, et meil tuleb sõita vaid 5 tundi ja hakkame elama mehega koos. Ma uskusin teda ning Jõhvi jaamas jätsin kogu pagasi mehele, sest ise olin pandud rongile haige emaga ja kolme kuu vanuse lapsega. Minule jäid vaid need riided, mis olid seljas. Laps suri teel alatoitluse tõttu”²⁴. 3-kuune Jaan Kers suri 12. juulil 1941. Samasuguse jõhkra kohtlemise tulemusena jäid kõik kaasavõetud lasteriided mehe kätte pr. **Asta Treudel**. Ema haaras kaks väikelast, kaheaastase Jaani ja kolmeaastase Maria kaenla alla ning selliselt ta lükati räpasesse loomavagunisse. Abikaasa tõrjuti järsult kõrvale ja viidi koos käes olnud asjadega täakidega püssimeeste vahel tagumistesse vagunitesse.²⁵ Sundasumisel tuli emal ömmelda kartulikottidest mingid ürbid puupaljaks jäänud väikelastele.

Gunnar Aarma mälestustest küüditamispäeva kohta saame teada, et nendele valetas küüditajate juht Moskvasse saatmisest, sest nemad vennaga olevat väga vajalikud spetsialistid. Lisaks kõigele pistis küüditaja oma taskusse suurema summa kodus olnud sularaha, mille kohta G. Aarma oli temalt usaldavalt nõu küsinud.²⁶

ENSV kõrgem partei juhtkond oli eelseisvast ülesandest pisut varem informeeritud ning nende seast olid määratud maakondadesse vastutavad isikud. 4. juunist 1941 on vormistatud täiesti salajane käskkiri nr. 0053/0051 küüditamise läbiviimiseks. See on ENSV riikliku julgeoleku ja ENSV siseasjade rahvakomissaride ühine käskkiri pealkirjaga: „Väljasaatmise maakondlike troikade organiseerimisest”.

²⁴ ERAF, f. 2 M/O, s. 296.

²⁵ Asta Treude. Seitseteist aastat Siberi, lk 199. Intervjuu Lembit Laurile 1988. aastal.

²⁶ Maria Tilk. Minu isa Gunnar Aarma. lk 56. Tallinn, 2011.

11. juunil 1941 Keskkomitees toimunud salajasel nõupidamisel jagati ülesandeid operatsioonist osavõtmiseks ning määrati vastutavad isikud. Operatsiooni läbiviimiseks moodustati nn. kolmikud ehk venepäraselt *troikad* nii maakondades kui ka linnades. Eesti NSV kuritegelikku tippkolmikusse kuulusid EK(b)P Keskkomitee I sekretär Karl Säre, riikliku julgeoleku rahvakomissar Boris Kumm ja siseasjade rahvakomissar Andrei Murro. Saaremaal oli selliseks peavastutajaks tuntud kriminaalkurjategija Aleksander Mui; Narvas välisriigi luurega seotud isik, nüüd aga kompartei I sekretär Aleksander Velman; Läänemaal samuti partei I sekretär Aleksander Jakobson, Järvamaal partei I sekretär Eduard Säremat, Viljandimaal partei I sekretär Oskar Abori, Virumaal partei I sekretär Alfred Stamm, Valgamaal partei I sekretär Adolf Päss, Võrumaal partei I sekretär August Kuhlberg, Petserimaal partei I sekretär Aleksei Ovsjannikov. 1938. aasta amnestiaga vanglast vabastatud Hendrik Allik oli aga suunatud Keskkomitee esindajana juhtima kogu küüditamise operatsiooni Viljandimaal. Suurem osa neist juhtidest olid kas algharidusega või Venemaalt sissetoodud võõrriigi kodanikud. Okupatsioonivõim panid ametisse ja rahval ei olnud vähimatki võimalust niisuguste juhtide valimiseks. Eelpool nimetatud juhtide esitatud raportid ülesande täitmisest annavad hea ülevaate selle traagilise päeva sündmustest ja ka meie juunikommunistide suhtumisest oma rahva hävitamise aktsiooni.

Nende ettekandeid iseloomustavad sellised fraasid nii küüditajate-aktivistide kui ka kohalike juhtide kohta nagu näiteks: „...*koosolijate seni Rakveres koosolekuil nägematu vaimustav heakskiidu torm, ...*(A. Stamm), *...kui see avalikustati, lahvasid saalis seninägematud kiiduavaldused ja „hurra“ hüüded*“. *Kõrgendatud meeleolu säilis kogu nõupidamise ajal ja ka töö käigus.* [A. Ovsjannikov]; *...Klassivaenuliku ja sotsiaalselt ohtliku elemendi väljarookimise operatsiooni läbiviimiseks oli mobiliseeritud RJRK operatiivvolinikele abiks 115 kommunisti ja kommunistlikku noort.*“ (A. Velman) ²⁷.

Kontrastiks neile on küüditatute endi mälestused. Pr. **Alma Allvee** Aasperest näeb Rakvere raudteejaamas esimeste seas küüdivagunisse määratud kahe alaealise lapse ema pr. Agnes Tammarut: kolmekuune Liis süles ning kaheaastane Mall käekõrval. Küüdivagunis peetud päevikusse kirjutab ta nähtu kohta: „*Mis võim see küll on, kes sõdib laste ja emadega?*“ Samal ajal oma vagunikaaslaste, Rakverest ja Virumaalt pärit naiste iseloomustamiseks leiab ta vaid häid sõnu, hinnates nende abivalmidust, kokkuhoidmist ning hoolitsust kõige väetimate eest. Küüditajate halastamatut suhtumist haigestunud imikusse kirjeldab

²⁷ ERAF, f. 1, n. 1, s. 188, 1.3

pr. **Ann Lehtmets**: „*Samal ajal oli osanud teed vaguni juurde leida pr. Falki ema, kes palus jumalakeeli, et meie vagunist välja annaksime tema haige 4-kuuse tütrepoja Peetri. Tegimegi seda, andes lapse vanaema kätte mähkmekorviga. Juhtunud nägi pealt üks venelasest valvur, kes kohale ruttas, lapse vanaemalt haaras ja selle otse viskas tagasi vagunisse, jättes välja lapse mähkmetepaki. Uks löödi kinni ja meie hüüded, palved ja kisa anda vagunisse ka mähkmetepakk jäid asjatuks*“.²⁸ See ei olnud erandlik juhtum, sest inimeste mälestustes on fikseeritud mitmeid näiteid väikelaste jõhkrast kohtlemisest. Perekond Kuutmaa saatus on teine näide küüditajate julmast käitumisest väikelaste ja naiste kodudest väljatõstmisel.

Palmse valla Pedassaare rannakülla suure hilinemisega saabunud küüditajad, eespool märgitud seersandi P. Belovi lohakusest tingituna, leidsid eest ema viie lapsega, kuid peremeest Rudolf Kuutmaad vahistada ei õnnestunud. Mees oli hommikul lahkunud kodunt ning jäigi tabamatuks. Laste ema Juliane keeldus kategooriliselt ilma meheta kodunt lahkumast, nagu kirutasid hiljem küüditajad oma ettekandes Viru maakonnas küüditamise operatsiooni juhtinud NKVD ohvitserile Gussevile. Vägivaldselt äraviidud perekonnal jäid ilmselt vajalikud asjad kaasa võtmata. Vanim tütar Virve olles tehnikumi õpilasena Rakveres, otsiti sealtki üles ning toimetati hiljem otse küüdirongi. Siberi näljaküladesse saadetud eestlastele sai koduste asjade vahetamine toidu vastu pea ainsaks võimaluseks ellu jääda. Kogu perekond Kuutmaa hukkus aga näljasurma läbi Tomski oblasti Vasjugani rajoonis Medveži Tšvori külas. Neist kaks väikelast, 9-kuune Malle ja 2-aastane Kalle surid juba teel sihtkohta jõudmata. Viimane sõnum neist kahest väikelapsest on saateleht, millega küüditajad fikseerisid Rakvere raudteejaamas *kaubaks* saanud perekonna üleandmise küüdirongi eest vastutavale NKVD ohvitserile. Saaremaal aga vahistati voodihaige vanainimene **Mihail Kitt**, kes jõudis ainult Paldiskisse, kus ta väidetavalt suri enne rongi väljasõitu. Paldiski parteisekretäri M. I. Plissi ettekandes EK (b)P Keskkomitee sekretäri K. Särele küüditamise tulemustest on kirjutatud: „*Üks vanamees sellest elemendist suri, täna maetakse ta kohapeal Paldiskis....RJRK kohalikku osakonda meil ei ole. Töö läbiviimine oli tehtud ülesandeks Punalipulise Balti Laevastiku rannakaitse Eri-osakonnale*.“²⁹ Võrdluses jõhkrate küüditajatega näitasid märtrisurma saadetud mehed ja naised igal viisil vaimset üleolekut neist kurjategijatest. Selle kohta võib tuua mitmeid näiteid. Endine kaua-aegne lisaku vallavanem **Erich Ridali** nõudis vahistama tulnud julgeolekuohvitserilt ametliku dokumendi esitamist ning keeldus kategooriliselt korraldusi täitmast abikaasa ning kahe tütre sunniviisiliseks välja-

²⁸ Ann Lehtmets. *Surmamatkal Siberisse. lk 148. Ajakiri "Meie Tee". New York, 1964.*

²⁹ ERAF, f. 1, n. 1, s. 188, 1.4.

saatmiseks. Ise oli ta valmis üksinda kaasa minema. Et arreteerima tulnud jõugul tõepoolest puudus vajalik dokument kogu perekonna kaasaviimiseks, siis ei jäänud neil muud üle, kui lükata asi paari tunni võrra edasi. Uskumatu ja üllatav fakt! Ometi oli see nii ning seda kinnitab juurdlustoimikus eestikeelne lisaku valla pitsatiga dokument 14. juuni kuupäevaga. Kiirustades vormistatud paberile lisati käsitsi peale kirjutatud venekeelne lause ohvri iseloomustamiseks järgmiste uurijate jaoks juba Venemaa vangilaagris³⁰. Sellele dokumendile alla kirjutatud lisaku kommunistlik kolmik jäädvustas end genotsiidikuriteo täideviijana. Need mehed olid: täitevkomitee esimees A. Kallaste, sekretär P. Keskküla ja miilitsa piirkonnavolinik M. Mitt. Neist kolmest sai paar kuud hiljem karistuse kätte P. Keskküla, kes hukati Saksa okupatsiooni ajal 1941. aastal. E. Ridali jäi ka Siberis Stupino surmalaagris metsatööde brigadirina ausaks ja õiglaseks inimeseks, nagu meenutasid ellujäänud kaasvangid. Ta hukkus näljast ja kurnatusest 4. detsembril 1941 Stupino vangilaagris.

Teine näide on kolonel Paul Hansoni VR 2/3 vahistamise loost. Kolm püstolitega relvastatud küüditajat varitsesid koju saabuvat eesti ohvitseri ukse taga ning käsutasid käsi üles tõstma. Kolonel keeldus käsku täitmast ning teatas rahulikult, et pole kunagi kellegi ees käsi üles tõstnud. Selline enesekindel käitumine taltsutas märgatavalt ülbeid küüditajaid, nagu meenutas hiljem oma mälestustes koloneli abikaasa³¹. Eesti Vabariigile ohvitseri vande andnud P. Hanson jäi truuks kodumaale, loobudes võimalusest emigreeruda pärast baaside lepingut 1939. aastal. Siberi vangilaagris Verhoturjes sai kolonel 17. juunil 1942 surmaotsuse ning lasti maha 17. juulil 1942 tõenäoliselt Sverdlovski sisevanglas, kus hukati sellel aastal sadu Eesti patrioote.³² Suurim arv hukkamisi toimus 24. aprillil 1942. Sellel päeval maha lastud Eesti kodanike arv oli 115.

Sverdlovski vanglas hukatute laibad toimetati salajasse matmispaika 12 km kaugusele linnast Moskva maantee äärsesse metsa. Selles kohas avatud memoriaalkompleksi kümnete tuhandete ohvrite mälestuseks. Vt fotot lk 111. Rahva meelsust küüditamise ajal iseloomustab mälestuskild Valgast.

Seal pandi küüdrongi 2 juudi rahvusest perekonda. 5-aastasena küüditatud Roni Schein kirjeldab lahkumist kodulinnast tädi Maria Sorkina mälestuste kaudu. Kui küüdirong sõitis Valgast välja, siis hakkasid inimesed vagunitest laulma Eesti hümni.³³

³⁰ ERAF, f. 130, s. 7535-E.

³¹ *Siberi karm kool. Küüditatute koolilood. Minu vanaisa koolitee Siberis. Lk 47. Tallinn, 2011.*

³² ERAF, f. 130, s. 8187.

³³ *Roni Kuznetsova-Schein. Mälestused ajalehes Форм nr.353, 17.08.2011(USA).*

4. ELLUJÄÄNUTE MÄLESTUSED

Kui julmad olid uue kommunistliku maailma loojad laste vastu, seda iseloomustavad kõige paremini ellujäänud represseeritute mälestused.

Tiia Salus, tookord 2 aastat ja 9 kuud vana, meenutab küüditamispäeva: „*Õeldi, 20 minutit on teil aega, pange riidesse. Ema haaras minu sülle, tahtis üle tänava vanaema juurde viia, aga vene sõdur läks talle järele. Ütles, et olete määratud kogu eluks asumisele ja lapsi maha jätta ei tohi. Kõigele lisaks oli ema sellel ajal juba rase. Vend (5-aastane) oli meil sündinud südamerikkega ja väga haige. Kord rännakul kolonnis kukkus ta maha ja jäi teele lamama. Mina karjusin: „Ema, ema, Matti sureb!“ Emal oli aga kolmas iga hetk sündimas. Vene sõdur juba tõstis püssi ja karjus: „Lasen maha streljaju!“ Mina hoidsin püssitorust kinni ja nutsin. Lõpuks vend toibus ja pääsesime edasi.“ Elust sundasumisel Kirovi oblastis kirjutab ta: „Augustis 1941 sünnitas ema Kaiekese. Enne seda oli töö käinud. Pärast sünnitust ta tööl käia ei saanud, siis ei saanud ta aga ka leiba. See oli nälg, nälg ja veel kord nälg. Käisime kolhoosipõllult lume alt mädanenud kartuleid varastamas. Kaieke jäi rahhiiti, suur pea kõlkus peenikese kaela ja keha kohal. Mäletan, kuidas ta nuttis. Peagi ta suri. Kuidas ma üldse ellu jäin? Olin lihtsalt väga hea sööja. Kõik, mis süüa kõlbas, see ka suhu läks. Meie maja ümber polnud ühtegi rohuliblet, rääkimata siis oblikast või nõgesest – ainult must maa. Nagu noored loomad oleks üle käinud.“³⁴*

Pr. **Alma Allvee** Rakverest oli küüditamise päevaks jäänud üksi. Pojad Aadu ja Eivo vahistati detsembris 1940 vastupanu osutamise eest okupatsioonivõimudele ja kommunistlike valimisplakatite mahakiskumise eest. Hiljem nad hukkusid Venemaa vangilaagrites. Abikaasa August Allvee oli võidelnud Vabadussõjas ning Kaitseliidu teenistuses oli olnud Aaspere kompanii pealik. Selle eest ta vahistati päev varem, 13. juunil 1941. Küüditamispäeva kirjeldab pr. A. Allvee oma päevikus nii:

„14. juunil Rakveres, kell 4 hommikul. Suure kolinaga tulevad sisse kaks venelast ja üks meie kommunist, kisasid, et meil pidi peidus olema laskeriistu, mis muidugi ainult ettekääne. Alustasidki läbiotsimist. Muidugi, ei leitud midagi ja siis seletasid

³⁴ Lapsena külmal maal. lk 28. 14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Koost. Mart Laar. Tallinn, 1990.

mulle, et meie oleme määratud väljasaatmisele Eestist üle piiri kusagile kaugele. See teade pani alguses küll sambana seisma, aga uus käsklus pakkida ühe tunni jooksul tõi jällegi elu sisse ja algas kibe töö. Tähendab, et olin üks ja mees vahistati eile, nii et ma nägin teda viimati 13. juuni lõunal ja teadmata, kas veel näha saab. Nii siis pakkisin, mida sain ja mis veel linnas oli. Kui oli kraam koos, toodi auto, tõsteti pakid sisse ja sõit läks jaama. Perenaine ja Õie jäid maha nutma. Pean veel ütleva, et perenaine kinkis mulle uue testamendi, et ma loeksin seda, ja tõesti oli see väike raamat minule suureks toeks.

Vangide rong seisis jaamast eemal ja esimene, keda märkasin sinna jõudes, oli pr. Tammaru, väike Mall (2-aastane) käekõrval ja Liis (2-kuune) süles. Alles siis sain tõuke sisemusse, et midagi meie maal on korrast ära, kui isegi rinnalastele armu ei anta. Käsklus kui suurimale kurjategijale pani mind loomavagunisse ronima, kuna pakid järele loobiti.³⁵ Pr. A. Allvee hukkus Siberis 9. juunil 1950.

14-aastasena Siberisse küüditatud ja seal orvuks jäänud Rakvere vangla ametniku tütar **Aino Maru** kirjutas oma mälestustes 1990. aastal järgmist:

„Meie vagunis oli mäletavasti 42 inimest. Vagunis suri varsti väike laps. Kahjuks olen unustanud paljud nimed, kuid mitte põrmugi kõike õudust ja üleelatut. Meid viidi kõige kaugemasse külasse. Ilmselt olime meie määratud kiiremale väljasaatmisele kui kõige suuremad kurjategijad. Suvel kuivanud jõgi (ainuke vabadesse viiv tee), ümberringi taiga ja sood. Püssimeest polnud tarvis. Suvel paksult sääseparvi, siis nagu liivaterad väikesed mürgised moskiitod ning lõpuks 40-kraadine pakane lumega kuni rinnuni.

Meie külas oli tohutu suremus. Ühiselamus (viljakuivatis) tabas nälja ja mustuse tagajärjel verine kõhutõbi peaaegu kõiki ning viis pooled hauda. Pr. Kalviste läks selles samas viljakuivatis hulluks ja suri. Varsti suri tema 4-aastane poeg, kel oli suur pea ja kõht, aga jalad, käed imepeenikesed ja nahk rippus kontidel. Samal päeval suri ka 10-aastane tütar – ühesõnaga terve pere. Minu ema suri pool aastat hiljem. Oma kõikumistest elu ja surma vahel lühidalt kirjutada on võimatu. 1949. aastal lasti mind suurte raskustega tulema Eestisse. 11 kuu pärast viidi tagasi mööda tosina jagu vanglaid. 20-aastaselt läksin halliks. Kõike üleelatut on võimatu meenutada. Tänapäeval oleksid mitmed õudsed dokumentaalfilmide kaadrid kahvatud seal üleelatu kõrval. Pole ime, et mitmel ütles mõistus üles.“³⁶

³⁵ Alma Allvee mälestused. lk 1. Käsikiri ORURK-i komisjonis.

³⁶ Aino Maru kiri Mementole. 9. jaanuar 1990.

Sama saatus tabas 12-aastasena Tartumaalt küüditatud Rutt Kreslingit. Ta kirjutab küüditamise päeval kodunt lahkumise kohta: „Siin lõppes minu lapsepõlv ja algas palju aastaid kestev pikk vaevarikas rännutee täis kurbust, valu, nälga ja viletsust ning rasket sunnitööd. Kuid sel momendil ma oma lapsearuga veel ei mõistnud kogu selle tragöödia suurust.“³⁷

Pr. Ann Lehtmets Rakverest kirjutab oma mälestusteraamatus, et küüdivagunisse toodi pr. Olga Rikken haigete lastega. Üks kolmest lapsest oli leetrihaige ning toodi vagunisse otse haiglalt. Mingit arstiabi haigetele lastele osutada ei lubatud nende kahe päeva jooksul, kui küüditatute rong seisis Rakveres. Temaga ühes vagunis oli kokku 24 inimest ning neist 15 ! olid lapsed. Pr. Alma Falk oli toodud 2-aastase tütre Maie ja 4-kuuse haige poja Peetriga. Nendest mälestustest me saame teada, kuidas naised küüdivagunis ühiselt püüavad väikelapse hoidmisel abistada murest murtud ema. Lapse elushoidmine ei õnnestu ja Peeter Falk suri Novosibirskis pärast rongist praamile kolimist 1. juulil 1941.³⁸ Temast sai üks esimesi kommunistide aegumatu sõjakuriteo ohvreid. Lapsele pandi kaasa peotäis kaasavõetud kodumaa mulda, nagu mäletas pr. A. Lehtmets. Kuid oli teisigi vagunis surnuid. Seda meenutas tookord 14-aastane Aino Maru Rakverest sama rongi teisest vagunist. NKVD küüditajad ise tunnistasid oma ettekandes massioperatsiooni Moskva juhtidele, et teel suri umbes poolsada deporteeritust.

Hilda Orn Narvast kirjeldab teekonda küüdivagunis selliselt: „Meie hulgas oli väikeste lastega naise, kes kogu sõidu kestel ei saanud ühtki ööd rahulikult magada, sest lapsed nutsid, nõudes piima, mida polnud.“³⁹ Deporteeritute piinamine eba-inimlike tingimuste loomisega pikal teekonnal suviselt kuumas loomavagunis või talvel külmades loomavagunites, nagu sündis märtsiküüditamise ajal 1949. aastal, oli kommunistide ettekavatsetud tegevus. Päevade kaupa ei antud õnnetutele naistele lastega tilkagi vett.

Alma Allvee Rakverest kirjeldab virulaste teekonna lõppu Obi jõel ülekoormatud praamil nii:

„9. juuli. Täna hommikul läks jälle lätlasi maale. Meie sõidame edasi. Räägitakse, et meile tuleb see tunnike homme. Jällegi surmajuhtum. 4-kuune laps pidi elu andma isa Stalinile. Laip pandi liivakasti ja viiakse maale.

³⁷ Rutt Kresling. Rutt Kreslingi perekonna lugu. Lk 185. Eesti rahva kannatuste aastad Siberis. Tartu, 2012.

³⁸ Ann Lehtmets. Surmamatkal Siberisse. Lk 151. Ajakiri „Meie Tee“. New York, 1964.

³⁹ Hilda Orn. Ka see oli elu. lk 19. Tallinn, 2000.

10. juuli. Täna hommikul suri üks laps ja praegu maeti. Laev aeti kaldale. Siis läks mõni mees ja lapse ema oma sõpradega, ning viidi kaldale. Läbipääsmatu Siberi taiga – sinna kaevati haud ja pandi maimuke sisse. Rahvas seisis laeval ja laulis surmalaule. Liigutav on liig labane sõna selle momendi kirjeldamiseks. Ei olnud küll ühtki, kel silmad kuivaks jäid.“⁴⁰

Marie Rüütel Undla vallast kirjutab oma mälestustes: „See oli Novosibirsk. Seal laaditi meid vagunist välja ühe ilmatu suure praami peale ehk õigemini selle kereesse, mitu tuhat inimest ja siis puksiir-laev vedas meid edasi kuni ükskord Aipolovos jälle välja laaditi. Paul ja Vaike olid leetris haiged. Vaike oli raskemini haige kui Paul. Ei olnud enam elu lootustki – oli juba päris külm kohe, ainult süda tuksus natuke veel. Aga siis tuli pööre ja hakkas paranema.“⁴¹

Vene gümnaasiumi lõpetanud ja lõpupeolt sõna otseses mõttes küüdirongi sattunud 17-aastane **Natali Paulsen** Kiviõlist säilitab pärast läbiotsimisi kõikidest ohtudest hoolimata tillukese taskukalendri, kui ema oli tema päeviku ära põletanud. Seal on väga täpne ülevaade sõidust küüdirongis ja hiljem praamil Obi jõel ning esimestest päevadest sundasumisel. Vt. lisa 12.

Mõned näited tema märkmetest kalendris:

- 24. juuni: Ilma lõunata teist päeva. Jagatakse vett pool kruusi perekonna peale.
- 29. juuni: Meie ešelonis ema tappis lapse.
  - 1. juuli: Pool neli Novosibirsk. Nelja inimese peale 300 g leiba.
  - 2. juuli: Sõidame praamil. Istuda pole kusagil. Meist paremal düsenteeria, vasakul mädapaisetega haige.
  - 8. juuli: Sureb laps, 5-kuune. Hiljem keegi sünnitab praamil.
  - 9. juuli: Pool üheksa maetakse laps metsa. See on juba kolmas.
- 13. juuli: Öösel suri laps.
- 18. juuli: Nastja on haige. (2-aastane öde). 39,6 kraadi. Arvatavasti leetrid.
- 21. juuli: Olen määratud velskri abiks haigete laste juurde.
- 23. juuli: Üksik poiss sureb kell 3.30 kurnatusest.
- 24. juuli: Nastjal enesetunne on halb, 39,6-37,4 kraadi.
- 26. juuli: Suri tüdruk kell 6, teine kell 8.
- 27. juuli: Silmade ees läheb mustaks, kell 4 suri tüdruk.
- 29. juuli: Suri Ants Soider, 3,5-aastane.

⁴⁰ Alma Allvee mälestused. lk. 13. Käsikiri ORURK-i komisjonis.

⁴¹ Mälestusi Siberisse sõidul. lk 20. 14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Koost. Mart Laar. Tallinn, 1990.

1. august: Öösel pidime lämbuma, nii kitsas ja umbne on. 2 perekonda on matutad poole hüti peale, s. o. 8 ruutmeetrit. 7 inimest kokku: meid 4 inimest ja Borski pere 3 inimest.⁴²

Tänu nendele mälestustele me saame kindlaks teha mitme väikelapse surmapäevad, mida pole üheski KGB dokumendis, sest neid lihtsalt ei registreeritud. Esimesed nimekirjad Novosibirski oblastisse sundasumisele saadetud eestlaste kohta koostatakse külade kaupa järelvalvet teostanud komandantide poolt 1941. aasta septembri lõpul ja oktoobrikuu algul. Nimekirju koostasid järelvalvet teostanud NKVD komandandid arvukate vigadega moonutades vahel tundmatuseni eestipäraseid nimesid ja elukoha nimetusi.

Sellised käsitsi kirjutatud ja eestipärase nime kirjutamisel rohkete vigadega nimekirjad leidis Tomski oblasti arhiivist meie Kiviõlist pärit saatusekaaslane Vadim Makšejev 1991. aastal, kui pärast NSV Liidu lagunemist sai võimalikuks Venemaa arhiivides tutvuda seni salastatud dokumentidega. Ühel neist, Vasjugani piirkonna koondnimekirjal, oli koostamise päevana märgitud 3. oktoober 1941. V. Makšejev oli sundasumisel samas Volkovo külas, kuhu saabus eespool toodud päeviku autor N. Paulsen. 15-aastase koolipoisina aitas ta matta Aipolovos surnud väikelapsi. Mälestustes kirjutab ta, et haudu kaevata oli kerge, sest oli liivane pinnas.

Nende komandandi nimekirjade järgi saab määrata teel enne lõplikku sihtkohta jõudmist hukkunud inimeste arvu. Väheste eranditena lisanduvad komandandi nimekirjadele hiljem paar teel haigestunud inimest, kes võeti arvele hiljem pärast kohelejõudmist. Sellistena võib nimetada Narvast pärit Lehte Nigolit ja tema ema Liina Nigolit ning raskelt haigestunud 8-aastast Luule Pavelsoni Pärnust.⁴³ Lehte Nigol saabus sundasumise elukohta Dalni Jari külla Vasjugani rajoonis 18. oktoobril 1941.⁴⁴ L. Pavelsoni päästis väga intelligentne ja inimlik arst dr. Tšebotarov Novosibirskis tehtud operatsiooniga. Luule jõudis ema juurde sundasumisele Tšainski rajooni Gusljarovka külla oktoobrikuu lõpul.

⁴² Natali Paulsen. *Päevik küüditamise teekonnast 13. juuni – 22. august 1941.*

⁴³ Siberi karm kool. *Mälestuste kogumik. Luule Pavelsoni mälestused. Lk 97-109. Tallinn, 2011.*

⁴⁴ Lehte Balder-Nigol. *Kuningatütar uinual maal. Ühe eesti naise elu lugu, lk 15. Tallinn, 2000.*

5. NÄLJASURMAD SUNDASUMISEL SIBERIS

Pikal teekonnal sundasumisele Siberisse alanud surmade jada jätkus pärast kohale saabumist. Narõmi piirkonda Novosibirski oblastisse saabunud 787 Virumaalt pärit inimesest registreeriti komandantide külade nimekirjadesse 1941. aasta septembrikuu lõpul 743 sundasumise ohvrit. Puuduvad 44, mõni haigena teele jäänud isik välja arvatud, annavadki hukkunute tõenäolise arvu. Seega u 5 % virulastest hukkusid enne sihtkohta jõudmist ja suurem osa neist olid väikelapsed, keda me teame üle kolmekümne. Vt lisa 10. Virulased saabusid Lääne-Siberi piirkonda, mida nimetatakse Vasjuganjeks. See on maailma suurim soode ja rabade ala, kus valitsevad vereimejad putukad: parmud, sääsed, kihulased, moskiitod. Paljudes kohtades mingeid ühendusteid teiste küladega peale veetee ei saanud olla. Talvel on kõikjal lumi rinnuni. Siit soodest saavad alguse Obi jõe suured vasakud harujõed. Soo põhjaosast võtab oma veed Vasjugani jõgi. Vasjugani jõe valgala suuruseks loetakse 61 800 ruutkilomeetrit ja jõe kogupikkuseks 1082 km. Jõe alamjooksul on Vasjugani jõe laius keskmiselt 200 meetrit.

Narõmi soodesse küüditatud virulased sattusid küladesse, kus nälgisid ka kohalikud inimesed. Kohalikeks olid samasugused õnnetud sundasumisele saadetud inimesed Venemaalt ja Ukrainast. Neid toodi tervete peredena päris asustamata taigasse koos kõigi vajalike tööriistadega alates 1931. aastast nn kulakluse likvideerimise ajal. Elamiseks rajati algelised ühetoalised hütid suure vene ahjuga. Nende elulaad oli selline, mida eestlased võisid kodumaal näha enam kui sada aastat tagasi. Nüüd paigutati sundasumisele Baltikumist ja Bessaraabiast saabunud nendesse hüttidesse elama koos pererahvaga. 1937. aastal viidi neist peredest kõik mehed ära vasekaevandustesse ja tagasi ei pöördunud neist mitte ühtegi. Paigale jäid ainult raugad ja poisikesed. Kõigist läbielatud vintsutustest ja ülekohtust hoolimata olid kohalikud lasknud end petta kommunistlikule võimule iseloomulikust vaenu õhutavast propagandast. Saabujaid peeti ja nimetati fašistideks, rahvaenlasteks, ohtlikeks kurjategijateks ja töörahva kurnajateks, kes ise pole kunagi tööd teinud. Nendega suhtlemist ei soovitatud kohalikele. Sellist vaenulikkust tundsid nii surmalaagritesse saadetud perekonnapead kui ka väikesed sundasumisele saabunud lapsed. Viru-Järva prefektuuri konstaabel Kaarel Parveots on Stupino vangilaagrit meenutades täpselt kirjeldanud, kuidas 1941. aasta suvel laagris eestlasi vastu võeti ning jõhkralt koheldi. Vaivarast Vasjugani soodesse Kamennõi külla küüditatud noor taluperenaine Leida Savi

peab päevikut kirjutades kasetohule, sest paberit seal lihtsalt pole. Tema mälestustest selguvad usumatuna näivad faktid. „*Seal Siberi kolkas ei käinud ühtegi ajalehte. Mitte kellelgi polnud raadiot. Seal ei teatud midagi telefonist ega elekt-rist. Kontorilaua oli lambiks uuristatud naeris, kus tahile valati sulatatud võid. Küläs elati tatnina valgel või küdeva ahju paistel.*”⁴⁵ Kolhoosis on üksainus kell kontoris ja rehepeksu ajaks usaldatakse see ajanäitaja töödejuhatajaks määratud kirjaoskamatu tallimehe Antoni kätte! Enne õpetatakse talle selgeks kuidas jälgi-da kellaosuteid. Kell neli varahommikul karjub Anton naised tööle ja tööpäev rehepeksu ajal kestab kella kaheteistkümneni hilja õhtul. Vahepeal on siiski lõu-navaheaeg, sest hobused peavad puhkama. Orjatööle sunnitud naistele puhka-mise võimaldamine ei lähe kellelegi korda. Seal põhuvirnas algavad Helmil sünni-tusvalud. Sünnib laps, kes iial oma isa ei näe, kellel pole lootustki ellu jääda või kunagi kodumaale jõuda. Nii juhtubki mõne kuu möödudes. Kommunistliku süs-teemi ebainimlikku ja salakavalat olemust sundasumisele saabunute jaoks näitas seegi, et need esimesed kohalikud elanikud, 1932. aasta ohvrid, said nüüd tunda end pisutki paremal järjel olijatena võrreldes nn uue kontingendiga, nagu äsjasaabunuid NKVD terminoloogia nimetas. Seda tundsid eestlased esimestest päevadest alates. Kui ebavõrdsest ja alandavast kohtlemisest Rakverest pärit Veeral hing täis saab ja ta kargab külakoosolekul püsti ning räägib stalinlikus konstitutsioonis fikseeritud kodanike võrdsest kohtlemisest rahvusele vaatamata, siis sealsamas hüppab samuti püsti nkvdelane-komandant, kelle ülesandeks on valvata väljasaadetute järele. Ta kriiskab vastu: „*Teie pole mingid kodanikud, vaid neetud pursuide klass! Alles siis, kui teiesugused on viimseni kadunud, kui teist pole enam mälestustki järel, saame me lõplikult välja ehitada õiglusriiki!*”⁴⁶

Obi jõel koos kõigi harujõgedega oli 1941. aasta kevadel haruldaselt suur üleuju-tus, mis ei kordunud enam kui 50 aasta jooksul, nagu mäletavad nüüd Venemaa-le jäänud juuniküditatud Eestist. Kannatusterohkel sõidul praamiga sundasumi-sele jäi kõigile meelde tohutu veteväli, kus polnud näha kaldaid. Medvedka külase sundasumisele saabunud 17-aastane Tallinna Õpetajate Seminari õpilane **Silvia Langovits-Koppel** kirjutab oma mälestustes: „*Kuna Ob oli üle kallaste tõusnud, olid ka harujõed oma kallastest väljas. Aiamaadel püsis vesi peal pea-aegu poole juulini ja juba septembri alguses tuli esimest lund ja tulid öökülmad. Selle ajaga ei jõudnudki aiamaal midagi kasvada. Nälg varitses ümberringi. Meie igapäevaseks toiduks, kui seda üldse oli, sai hapendatud loomanaeri pealsetest*

⁴⁵ Heili Müüripeal. Pihlaksaare Leida. Lk 23. Leida Savi mälestuste järgi. Tallinn, 1996.

⁴⁶ Heili Müüripeal. Pihlaksaare Leida. Lk 17. Leida Savi mälestuste järgi. Tallinn, 1996.

ja veest supp. Väga harva juhtus, et õnnestus sinna sisse panna hästi peeneks tükeldatud kartul või loomanaeris. Medvedkas surid eestlased tervete perekondade viisi nälga.“⁴⁷

1942. aasta talvel tabas nälg kõiki. Kolhoosi esimees Birullin teatab 17. märtsil 1942 oma ettekandes Vasjugani rajooni parteikomitee sekretärile Groševile: „On sagenenud töötajate grupiviisilised tööluusid. Kokku on tööluuse 500 inimpäeva. Mina kui kolhoosi esimees elanikega rääkida ei saa, sest igaühel on üks küsimus mulle: „Leiba, leiba...“ Hoolimata mitmekordsest pöördumisest teie poole abi saamiseks olen saanud ainsaks vastuseks, et leiba ei ole. Leiva puudumise tõttu on näljast paistetanud terved peekonnad: F. Naidenova – 5 last, M. Gnetova – 3 last, A. Karpova – 3 last. Mõned alla 12-aastased lapsed ei hooli millestki ja muravad ladudesse sisse päise päeva ajal.“⁴⁸

1941. aasta lõpul ja 1942. aasta jooksul jätkusid massilised näljasurmad. Kolmeliikmeline perekond Kalviste Rakverest hukkus kümne päeva jooksul Vesjolõi külas ajavahemikul 14. juuli kuni 24. juuli 1942: ema Leida Kalviste suri 14. juulil, 11-aastane tütar Hella 17. juulil ja 3-aastane poeg Ardo 24. juulil 1942; neljaliikmeline perekond Brjunin Narvast hävis Jeršovka külas ajavahemikus 19. mai kuni 11. juuni 1942: 19. mail suri poeg Vladimir, 22. mail suri tema õde Jelena, 27. mail teine õde Jevgenija ja 11. juunil ema Maria Brjunina. Vesjolõi külas suri nälga kokku 66 inimest 146-st. Kamennõi külas suri kevad-suvel 1942 nälga 13 inimest mõne kuu jooksul. 12. juunil suri 67-aastane pr. Helene Püss Kundast; 19. juunil 12-aastane Heino Luuka Haljalast; 14. juulil 51-aastane pr. Anna Tupits Narvast; 15. juulil 37-aastane pr. Salme Mell Narvast ja 20. juulil tema tütar 7-aastane Helju Mell, ning samal päeval suri 30-aastane pr. Elfriede Tuulik Narvast; 23. juulil suri 46-aastane pr. Ella Rae Rakverest ja 26. juulil suri 51-aastane pr. Marie Raudsepp Kundast. Pr. Marie Raudsepp on kõik need surmapäevad täpselt fikseerinud oma päevikus ning viimane sissekanne ongi tehtud tema enda surmapäeval. Heino Luuka näljasurma kinnitab asula komandandi Jaroslavtsevi ettekanne Vasjugani rajoonikomiteele „Enamikus artellides elavad inimesed rohtaimede peal, võid kohata igal sammul sellest rohust paiste läinud inimesi, eriti asumisele väljasaadetuid. 20. juunil istus artellis „Gigant“ 12-aastane asumisele väljasaadetu maja muldril ja kooris kartuleid, istudes ta ära surigi. Saades 100 g leiba kuni 16-aastaseks saamiseni ja töötades artellis, ei saa elada ainuüksi leivast“⁴⁹.

⁴⁷ Silvia Koppel. Need aastad ei unune. lk 17. Iisaku lood. VII osa. Iisaku Muuseumi väljaanne, 2011.

⁴⁸ Vadim Makšejev. Narõmi kroonika. Lk. 157; Tomski arhiiv, f. 102, n. 1, s. 42, 1. 15.

⁴⁹ Tomski arhiiv, f. 102, n. 1, s. 42, 1.55.

Suurim suremus oli Novõi-Vasjugani rajooni külas Ognev Jar, kus hukkus kaks kolmandikku inimestest ehk 20 30-st sundasumisele saabunust. Naaberkülas Medvedkas (vene k. Medvezi Tšvor) suri 49 inimest 92-st sundasumisele saadetust. Perekond Kuutmaa Palmse vallast hukkus seal täielikult: ema Juuli ja tema viis last. 9-kuune Malle ja 2-aastane Kalle hukkusid juba teel sihtkohta jõudmata. 11-aastane Heino suri 2. veebruaril 1942; 25. veebruaril 1942 suri ema Juuli ja 2. mail 1942 suri 16-aastane Helga. Viimasena suri 20-aastane Virve aasta hiljem 27. mail 1943. Kaks last matnud pr. Marie Rüütel Undla vallast kirjutas oma mälestustes Medvedka küla kohta;

„Siis tuli aeg, kus enam midagi saada polnud – ainult külmetanud kartulikoori natuke. Neli päeva pidas veel noor hing vastu ilma toiduraasuta, aga siis kustus suurte piinadega temagi elu mitmetunnise vaevlemise järel 11. märtsil 1943 kell 11 hommikul.“⁵⁰ Samasugused näljasurmad olid naaberkülas Mogutajevos, kus 21. aprillil 1942 suri nälga pr. Lydia Nurk Maidla vallast. Temast jäi maha kolm tütart: 14-aastane Maie, 11-aastane Õie ja 6-aastane Helgi. Haigena raskes kopsupõletikus küüditatud ema ei olnud suuteline tööd tegema ning toitma kolme alaealist. Tegelikult töötegijaks ja toitjaks sai vanem tütar Maie, kes oli isa käe all talus maast-madalast harjunud tööd tegema ja juba 8-aastaselt hobustega tegelenud. Maie oli põllul äestanud ja loorehaga heinu kokku pannud ning piima meiereisse vedanud. Isa oligi viimasel kohtumisel Pihkvas läbi trellitatud akna küüdivagunist Maiele ütelnud: „Sina oled kõige vanem ja kõik jääb sinu hoolde.“⁵¹ Ellujäänud laste mälestuste järgi jagas ema Siberis näljastele piskut leiba ikka nii, et endale jäi kõige väiksem tükk. Ta oskas isegi tükikese järele jätta järgmiseks päevaks ning laste eest ära peita kuhugi väljapoole taret. Näljased lapsed ei suutnud kuidagi magama jääda, mõeldes ikka kusagile peidetud leivale. Jaanuarikuust jäävad nad leivast ilma, sest nende seas polnud enam töövõimelisi. Pärast ema surma aprillis jäävad lapsed üksi ilma peale. Elavad kolhoosi esimehe loal omaette küla serval veel välja ehitamata sepikoja hoones, millel on aknad ja ukсед ette panemata. Kaks nooremat õde toituvad nõgestest ja muudest kevadel tärkavatest taimedest. Kevadtöödel põllul külast eemal teeb orvuks jäänud näljast nõrk Maie sunnitööd leivatüki saamiseks kõigi kolme jaoks. Meeste puudumisel teevad kõiki põllutöid alates kündmisest naised ja alaealsed. Põllutöödel kevadisel külmal maal halvasti riietatud Maie haigestus.

⁵⁰ Mälestusi Siberisse sõidul. Lk 22. 14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Koost. Mart Laar. Tallinn, 1990.

⁵¹ Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332. Pirgu MS, M-I-8:8.

Paar aastat hiljem kirjeldab naiste sunnitööd Siberis väga täpselt Narvast pärit pr. Aino Annik, kes töötab koristajana Sredni-Vasjugani lastekodus. 1. septembril 1945 kirjutab ta pr. Aliide Jöffertile: „*Kunagi ei oska te armsad kodumaalased endale kujutella, mida meie oleme läbi elanud. Kuidas on aetud meid naisi tööle palja jalu ja paljalt. Esimese lumega oleme alati meie palja jalu olnud. Ükski töö ei ole tundmatu meile. Oleme olnud tublid metsamehed, kalurid, hobusemehed ja need on kõik meeste tööd. Raske töö ja nälja tõttu on paljud lahkunud meie seast.*“⁵²

Laste isa August Nurk, tubli põllumees ning Maidla Kaitseliidu pealik, kes oli vöidelnud Vabadussõjas, hukkus Sevurallagi surmalaagriss juba 22. detsembril 1941 enne surmaotsuse vormistamist. Juunikuus, kui pärast jääminekut taastub laevaliiklus Vasjugani jõel, saadetakse kolm alaealist öde Nurkade perest koos teiste ümberkaudsete külade ellujäänud orbudega lastekodusse. Maie kui vanem ei peaks nagu lastekodusse minema, kuid ta keeldub kategooriliselt ödedest lahkumast. Nii isa kui ema viimased sõnad Maiele olid sellised, et tema kui vanem peab ödede eest hoolt kandma. Kõik kolm saabusid Aipolovo lastekodusse. Registreerimisraamatu sissekanne selle grupi laste saabumise kohta on tehtud 22. juunil 1942.

Meeleheitele viidud nälgivad inimesed läksid toidu vargile, teades väga hästi, et neid ootab tabamise korral vanglakaristus. Laste näljasurmast päästmiseks läksid emad teadlikult sellele teele, teades ette, et mahajäänud lapsed saadetakse lastekodusse. Sinna suunatud lapsed võisid aga pääseda kindlana tundunud näljasurmast. Vangistuses paljud emad hukkusid, aga lapsed jäid ellu. Minimaalse koguse vilja varguse eest ranga karistuse määramine tugines kurikuulsale Jossif Stalini initsiatiivil rakendatud seadusele 7. augustist 1932. Rahva seas nimetati seda seadust *kolme viljapea* seaduseks. Nimetatud seaduse järgi võisid kuni 10-aastase vangistuse anda kas kolm üleskorjatud viljapead juba koristatud põllult või koju kaasaviimiseks võetud paar kartulit. Seadust rakendati karistamiseks ka laste suhtes alates 12. eluaastast. Narvast 2-aastasena küüditatud Vaike-Maria ema pr. Maria Voitk võttis sundasumisel Maiski külas vilja tuulamisele kaasa paar peotäit teri selleks, et päästa näljasurmast tütar. Pr. M. Voitk vahistati ning mõisteti **kolmeks** aastaks sunnitööle. 4-aastane tütar saadeti Toguri väike-lastekodusse ja see päästis lapse elu.

Sama meeleheitliku sammu tegid kolm ema Volkovo külas. Need olid pr. Lisette Pank Rakverest, pr. Vaike Heinrand ja pr. Elfriede Reppo Narvast. Kruusitäie

⁵² Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332. Pirgu MS, M I 3:2 ja M I 5:1.

herneste eest nad vangistati ning vangistuses hukkusid 1942. aastal Narva kons-
taabli abikaasa pr. V. Heinrand ning 1943. aastal Rakvere kriminaalpolitseiniku
abikaasa pr. L. Pank. Ainsana jäi kolmest emast vangistuses ellu pr. E. Reppo.
Mõlemal hukkunul olid 1-aastaselt küüditatud lapsed. Orvuks jäänud Juho Hein-
rand ja Jüri Pank viidi Toguri väikelastekodusse. Neil õnnestus pärast sõja lõppu
9. oktoobril 1946 orbudena kodumaale pääseda tänu leidlikkusele ja Siberisse
sõitnud eesti naiste energilisele tegutsemisele.⁵³

Kirovi oblastis Oritši rajoonis olid elutingimused keskmiselt paremad kui Siberis
Narõmi krai soodes, aga sealgi hukkus palju sundasumisele saadetutest. Näitena
võib nimetada Vigala vallast pärit pr. Elisabeth Säästla saatust. Oktoobrikuu algul
1941 saadeti ta koos nelja-aastase tütre Reedaga ja umbes 50 eestlasega tööle
Polomi turbatööstusse Žuki külla. E. Säästla oli lapseootel, töövõimetu ja äärmis-
selt kurnatuna lamas mahajäetud majas õlgedel ning nelja-aastane tütar tema
kõrval nutmas. Kui algas sünnitus, püüti ema haiglasse toimetada, kuid päästa
teda ei suudetud. Sünnitusel surid nii ema kui ka nimetuks jäänud vastsündinu.
Üksi jäänud 4-aastane Reet Säästla viidi lastekodusse, kus ta venestus täielikult.
Kullamaalt kahe väikese lapsega küüditatud pr. Leida Salus sünnitas kohe pärast
sundasumisele toomist augustis 1941 tütre Kaie. Laps jäi rahhiiti ning peagi suri.
Kirovi oblastisse küüditatud eesti laste suremuse kohta saab näite tuua Saare
maakonnast pärit Juta Vessik-Kaju põhjaliku uurimistöö järgi. Keskmiselt suri
nälega iga viies lastest ja alaealistest saarlastest. Kokku oli hukkunuid 45 alaealist
ja seal hulgas alla üheaastaseid hukkus 11 last 16-st küüditatust.⁵⁴

Äärmises näljahädas sai uskumatu põgenemisega Siberist hakkama 1943. aasta
kevad-talvel pr. Aino Simenson Narvast. Massiliste näljasurmade ajal Vesjolõi
külas mõistis ta, et põgenemine on ainus võimalus 6-aastase kasulapse Dennise
ja oma elu päästmiseks. Ta valis oskuslikult kuuvalged ööd ja viimased talve-
ilmad enne kevadist sula. Kasutades ostjaki jahimeeste vaevumärgatavat jalgra-
da, mida vähesed teadsid, ja ohverdanud selleks viimase varana hoitud kuldkella,
läks ta umbes 60 km läbi soode järgmiste inimasulateni ja sealt edasi Tara raud-
teejaamani. Kui viis päeva hiljem taibati tema kadumist ja põgeniku tabamiseks
püüti organiseerida jälitamine, siis oli sula teinud sood läbimatuks ning
tagaajamine osutus võimatuks.⁵⁵ Mahajäänud saatusekaaslased pidasid antud

⁵³ Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332. Pirgu MS, MI-7:1.

⁵⁴ Juta Vessik, Peep Varju. Saaremaa inimkaotused esimese Nõukogude okupatsiooni
tagajärjel. lk 4. ORURK-6. Tartu, 1995.

⁵⁵ Hilda Orn. Ka see oli elu. Lk 88. Tallinn, 2000.

sõna vaikides tema kadumisest. Ainol õnnestuski lõpuks Eestisse põgeneda ning elades siin valenime all kõrvalises kohas, jääda tabamatuks. Väike Dennis viidi lastekodusse, jäi elama ning pääses kodumaale, kui kasuema Aino oskas lõpuks tedagi üles leida ning kätte saada. Aipolovo lastekodu registreerimise raamatus on Dennis Simensoni saabumise päevaks märgitud 30. märts 1943.

6. EESTI LASTE PÕGENEMINE SIBERI SUNDASUMISELT KODUMAALE

Pärast sõja lõppu lootsid sundasumisele ja vangilaagritesse saadetud eestlased, et avaneb võimalus kodumaale pääsemiseks. See lootus osutus asjatuks. Midagi taolist nõukogude süsteemil diktaatori Jossif Stalini ajal plaanis ei olnud. Inimesed hakkasid ise salaja otsima võimalusi sundasumiselt põgenemiseks. Eestlased näitasid üles leidlikkust, algatusvõimet ja raskuste trotsimist pääsemaks tagasi igatsetud kodumaale. Põgenikele teatavaks tehtud ranged kriminaalkaristused ei suutnud neid takistada. Kõigepealt püüti päästa lapsi. Laste tagasitoomine oli eesti naiste suur kangelastegu. Eesmärgi saavutamiseks näitasid nad üles uskumatut visadust ja eneseohverdust. Nii kodumaale jäänud laste vanaemad, vanaisad, tädid-onud ja teised sugulased ning perekonnatuttavad, kui ka Siberi sundasumisel sõja lõpuks ellujäänud emad tegid ühiselt selles totaalsete terrori riigis maksimaalseid pingutusi laste päästmiseks. Kõigepealt tuli need Siberi avarustes kadunuks jäänud lapsed üles leida. Ühistegevuses osati leida neid erandlike võimalusi, et lubamatu saaks võimalikuks. Kui näiteks laste otsingute käigus saadi Venemaalt järelepärimistele eitavad vastused, siis Siberi olusid tundma õppinud naised saatsid sealt kaugelt soovitusi, kust ja kuidas edasi otsida, millised on olnud viimased teated otsitavast ja kuhu veel päringuid saata. 1945. aasta algul kirjutasid Sredne-Vasjugani lastekodu juures töötavad Narvast pärit pr. Aino Annik ja pr. Rosalie Õunapuu kodumaale orvuks jäänud lastest. Nad olid osanud Dalni Jari sundasumise külast sokutada end tööle lastekodusse. Pr. A. Annik oli koos 4-aastase poja Illimariga ning töötas koristaja ja öövahina. Pr. R. Õunapuu töötas pesumajas ning tema poeg Valfried tallimehena. Naised panid kirja selle lastekodu kõigi eesti laste nimed koos palvega päästa nad Siberi viletsusest. Eestlaste informeeritus Venemaa oludest nii vangilaagrites kui ka sundasumisel oli väga hea. Seda võis saavutada vaid üksmeelse tegevusega, ning seda eestlaste üksmeelt ja kokkuhoidmist rõhutasid ning töid eeskujuks oma kaasmaalastele näiteks nendega koos vangilaagrites Venemaal kannatanud saksa sõjavangid, kes 1950-tel aastatel Saksamaale tagasi pääsesid. Nad informeerisid pagulaseestlasi nõukogude vangilaagritest, seal kinnipeetavatest eestlastest ning nende hinnangud eestlaste kohta olid positiivsed. Nii kirjutas Venemaal sõjavangis 26. detsembrist 1945 kuni 22. juunini 1953 viibinud Werner Dittberner

kolonel Alfons Rebasele järgmist: „Kokkuhoidmine eestlaste hulgas oli väga tugev, mida aga sakslaste kohta ütelda ei saa. Eestlased olid kõigest hästi informeeritud. Nad ennustasid ette, et me saame vabaks jaanuaris-veebruaris 1953.“⁵⁶ W. Dittberneri mälestustest 1941. aastal Verhoturje piirkonda saabunud eesti poliitvangide saatusest saame teada, et 1946. aasta alguseks on u 850-st eestlasest ellu jäänud veel 36 meest. Kokana töötab 10. laagripunktis endine politseiametnik Hans Sild Narvast, kes andis teada vangide massilistest surmadest 1941. aasta lõpul ja 1942. aasta talvel.

Silmatorikavalt suur arv põgenikke tuli Eestile lähimast sundasumise kohast Vjatka piirkonnast, mida Nõukogude riigis nimetati Kirovi oblastiks. Saaremaa Memento organisatsioon on põhjalikult uurinud oma maakonnast küüditatud inimeste saatusi. Nende andmetel vähemalt iga viies sundasumisel ellujäänud väljasaadetu põgenes pärast sõja lõppu kodumaale. Suurem osa neist varem või hiljem vahistati ja saadeti sundasumise paika tagasi. Paljudel tuli lisaks kanda vanglakaristust 2 kuni 6 aastat. 2002. aastal avaldatud Saare maakonna Memento Ühenduse raamatus „Saaremaa inimkaotused Saksa okupatsiooni ja teise Nõukogude okupatsiooni aastail 1941-1953“ on nende 108 ohvri nimekiri, kes teistkordselt vahistatuna aastail 1947-1953 Venemaale tagasi saadeti. Nende seas oli 59 last. Viimane 1953. aastal vahistatu oli Sulev Kaljo, kellele mõisteti 6 aastat vangistust ja ta hukkus vangistuses 8. jaanuaril 1957.⁵⁷ S. Kaljo oli kuueaastane, kui ta 14. juunil 1941 koos kolme õe ja emaga Nagorski rajooni küüditati. Tema isa Ado Kaljo, Vabadussõjas ohvitserina Eesti eest võidelnud, vahistati ja hukati 24. aprillil 1942 Sverdlovski vanglas. Kõik neli last põgenesid 1947. aastal Eestisse. 1950. aastal vahistati õed Aino, Alla ja Juta ning saadeti vangitapiga sundasumisele tagasi. Vend Sulev suutis end tagaotsitavana varjata kuus aastat enne kui ta uues elukohas tabati ning vahistati. Tema ema ja õed vabanesid sundasumiselt mais-juunis 1958 Hruštšovi valitsemise ajal alanud amnesteerimise kampaaniaga.

15-aastaselt Kuressaarest Kirovi oblasti Slobodskoi rajooni küüditatud Juta Kaju põgenes ära koos võõrasema Hildaga septembris 1946, jättes esialgu kaks nooremat venda paigale. Otsekohe, kui sai teatavaks, et rongidele hakati vabalt dokumente küsimata pileteid müüma, lahkusid nad kahekesi salaja sundasumi-

⁵⁶ Saksa sõjavangide informatsioon eestlastest Venemaa vangilaagrites. Koost. kolonel Alfons Rebane. Käsikiri ORURK-i komisjonis.

⁵⁷ Juta Vessik, Peep Varju. Saaremaa inimkaotused Saksa ja teise Nõukogude okupatsiooni aastail 1941-1953. lk 72. Tartu, 2002.

selt Vahruševo külast. Eestisse saabusid nad nädalase sõidu järel 26. septembril 1946. Elamine rangelt valvatud nn piiritsoonis Saaremaal oli nendesugustele keelatud, kuid nad jõudsid tänu kohalike inimeste abistamisele ja ühtehoidmisele siiski kodulinna. Vatikukubedes nooremad vennad Paul ja Hans põgenesid kodumaale kuu aega hiljem oktoobris 1946, kui olid saanud Eestist vajalikku informatsiooni. Eestis õnnestus Jutal aasta hiljem onu juures maal vormistada end vallavalitsuses kohalikuks elanikuks ja saada isikutunnistus. Seejärel ta abiellus ja maikuu 1948 sündis poeg. 14. augustil 1949 Juta vahistati ja tema aastane poeg jäi vanaema kasvatada. Pärast aasta kestnud vangistust Patarei vanglas saadeti Juta sundasumisele tagasi. Tema õnneks ilmus siis nn emade amnestia ning kolmeaastane vangistus lõpetati. Jäi vaid sundasumise karistus. Vennad ja võõrasema vahistati samuti ning saadeti sundasumisele detsembris 1949. Lõplik vabanemine saabus neile jaanuaris 1957. Pr. Juta Vessik-Kaju vabanes aasta hiljem detsembris 1958.

Nelja-aastasena Vigala vallast küüditatud Reet Säästla jäi orvuks Oritši rajoonis Kirovi oblastis juba detsembris 1941. Tema ema Elisabeth Säästla suri pärast sünnitamist 9. detsembril 1941. Hukkus ka nimetuks jäänud vastsündinu. Reet sattus lastekodusse ja venestus täielikult. Lapse onu Vello Säästla sõitis Kirovi oblastisse last otsima omamata täpseid andmeid asukohast. Temaga sõitis tõlgi-na kaasa Viktor Kalbus ning neil tuli läbi käia palju lastekodusid. Detsembris 1946 õnnestuski 9-aastane laps üles leida tänu lapsepõlves saadud põletushaavadele, mis olid jätnud kehale iseloomulikud armid. Onu tõi umbkeelse vene lapse Eestisse ja võttis oma perre. Venemaal esimese klassi lõpetanud laps osutus püüdlikuks emakeele õppijaks ning sai juba 1947. aasta kevadel astuda eesti kooli teise klassi.⁵⁸

Kaugelt Siberist Tomski oblastist põgenemine osutus palju raskemaks ning õnnestus vähestel. Üks selline põgenik oli 11-aastaselt Lellest küüditatud Arvo Virkus. 5. oktoobril 1948 alustas noormees salaja ja ilma dokumentideta üksinda jalgsi teekonda kodumaa poole. Seljakotis oli 10 kg kuivikuid teemoonaks ja riided ning kaasas oli ka sõiduks vajalik raha. Kuid esimeses suures raudteejaamas Novosibirskis rööviti ta paljaks. Kolm tugevat meest tungisid kallale, murdsid maha, otsisid väga põhjalikult läbi ning võtsid kõik ära. Arvo jäi rahata ja toiduta. Sellegipoolest jätkas ta põgenemist, sõitis piletitä ning kolm ööpäeva oli söömata. Mitmes raudteejaamas pidasid teda kinni miilitsad, kuid Arvo oskas usutavalt ennast välja rääkida. Kodumaale vanaisa juurde Lellesse jõudis Arvo 24. oktoob-

⁵⁸ Mälestusteht nr. 41. Alutaguse Memento infoleht. Lk 2., oktoober 2012.

ril 1948. Lisaks visadusele oli tal ka haruldaselt palju õnne. Leningradi raudteejaamas teda üle kuulanud julgeolekuohvitser osutus juhuslikult inimeseks, kes pärast sõda oli sõjaväelasena elanud Arvo vanaisa majas Lelles. Ta näitas erandlikult inimikkust sellega, et laskis nooruki vabadasse. Hiljem Eestis tehnikumis õppimise ajal Arvo Virkus vahistati otse koolitundide ajal 27. märtsil 1951 ning läbi paljude Venemaa vanglate saadeti sundasumisele ema juurde tagasi nii nagu teisedki temataolised põgenikud.⁵⁹

Samasuguse põgenemise tegi Tomski oblastist veebruaris 1949 Rutt Kresling koos teise tütarlapse Helgi Liiviga. Neilgi tuli Siberis jalgsi käia sadu kilomeetreid tuisuseid talveteid, et jõuda rongile. Suuri raskusi trotsides õnnestus lõpuks jõuda kodusesse Tartu linna. Kuid elamiseks linnas nõuti ootamatult ja täiendavalt eriluba, mida neil polnud. Siberis suurte raskustega kättesaadud isikutunnistusest ei piisanud. Töötanud maal onu juures elades äsja loodud kolhoosis lihtsa põllutöölisena kaheksa kuud, vahistati R. Kresling keset tööpäeva 8. novembril 1949. Seejärel algasid inimväarikust alandava kohtlemisega poliitvangi päevad Tartu ja Tallinna vanglates koos kriminaalkurjategijate ning samasuguste vahistatud saatusekaaslastest põgenikega. Nagu KGB-meestele kombeks, pakuti Siberi õudused läbielanud neidudele võimalust hakata koostööle nn koputajatena-informaatoritena ja selle töö eest lubati jääda Eestisse elama. Neid keeldusid, nagu seda tegi enamus Siberis ellujäänuid. Sellele järgnes tütarlaste jaoks kirjeldamatult kannatusterohke teekond läbi Venemaa vanglate tagasi Siberisse sundasumise elukohta. See teekond kestis neli kuud ja 7 päeva, kulges läbi üheksa vangla ja 700 km jalgsi vangitappi läbi talvise Siberi tuisuste teede, räbalatesse mähitud kalossid nõõriga jalgade otsa seotud. See peaks olema inimvõimete piir, hindab nüüd Rutt Kresling oma mälestustes.⁶⁰ 15-aastaselt Põltsamaalt küüditatud õpilane Peeter Peets pääses 1946. aastal Tomski oblastist Eestisse. 1950. aastal ta vahistati otse klassitunni ajal. Järgneva kohta ta kirjutas oma mälestustes: „Sunniti alla kirjutana paberile vabatahtlikult teistkordse Siberisse mineku kohta. Enne seda pakuti teise võimalusena koostööd julgeolekuorganitega” P. Peets vabanes lõplikult sundasumiselt 2. aprillil 1958.⁶¹

⁵⁹ *Eesti rahva kannatuste aastad Siberis. Arvo Virkuse ränkaskas kannatuste tee. lk 83, 84. Tartu Memento mälestusteraamat. Tallinn, 2012.*

⁶⁰ *Eesti rahva kannatuste aastad Siberis. Rutt Kreslingi perekonna lugu. lk 262. Tartu Memento mälestusteraamat. Tallinn, 2012.*

⁶¹ ERAF, f. 2M/O, s. 980- M.

Siberis Vasjugani soodes orvuks jäänud Aino Maru Rakverest meenutab, nagu eespool juba märgitud, et ta sai Venemaalt tulema suurte raskustega 1949. aastal ja 11 kuud hiljem saadeti ta vangina läbi tosina vangla tagasi Siberisse.

10-aastasena Luunja vallast taluperest küüditatud Paul Muuli tegi Siberist kolm põgenemist. Tema isa, Vabadussõjast osa võtnud taluperemees hukkus vangilaagris 28. juulil 1942. Sundasumisel Tomski oblastis Topoljovka külas hukkusid vanem õde Leida ja vanem vend Arnold. Esimesel põgenemisel Paul vahistati juba raudteejaamas. Teisel katsel tabati ta Eestis ning saadeti sundasumisele tagasi. Kolmanda katse tegi Paul Muuli suviste tööde ajal 26. juulil 1956. See hästi läbimõeldud plaan õnnestus, sest kodumaal ei läinud Paul enam sugulaste juurde kodukohta, hoidudes neist nii kaugele kui võimalik. Ta oli poolteist aastat üleliiduliselt tagaotsitavate nimekirjas ning jäigi tabamatuks. Poliitvangide ja sundasumisele küüditatud inimeste vabastamise kõrgperioodil kirjutati 20. jaanuaril 1958 P. Muuli jälitustoimikusse teatis *vabastamise* kohta.⁶² Pauli juhtum kinnitab järjekordselt, et mingist vabastamisest lastena küüditatute puhul 1954. aasta juulis ei saa tõsiselt rääkida.

Juudi rahvusest 14-aastane kooliõpilane Jakob Kaplan küüditati Tartust Vasjugani soodesse. Ta põgenes seal koos vennaga 1946. aastal kodumaale Eestisse. Veebruaris 1951 ta vahistati Punaarmee ajateenistuse viimasel päeval ning saadeti sundasumisele tagasi. Seal ta vahistati ning sai Tomski oblasti kohult 2 aastat vangistust. Nüüd Iisraeli riigi kodanikuna kirjutab ta mälestustes sõjaeelse Eesti Vabariigi kohta: „*See on ka mälestus vabast juudi kogudusest, mis oli Eesti Vabariigi ja Eesti elu osa ja mis kadus jäädavalt puna-pruunis ning punakatkus. Ja see ei tule iial tagasi.*“⁶³

11-aastaselt küüditatud Lehti Eilart Paidest mäletab oma tagasiteed Siberist Tomski oblastist 6-7 samasuguste tüdrukute grupis. Teel raskelt haigestuna, oskasid kaaslased teda ikkagi kodumaale toimetada, vältides teel toimunud kontrollijaid. Tallinnas sokutati raske haige haiglasse ning sugulastele anti teade saabumisest Eestisse. Hiljem keskkooli õppima asudes, sai ta kohalikult võimuhelt teada, et tema õige koht peaks olema sundasumisel, kuid austusest Lehti mahalastud isa vastu jätab võimukandja ettenähtud sanktsioonid rakendamata. 8-aastaselt Kundast küüditatud Eena Püss mäletab, et Siberisse jäänud ema Helmi organiseeris tema tagasipöördumise Eestisse 1948. aasta suvel koostöös paljude abistajatega. Neist tuleb nimetada salaja toimetatud paadisõitu Vasjugani jõel

⁶² ERAF, f. 2 M/O, s. 1151-M.

⁶³ Jakob Kaplan. Aruanne. Mõned päevad ühe Tartu juudi elus.lk.27, 28. Tartu, 2001.

postivedajast naisega, seejärel peitmist kontrollijate eest jõelaeval kapteni kajuti-kasti ning Novosibirski raudteejaamas liitumist laste grupiga, hoolimata sellest, et teda polnud juba varem vormistatud lastegrupi ametlikus nimekirjas. 7-aastaselt Narvast küüditatud Helve Tuuliku tõi 1948. aastal salaja Siberist tagasi vanaisa, kes väga hästi tundis Venemaa olusid. Ta oli tsaari-Venemaal enne maailmasõda töölisena töötanud Peterburis Putilovi tehases, ning sihtkohas raudteejaamas reisijaid paljaks röövivad sulid ei saanud teda pätvõtetega üllatada. Rongilt maha astudes laskis vanahärra rahulikult vargapoistel mütsi peast ära kiskuda, kuid ei lasknud hetkekski käest lahti kumbagi kohvritest. Vanaisa töigi lapse kodumaale tagasi ning Helve sai nüüd juba eesti koolis edasi õppida. Kuid see õnn ei kestnud kaua. Kaks aastat hiljem avastas nõukogude *jälitussüsteem* koolilapse ebaseadusliku elamise kodumaal ning läbi Venemaa vanglate koos grupi samasuguste põgenikega saadeti Helve suvel 1950 pärast 8. klassi lõpetamist tagasi Siberisse 20-aastasest sundasumise karistust edasi kandma. Teekonnale jäid Lashnamäe vangla, Krestõ vangla, Kirovi vangla, Sverdlovski, Novosibirski ja Tomski vanglad. Suvises riietes eesti lapsed saabusid Tomski oblastisse oktoobrikuus alanud talvekülmadega ning neid sunniti jalgsi ja poolpaljana minema 1941. aastal määratud sihtkohta tagasi. Need läbielatud alandused ja raskused ei murdnud *siberilapsi*. Helvest sai sundasumisel hiljem kohalike õpilaste-ostjakkide poolt austatud kooliõpetaja. Kui avanes võimalus Hruštõvi ajastul kodumaale tagasi sõita, siis olid teda saatmas kõik õpilased, nagu mäletasid kohalikud inimesed u. 30 aastat hiljem. Nad ei jätnud märkimata oma mälestustes, et hiljem karistati kooliõpilasi selle eest, et nad ühiselt ja lugupidavalt suhtusid sundasumisele saadetud *rahvavaenlasesse*.⁶⁴

Nii nagu Helve vanaisa käisid Venemaal salaja lapsi ära toomas mitmed. Pärnust 1941. aastal küüditatud 8-aastane Luule Pavelson pääses 1947. aasta suvel kodumaale seepärast, et sundasumisele tuli oma poega, 13-aastasest Kermot ära viima Mõisaküla raudteelane August Soots.⁶⁵ Tagasi Eestisse sõitis ta suure grupi eesti lastega, nende seas lisaks Luulele saab nimetada Viivi ja Vaiki Virulat, Mõisakülast pärit Enn ja Reet Rajat, Astrid ja Anne Rebast ning Ruth Karuksit. Põgenikuna liitus salaja laste grupiga 8-aastaselt küüditatud Esta Lille Sindist. Selleks tuli jalgsi minna läbi taiga ligi 60 km, et jõuda laevale kokkulepitud kohas, kus oli teada võimalus vältida kontrolli. Esta nimetati sõidu ajaks nimekirja järgi

⁶⁴ Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332. Pirgu MS, M I-9:6.

⁶⁵ Siberi karm kool. Küüditatute koolilood. Luule Pavelsoni mälestused. lk 107. Tallinn, 2011.

Üloks, sest oli teada, et venelased ei oska eristada meie poiste ja tüdrukute nimesid. A. Soots saabus aga Siberisse esinduslikus tuletõrjuja vormis kindla plaaniga esitleda end tähtsa ametimehena. A. Soots oli ise vangistusest vabanenud alles 1945. aasta jaanuaris ja osanud kodumaale pääseda. Tema abikaasa aga suri sundasumisel maikuu 1947. Niisamuti tegutses 30. detsembril 1945 Sevurallagist vabanenud Jakob Lohvart. Temagi oskas vältida sundasumisele saatmist, sõitis Narõmi ning tõi ära augustis 1946 Aipolovo lastekodust 13-aastase tütre Elga. Sama taktikat kasutas augustis 1946 tulevane akadeemik Juhan Peegel, kes Punaarmee ohvitseri mundris sõitis ära tooma sundsumiselt Kirovi oblastis Belaja Holunitsast oma peret. Nende seas olid ka tema ema ning 10-aastane vennatütar Linda Peegel. Kuu aega hiljem, 23. septembril 1946 tegi samasuguse operatsiooni teine korpusemees, rind ordineid täis. Tema tõi ära oma sugulased: Leida Saluse koos laste Mati ja Tiiaga. 10-aastane Mati sai kodumaal olla vaid kuu aega, sest juba oktoobrikuus ta suri. Väga ettevõtlik äri-mees Nikolai Kultas oskas pärast vabanemist vanglaagrist hankida eriloa oma perekonna külastamiseks sundasumisel Kolpaševos Tomski oblastis. Selle *puhkusetõendi* nimetusega dokumendi allkirjastas oma käega Uhta laagrite ülem kindral Burdakov. Läbinud takistamatult pika teekonna Venemaal, kus igal sammul inimesi pidevalt kontrolliti, jõudis ta suvel 1946 kohale. N. Kultas otsustas oma 8-aastase vene koolis õppiva tütre Heli-Kirsti salaja kodumaale tuua. Ta saigi sellega hakkama, kuigi laps haigestus teel ning pidi nakkushaiguse tõttu läbi tegema pikaajalise ravi enne kodumaale jõudmist. Eestis jättis ta lapse üheks aastaks maale vanaisa juurde ning sõitis sügisel puhkuse lõppedes tagasi Uhtasse, kuhu oli määratud tema sundasumise elukoht. Järgmise aasta suvel sõitis N. Kultas uuesti Kolpaševosse ning viis sealt salaja minema oma abikaasa. Jõudnud Eestisse, oskas abikaasa pr. Agnes Kultas hankida sünnikohas Võrumaal endale passi neiupõlve nimega. 1947. aasta lõpuks elasid kõik kolm: Agnes, Heli ja Nikolai Kultas Uhtas. Nikolai Kultas teadis hästi, et nii tütar kui naine on põgenikena sundasumiselt üleliiduliselt tagaotsitavate nimekirjas. Tuli hoiduda igasugustest kontaktidest tuttavate ja ka kodumaaga.⁶⁶

Arvatavasti kõige suurema arvu lapsi tõi Siberist Eestisse poliitvang **Rachmiel Blumberg** Viljandist.⁶⁷ Tema oli juuniküüditamise ajal vahistatud kui tunnustatud rätsep, kes oli jõudnud oma tööga kaupluse omanikuks saada. Selle eest sai ta karistuseks Nõukogude võimult viis aastat vangistust. Vabanenud vangist 1945.

⁶⁶ Lembit Lauri. Kirjutamata memuaare. V osa. Lk. 86. Tallinn, 2013

⁶⁷ Alo Lõhmus. Härra Blumbergi lapsed. Postimees Arter, nr. 35 (40). 7. oktoober 2000.

aastal, pääses ta kodumaale Eestisse tagasi ning kasukate õmblemisega suutis piisavalt hästi teenida, et võtta ette teekond Venemaale. Samal ajal tema abikaasa kahe lapsega olid sundasumisel Siberis Sbornõi külas Tomski oblastis. Vale-dokumentidega end ametiisikuks varustanud, sõitis ta Siberisse ja tõi 1946. aastal lapsed ja abikaasa Eestisse. Kuigi nad vahepeal vahistati, oskas ta leidliku inimesena siiski vabaneda ja vormistada paberite järgi vabanemise märtsis 1948. Ta jõudis veel mitmeid kordi käia Siberis samas piirkonnas ning tuua mitu gruppi lapsi Eestisse. Üks selline oli 1947. aastal Tallinnasse saabunud 6 lapsega grupp, millega toodi ära eespool nimetatud ja haigeks jäänud Lehti Eilart ja Juta Suurkivi. Juta mäletas, et tema tädi maksis ära pärast saabumist Tallinna raudteejaamas pr. Blumbergile lapse toomise eest vajaliku sõiduraha. N. Kultas kinnitab oma mälestustes, et kohtas 1947. aasta suvel Kolpaševos ühte meest koos naisega, kes orvuks jäänud eesti lapsi kokku kogusid ning seejärel Tomski kaudu kodumaale toimetasid.

Hulljulge sõidu Siberisse eesti laste äratoomiseks tegi aga Tartust pärit legendaarne metsavend, sõjavang ja vabadusvõitleja Erik Heine juulikuus 1948. aastal. Raha eest ostetud valedokumentidega varustatud mees Siberis küll vahistati kohaliku komandandi poolt, kuid E. Heine oskas end vabaks osta ja viis operatsiooni edukalt lõpuni. Tema grupis saabus Eestisse koos lastega ka 30-aastane Juhan Kirik Abjast ning 23-aastane Mary Raha. J. Kirikust sai hiljem metsavend, kes haarangul 23. mail 1953 raskelt haavatuna vangistati ning 25 aastaks vangi mõisteti. 25+5 aastat mõisteti pärast tabamist ka abikaasale Mary Rahale.⁶⁸

Siberist päästetud laste nimel väärib täit tunnustust E. Heine kui kompromissitu kommunistide vastu võitleja. Kolm korda on kommunistlik terrorirežiim teda vangistanud, kuid ometi suutis ta ellu jääda ning isegi koos vabastatud Saksa sõjavangidega Läände pääseda. Just seepärast laimaski KGB teda aastakümneid, tekitades eesti pagulaste seas umbusku ning kahtlustusi vabasse maailma pääsemise asjaolude suhtes. Seda ongi jäänud paljud uskuma ja nende seas ka tänase vaba Eesti ajakirjanikud. Tollaseid olusid tundmata, nad ei usu, et ületamatuna tunduvatele raskustele vaatamata võib ühel tuhandest õnnestuda pääsemine vabadesse. Täpselt nii, nagu seda tegi vapper eesti naine Aino Simenson Narvast, ületades üksinda kevad-talvel 1943 läbimatud Vasjugani sood. Erik Heine vastupanuvõitlus algas Tartus 21. juunil 1940, kui kommunistide lavastatud riigipöörde meelevaldusel Raekoja platsil ta jagas koos teiste eestimeelsete noortega protesti märgiks inimestele sinimustvalgeid lindikesi. Sest ajast oli ta

⁶⁸ ERAF, f. 2 M/O, s. 1639 M ja s. 763 M.

okupatsioonivõimude poolt jälitavat ja varjas end. Sügisel 1940 andis ta end piinajatele kätte, et päästa vanemaid kommunistide repressioonidest. Tema vanemaid ähvardati vangistusega, kui E. Heine ise ei ilmu välja. Nagu teada, oli vastupanuvõitlejate murdmiseks KGB-meestel üheks levinud võtteks vanemate ja teiste lähedaste inimestega julm arveteõiendamine. Järgnenud pooleaastase vangistuse ajal tuli noormehel taluda eriti julma piinamist. Temalt püüti välja pigistada kaasvõitlejate nimesid. Üllataval kombel tuli vangistusest vabanemine märtsis 1941 tänu kahe diktaatori, Stalini ja Hitleri tookordsele suurele sõprusele. Nõukogude valitsuse täievoliline esindaja Eestis V. Botškarjov viis isiklikult Patarei vanglast paarkümmend saksa rahvusest poliitvangi Balti raudteejaama ja andis nad üle Saksa ametnikule. Seejärel algas kohe sõit rongiga läbi Riia Saksamaale. Pääsenud vangide seas oli ka E. Heine, kelle vanemad olid koos baltisakslastega ümber asunud Saksamaale ning Saksa saatkonna kaudu Moskvas taotlenud poja vabastamist. Teise maailmasõja lõpul, aastal 1944 võitles E. Heine vabatahtlikuna 20. Eesti Diviisis rindeohvitserina, olles märtsis lõpetanud koos paarikümne eestlasega Bad Tölzi sõjakooli. Pärast sõja lõppu oli ta sõjavangina Venemaal vangilaagris, kust põgenes suuri raskusi trotsides Eestisse. Kolmandat korda vahistati E. Heine metsavennana 22. juulil 1950 üldlaulupeol Tallinnas publiku hulgas. Kontserdi ajal haarati teda selja tagant selliselt, et ta ei saanud kasutada taskus olnud relva. Karistuseks määrati 10 aastat sunnitööd, pääses aga vabadusse vanemate juurde Saksamaale varem. Koos Saksa sõjavangidega toimus vabanemine siis, kui Saksa kantsler Konrad Adenauer sõlmis N. Liidu juhi Nikita Hruštšoviga vastava kokkuleppe.⁶⁹

Siberilapsele **Esta Reidisaare-Lillele** jäi 1950. aasta laulupidu samuti eluks ajaks hästi meelde. Temagi vahistati siis kooliõpilasena kohe järgmisel päeval pärast kooriga peolt kojusaabumist ning saadeti koos õe ning teiste saatusekaaslastega läbi vanglate Siberisse tagasi. Alates Pärnu vanglast ning Lasnamäe vanglast-jaotuspunktist tuli läbida pikk Venemaa vanglate kadalipp, mis lõppes Tomski vanglaga.⁷⁰ Põgenikuna koos A. Sootsi grupiga 1947. aastal Eestisse saabunud Esta sai kolm aastat emakeeles õppida ning lõpetas 1950. aasta kevadel kiituskirjaga 7. klassi maakoolis Taalis.

11-aastaselt lisakust 1941. aastal küüditatud Maie Ridali sai 1948. aastal nn üheaastapassi selle eest, et oli hoidnud külanõukogu esimehe 3-aastast last. Selle passiga sõitis ta kodumaale koos kahe samavanuse neiuga. Need olid Nina Fomina Narvast ja Milvi Mäepere Narva-Jõesuust. Rongiga Novosibirskist Mosk-

⁶⁹ Erik Heine. *Mälestused. Käsikiri ORURK-i komisjonis.*

⁷⁰ Katrina Tang. *Minu vanaema lugu. lk 31. Uurimistöö Pärnu Ühisgümnaasiumis. 2003.*

vani sõitsid nad reisirongis ühe piletiga kolme peale. Edasi läks sõit kaubarongidega ilma piletita Jõhvini välja. *Siberilapsed* sõitsid vaguni puhvritel, katustel ja mujal. Sellegi koha eest tuli ette rüüsemist ja võitlusi rohkearvuliste *katipoistega* ning rongile pealesaamine oli võimalik vaid pärast liikumahakkamist. Väga riskantne liikuvale rongile hüppamine koos trügimisega põhjustas sageli õnnetusi. Üheks traagiliselt lõppenud näiteks oli 13-aastase Karl Õigeri raske vigastus põgenemisteel Tjumenist 1947. aasta maikuus⁷¹. Nüüd tunneme *siberilast* Karl Õigerit kui rahvusvaheliselt tunnustatud teadlast ehituse erialal.

Pärastsõja Siberi lastekodulaste puhul ei olnud vahet, kas olid nad poisid või tüdrukud, sest ühetaoliselt hulljulgelt ning raskusi trotsidest põgeneti kodumaa poole. Neid rööviti teel paljaks, neid vahistati miilitsa ja julgeolekumeeste poolt ning saadeti sundasumisele tagasi. Põgenemisteel nad nälgisid ja külmetasid päevade kaupa, kuid tung kodumaale säilis.

Maie Ridali viimane sõit Jõhvist lisakuni tuli tasulisena sõjaväelaste veoautos 30. juulil 1948. Selle sõidu pidi kinni maksma tädi juba koju saabumisel, nagu neiu oli küüti paludes autojuhile lubanud. Maie noorem õde, 15-aastane Reet saabus hiljem, 18. augustil 1948. Maie mäletab, et nemad õega said Venemaal kätte samuti ametliku dokumendi koguni ENSV valitsuselt Nigol Andreseni allkirja ja pitsatiga, mis võimaldanuks nagu Siberist lahkuda. Võib arvata, et nii tähtsa dokumendi saamine oli võimalik tänu vanaema sidemetele kõrgete punaste võimukandjatega. Kuid kohalikule võimule Siberis ei tähendanud tähtis dokument mitte midagi. Nad soovitasid jõhkvalt selle paberiga tagumikku pühkida. Ometi õnnestus neidudel kõigi takistuste kiuste siiski erinevaid teid pidi kodumaale jõuda. Nendegi õnn ei kestnud aga kuigi kaua. Kaheksa kuud hiljem, järgmise massiküüditamise 25. märtsil 1949, viidi nad Venemaale sundasumisele tagasi. Seekord viidi koos 84-aastase vanaema Mai Strauchiga ja enne oli kulaklikuks tunnistatud kodutalu nõukogulike võimumeeste poolt nende silmade all paljaks röövitud. Vanaema kategoorilises vormis esitatud protestid, lootuses tutvustele kõrgete võimukandjatega, ei avaldanud küüditajatele mingit mõju. Kõrges eas vanaema surigi kohe pärast saabumist sundasumisele 24. mail 1949.⁷²

Kodumaale põgenemiseks tuleb lugeda Maie Nurga kannatuserohket teekonda kodumaale. Ta oskas ennast Aipolovo lastekodust sokutada evakueeritust moodustatud tööstuskooli õpilaste gruppi. Õppetöö toimus Sverdlovskis ning tuli kirjutada palvekiri Moskvasse Eesti esindusse. Pärast loa saamist sügisel 1943

⁷¹ Karl Õiger. *Ma tulin tagasi*. Lk 59. Tallinn, 2012.

⁷² Küüditamine Eestist Venemaale 1949. 2. osa. Koost. Leo Õispuu. RIR-5. Tallinn, 1999.

tuli talve peale jäänud sõit Tomski ja sealt edasi omapead täiesti üksinda sõjavee-ešeloniga Novosibirski. Novosibirskis sai ta küll vajalikud dokumendid korda Eesti esindusest, kuid edasisõiduks Sverdlovski tuli endal hankida luba siseasjade osakonnast. Suure tunglemise tõttu rongidele sõja oludes kulus loa hankimiseks paar nädalat. Elamiskoha puudumise tõttu tuli ööbida mis tahes kohas, kaasa arvatud raudteejaama trepil. Saanud lõpuks loa ning pääsenud rongile, siis sõidul Sverdlovski varastati ta juba esimesel ööl paljaks: võeti ära dokumendid, riided, raha ja toidukaardid. Rongisõit kestis kolm ööpäeva. Sverdlovskis paigutati tütarlaste tööstuskooli grupp sõjatehasesse, kus pool aega toimus väljaõpe ja pool aega tehti igasuguseid rauatöid: keevitamist, treimistöid jms. Aasta hiljem, detsembrikuu algul 1944, teatati, et tüdrukud saadetakse Tallinna taastamistöõdele. Läski sõiduks. Eestisse jõudes läbiti täiesti maatasa purustatud Narva linn ning jõululaupäeval, 24. detsembril 1944 võeti nad rongilt maha Kiviõlis ja paigutati karantiini endisesse sakslaste vangilaagrisse. 80-aastase vanaisa ja kodutalu Kõnnu pärast muretsev Maie kõndis sealt lihtsalt minema. Ta jõudiski samal õhtul koju, veendus, et vanaisa on elus, kodu on alles ja saanud hobuse, sõitis Kiviõlisse tagasi. Seal oskas ta hankida ešeloni ülemalt sm. Neilt loa jääda tööle tallu vanaisale abiks.⁷³ Lisaks meelepärasele talutööle hakkab Maie kohe tegutsema, et kaks nooremat õde samuti ära päästa Siberi viletsusest. Nende mõlemiga oli tal olnud pidev kirjavahetus ning Eestist jätkab ta kirjade saatmist kaasates teisigi siin elavaid sugulasi. Nende seas kirjutas lastele Siberisse ka Karjalas sõjavangilaagris kinnipeetav lell Ain Nurk, kes kui Eesti reservohvitser oli sõdinud piirikaitserügemendis. Tomskis tööstuskooli õpilasena sõjatehases töötav 15-aastane Õie saab esimese kirja lellelt sõjavangide laagrist Karjalast märtsis 1946. Õie ei suutnud kuidagi mõista, miks tema lell peab kusagil kaugel Karjalas töötama.

---

⁷³ Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332, Pirgu MS, M-I 8:7.

7. SIBERI LASTEKODU ORBUDE TAGASITEE KODUMAALE

Pärast sõda oli Eestis ametis palju eestimeelseid inimesi, kes igati aitasid kaasa, et Siberisse deporteeritud ja seal orvuks jäänud lapsi saaksid sugulased kodumaale tagasi tuua. Selleks otstarbeks püüti leida kõikvõimalikke lahendusi. Näiteks Tallinnas tegeles laste tagasitoomisega haridusministeeriumi juures re-evakuatsiooni komisjon ja igas maakonnas olid oma komisjonid. Komisjoni ülesandeks oli Venemaale sõja ajal evakueeritud inimeste tagasitoomine. Sundasumisel orvuks jäänud laste leidmiseks ja kojutoomiseks osati pöörduda ka nimetatud komisjoni poole. Ning dokumente vormistati selliselt, nagu oleksid otsitavad lapsed lojalsete kommunistide peredest või mõnel muul viisil sõja eest Venemaale tagalasse evakueeritud, näiteks seoses tööülesannete täitmisega. Prooviti mitmeid variante ja üks neist oli orvuks jäänute lapsendamine sugulaste poolt. Aktiivse lastepäästjana on teada pr. Elfriede Jöfferti õemees, Tallinna 2. tööstuskooli direktor hr. Henn Petersoo, kes oskas oma laialdasi sidemeid kasutades leida õige käigu. Lubasid olevat taotletud ENSV Ülemnõukogu Presiidiumilt ja Siseasjade Rahvakomissariaadilt. Teine aktiivne laste äratoomise organisaator oli tuntud skulptori Jaan Koorti abikaasa pr. Mari Koort. Tundes hästi Venemaa olusid, jagas ta lahkelt nõuandeid paljudele ning käis ise sugulaste ning tuttavate lapsi ära toomas Venemaalt vähemalt kaks korda. Üks lastekaitseinspektor oli temale hea tuttav ning ta kasutas oskuslikult ametniku sidemeid mitmetes ametiasutustes eesti laste päästmiseks. Esimene kord käis pr. M. Koort Kirovi oblastis ning teine retk viis 1946. aastal Siberisse Tomski oblasti Krivošeino rajooni minia peret abistama. Teisest pr. M. Koorti Siberi reisist kirjutas Rootsis 1972. aastal ilmunud mälestusteraamatus „*Minu 12 aastat Siberis*” endine poliitvang pr. Maria Koppermann. Haruldase saatusega naine, kes kahel korral viidi sunniviisil Venemaale, oli seal surma äärel, kui ta jõetu invaliidina vangilaagrist välja saadeti. Sellist laagrist väljaheitmist loeti võrdseks surmaotsusega. Kuid ta jäi elama tänu Siberi eesti külas Lilienhofis kohalike inimeste südamlikule hoolitsusele. 1941. aasta juuniküüditamisega viidi ta poliitvangina vangilaagrisse, kuigi oli mõistetud sundasumisele ja 1949. aastal küüditatuna sundasumisele. Põgenenud 1946. aasta sügisel pr. M. Koorti abiga Eestisse, küüditati ta 1949. aasta märtsis sundasumisele tagasi. Ometi õnnestus tal mitte üksnes ellu jääda, vaid ka Nõukogude võimu ajal omaste juurde Rootsi pääseda. Tema välismaal ilmunud raamatus on antud paljudele saatusekaaslastele varjunimesid, et säästa neid võimalikest repressioonidest. Autori kirjeldus kohtumisest Siberis keldrisse peitunud Mariga

selgitab ühemõtteliselt, et tema hea sõber oli tulnud sundasumise külasse salaja. Pr. M. Koort võttis tagasiteel endaga kaasa nii lapse kui pr. M. Koppermanni koos tema tütre Ilsega. Nad lahkusid põgenikena viimase laevaga enne navigatsiooni hooaja lõppu 20. oktoobril 1946.⁷⁴ Kolmanda aktiivse lastepäästjana tuleb veel kord esile tõsta Viljandist pärit poliitvangi Rachmiel Blumbergi, kes väidetavalt ühe retkega tõi ära 19 last!⁷⁵ Neist võib nimetada järgmisi lapsi: Kalle Arumäe, Elle Linkrus, Lea Haitov, Kalju Linkrus, Morris ja Raffael Blumberg. Samuti on päästetud laste tänusõnad ära teeninud raudteelane August Soots Mõisakülast ja sundasumiselt Kirovi oblastis Belaja Holunitsast *karistust* kandnud pr. Marta Schneider. Nende abiga päästetud laste arvu on tagantjärele võimatu kokku lugeda. Kokku oli ka päästjaid üle kogu Eesti ja Venemaa loendamatu arv.

Kui Punaarmee 1944. aasta sügisel uuesti Eesti vallutas, ning Saksa okupatsioon asendus teise Nõukogude okupatsiooniga, hakkasid Eestisse Venemaalt tulema kirjad. Kirjutasid ellujäänud mehed vangilaagritest, kirjutasid naised sundasumiselt ja lapsedki, kes olid orbudeks jäänud ja mäletasid mingil määral koduseid asju. Eespool oli juba märgitud Sredne-Vasjugani lastekodust saadetud kirjast kõigi eesti laste nimedega. Samast lastekodust kirjutas Harjumaale Kosele tädi-
dele äsja ema kaotanud kümneaastane Enna Kruusement. Venekeelsetes kirja-
des kirjutab ta ema surmast, elust lastekodus, toidust, igatsusest kodu järele ning
palub saata lastekodusse ametlik loakiri (vene k. вызов) kodumaale pääsemi-
seks. 1. märtsi 1946 kirjas on read: „*Ärge pahandage, et ma ei kirjuta eesti kee-
les, ma ei oska*“.⁷⁶

Malinovka külast Vasjugani rajoonist kirjutas Mäetaguse kooliõpetaja Ella Kers oma nooruse aja sõbrannale Vandale Virumaale. Jaanuarikuu algul 1945 saabunud kirjas ta teatas: „*Erika ja kõik lapsed on nälga surnud. Üks poistest olevat ellu jäänud ja on kusagil lastekodus. Tee kõik, mis suudad, et ta üles leida ning kodumaale tuua.*“

11-aastasena Narvast küüditatud Uno Mell jäi orvuks Kamennõi külas Novõi-Vasjugani rajoonis. Pärast ema ja seejärel 5-aastase õe Helju näljasurma 1942. aasta juulikuus sattus ta Aipolovo lastekodusse. Isa hukkus Stupino vangilaagris Põhja-Uraalis 1943. aastal. Aasta hiljem oli 14-aastane Uno juba lastekodust tööle suunatud. 1944. aasta lõpul kirjutas Uno Eestisse vanaisale kirja. Umbes poole aasta pärast tuli vastus vanaisalt. Vanaema ja vanaisa lubasid kirjas teha kõik selleks, et saaks oma lapselapse kodumaale tagasi tuua. Vanaisa soovitas

⁷⁴ Maria Koppermann. *Minu 12 aastat Siberis. lk 79. Stockholm, 1972.*

⁷⁵ Alo Lõhmus. *Härra Blumbergi lapsed. Postimees. Arter nr. 35 (40), 7. okt 2000.*

⁷⁶ Eesti Kirjandusmuuseum. *Fond 332, Pirgu MS, M-I 3:7.*

Unole saata avaldus Assamalla vallavalitsusele elamisloa saamiseks Eestis. Vastus sellele kirjale koos vallavalitsuse pitsatiga varustatud loaga saabus 22. novembril 1945. Ettevõtlik poiss oli jõudnud juba enne seda oma algatusel käia Tomski linna miilitsavalitsuses ning saanud eitava vastuse. Selle vastuse saamiseks tuli aga seista pikas järjekorras tundide kaupa 20-kraadise külmaaga. Seekord läks ta luba esitama ning sai korralduse jääda ootama Tomski laste jaotuspunktis. 25. jaanuaril 1946 sai Uno koos teise samasuguse Siberi orvu Enno Reppoga ja laste jaotuspunktist kaasa antud ametliku saatjaga Tomskist rongile, et asuda koduteele. Eestis andis saatja poisi allkirja vastu Nõmmel onule ametlikult üle. Seegi dokumentidega vormistatud tagasipöördumine ei tähendanud aga lõplikku pääsemist lastele määratud 20-aastasest sundasumisest. Hilisemad jälitamised ja tagasisaatmised Venemaale kinnitasid seda paljukordselt.

8-aastasena Mäetaguselt küüditatud vallasekretäri poeg Jüri Lehtrand jäi orvuks sundasumisel Malinovka külas 1942. aastal. Tema sattus Aipolovo lastekodusse juulis 1942. Kui teistele lastekodu lastele hakkasid sõja lõpul tulema kirjad Eestist, siis Jüri kirjutab meelde tulnud aadressil 19. jaanuaril 1945 esimese kirja:

„Tere hommikut või õhtut !

Mina alan oma kirja. Mina elan lastekodus, mind võeti laste kodusse kui ema suri ära. Ema suri 7. juulil 1942 a. kell pool seitse. Isast sain mina teada pärast seda, tema saatis mulle kaks kirja mina kirjadele vastasin aga rohkem kirju pole saanud. Siin paljud lapsed said Eestist kirju, aga mina ei kelleltki veel saanud. Mina ei tea kellegi aadressi. Teie oma tean ja palun Teid et kui saate siis saatke mulle kirja. Kirjutage sugulastest kellegi aadressi ja paluge neid, et saadaksid kirja.

Tervitusi Jüri Lehtrand“

Ja kirjad tulid sugulastelt ja ristiemalt ning kõik saatsid poisile raha tagasisõiduks koju. Ühes hilisemas kirjas 4. oktoobril 1945 kirjutab Jüri: *„Tervitusi kaugel. Kallid tädid ja onud! Mina sain teilt saadetud raha kätte nõndagi sain kirja ümbrikud kätte ja paberigi. Ainult luba sõiduks ei ole veel saanud. Raha panin kassasse. Ja Selma ristiema kirjutas, et saatis mulle raha.“* 12-aastane Jüri ajas oma kojusõidu asja niisama energiliselt nagu temast kolm aastat vanem Uno Mell. Hiljem ta kirjutab koju venekeelse kirja teatega, et sellised kirjad tulevad kiiremini kohale. Pärast loa saamist kodumaalt käib ta lastekodu direktori jutul ning teatab kodustele, et direktor lubaks temal ära sõita, kuid miilitsale sellisest loast ei piisa. Nendele on vaja loakirja ENSV valitsuselt. Poiss soovitabki kirjas tädile minna Tallinnas valitsuse jutule *õige loa* saamiseks.

4-aastasena küüditatud Peep Virumaalt jäi ainsana ellu 7-liikmelisest perekonnast. Isa hukkus Põhja-Uraali vangilaagris Stupinos detsembrikuus 1941 enne surmaotsuse täideviimist. Ema ja teised lapsed hukkusid kas teel või näljakülas Medvedkas maikuus 1942. Saabunud sügiseks 1942 väikelastekodusse Togurisse, venestus ta täielikult nagu teisedki eesti lapsed. Neil keelati omavahel emakeeles rääkimine ja lühikese ajaga said kõigist ühesugused kasvandikud, olid nad siis eestlased, lätlased, leedulased, moldaavlased, venelased, armeenlased või kes tahes. Neli aastat hiljem, kui pika otsimise järel tuli Eestist lastekodusse 1946. aasta maikuus kiri tädilt, ei mäletanud ta kaugest lapsepõlveajast enam midagi. Lisaks oli ta lastekodus saanud uue eesnime **Tispus**. Vt lisa 13. Eesti nimede moonutamine ja muutmine venepäraseks oli üsna tavaline nähtus Venemaal. Nii kirjutaski gümnaasiumiharidusega taluperenaine esimeses kirjas oma ilusa ja hästiloetava käekirjaga:

„Дорогой Тиспус ! Помнишь ли, что твое имя Пееп, мы тебя так называли когда ты был еще совсем маленький мальчик и жил здесь в Высу с мамой и папой и со сестрой и братьями.”

Kui augustis 1946 saadeti kolm eesti last Togurist Tomski laste varjupaika Eestisse sõiduks, siis nemad kolmekesi, Helgi, Vaike-Maria ja Peep olid ainsad selles kodumaale sõitvas vagunis, kes ei osanud sõnagi emakeelt. Kõik ülejäänud lapsed olid neist vanemad, olid olnud koos Aipolovo või Sredne-Vasjugani lastekodudes, säilitanud emakeele oskuse ning rääkisid omavahel vabalt. Helgist viis aastat vanem õde Õie kirjutab tagasiteel Eestisse 1. septembril 1946 Kirovist lellele vangilaagrisse saadetud kirjas: „*Ma ei tea, mis me Helgiga tegema hakka-me. Vähe sellest, et ta rääkida ei oska, ta ei saa arugi.*”⁷⁷

Siberi lastekodudest leitud laste kodumaale äratoomiseks organiseerisid sugulased haridusministeeriumi kaudu endi hulgast grupi inimesi Venemaale sõiduks. On teada, et esimene vähemalt kaheliikmeline grupp ametlike volitustega saabus Tomski 20. augustil 1946. Nad sõitsid lennukiga Tallinnast Moskva kaudu Novosibirski ja sealt rongiga Tomski. Suurem osa lapsi oli juba aegsasti kogutud Tomski laste vastuvõtu- ja jaotuspunkti aadressil: Песчаный переулк 43 ning väljasõit toimus juba 22. augustil 1946. Üks Eestist saabunud naistest jäi aga Tomski oma lapsi ootama ja teist laste gruppi koostama, nagu kirjutas teel olles Kirovist 1. septembril 1946 laste saatja pr. Elfriede Jöffert Koselt oma õele Alide Jöffertile.⁷⁸ Tema tõi Sredne-Vasjugani lastekodust ära sundasumisel hukkunud

⁷⁷ Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332, Pirgu MS, M I-3:10.

⁷⁸ Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332, Pirgu MS, M I-3:4.

õe lapsed: seitsme-aastase Aune ja üheteistkümne-aastase Enna. Veel oli vagunis oma laste Haraldi ja Reinuga pr. Ida Nurk Vaivarast. Ta oli sundasumisel Malinovka külas vahistatud, saanud üheaastase vangistuse ning osanud pärast vabanemist koos oma laste Reinu ja Haraldiga end Eestisse sõitva laste gruppi sokutada. Ta esines **Ivanova** nime all. Pr. I. Nurgaga samas Malinovka külas sundasumisel ellujäänud ja tookord 13-aastane Jüri Lehtrand mäletas, et teda kästi karmil toonil vaikida. Ta ei tohtinud mingil viisil märku anda, et venekeelne pr. Ivanova oskab eesti keelt ja on tema jaoks tuttav omainimene. Koos poja Ago Reppoga sõitis selles vagunis kodumaale ka vangistusest vabanenud pr. Elvi Reppo. Ta oli vangistatud Volkovos 1943. aastal, saanud 5-aastase karistuse ning osanud pärast karistuse kandmist vältida asumisele tagasisaatmist.

Tomski laste varjupaigas vormistati sõiduks kodumaale vajalikud dokumendid. Vagunid rongile olid juba valmis pandud, sest tolle reisiga sõitis NSV Liidu paljudesse piirkondadesse tagasisaadetavaid eri rahvusest lapsi. Suurem osa neist olid sõja ajal läänepiirkondadest tagalasse evakueeritud lapsed. Lapsi sõitis Moskvasse, Leningradi, Lätti, Eestisse ja veel mitmetesse piirkondadesse. Tagasisõit toimus samasugustes loomavagunites nagu 1941. aasta Siberi teekonnal. Kui pika teekonna lõpul Leningradi jõuti, siis neljast järelejäänud vagunist kolm olid kohalike lastega, nagu mäletas tookord 14-aastane Eino Lupp Suislepa valdlast.⁷⁹ Eesti poole jätkus sõit kaubarongi lõppu haagitud eesti laste loomavagunis. 5. septembril 1946 Kingissepa (Jamburgi) raudteejaamast väljasõidul tuli üle elada tõeline rongiõnnetus. Tagumised vagunid sõitsid rööbastelt välja ja rappuvas vagunis lendasid lapsed naridelt põrandale. Õnneks keegi raudteelane suutis rongi peatada ning suurem õnnetus hoiti ära. Tallinna saabuski 6. septembril 1946 32-liikmeline grupp lastekodulapsi Siberist. Tallinna lastevarjupaiga raamatus nr. 4 on lapsed registreeritud järjekorranumbrite 1717. kuni 1746. all. Nende seas olid kirjas kaks läti last, vennad 12-aastane Gurtis Krevens ja 11-aastane Pavel Krevens. Mõlemad poisid saadeti koju Riia linna, nagu selgub märkusest registriraamatust. Mõned lapsed olid teel omapead lahkunud nagu näiteks 15-aastane Õie Nurk, kes Kiviõli raudteejaamast väljasõidul vagunist välja hüppas. Vaguni kaaslased lennutasid aga seljakoti asjadega talle järele. Õie mäletas hästi kodutalu asukohta ning jõudis jalgsi samal päeval vanaisa juurde koju. Tänu sellisele pealehakkamisele jõudsid Maie ja Õie esimeste seas Tallinna laste varjupaika oma noorimat õde Helgit välja ostma. Kuigi tagasiteed lastele reklaamiti kui riigi kulul toimuvat, ometi pidid kõik omaksed selle sõidu kinni maksma päris

⁷⁹ Eino Lupp. *Suur Siberimaa – külm ja karm. Käsikiri ORURK-i komisjonis.*

arvestatava rahasummaga. Maie nimetab oma mälestustes kahe Kreuksi tänaval registreeritud õe väljaostmise summaks 800 rubla. Sellist rahasummat kokku saada tollastes oludes ei olnud lihtne.

Tallinnas võeti vastu kõik saabunud lapsed Kreuksi tänaval asunud kodutute ja järelevaletate laste varjupaigas, mis allus NKVD-le. Veel enne Tomskist saabunud lastegruppi registreeriti Kreuksi tänava laste jaotuspunktis esimesed lapsed Kirovi oblasti lastekodust nr. 148. Kümme Kirovist saabunud last on registreerimise raamatusse kantud ajavahemikul 21. juulist kuni 17. augustini 1946. Neist kuus last tõi kohale pr. Marta Schneider, kes oli sundasumisel Kirovi oblastis. Pärast õnnestunud päästeoperatsiooni sõitis ta ise tagasi sundasumise elukohta. Samal ajal tõi vedurijuht Mart Rull Pärnust Kirovi oblasti lastekodust ära 4-5 poissi, kes olid sundasumisel orvuks jäänud. Nende seas oli 10-aastane vennapoeg Rein Rull Tallinnast. 10. juulil 1946 Kotelnitši rajoonis lastekodust nr. 130 väljastatud õiendis märgitakse, et 14. märtsist 1944 kuni 10. juulini 1946 Borovka lastekodus viibinud kasvandik on antud üle onule. Vt lisa 14. Tuleb märkida, et neid lapsi pole registreeritud Kreuksi tänava varjupaigas Tallinnas. Hiljem selgus, et see võis tõenäoliselt päästa Reinu teistkordsest sundasumisele tagasisaatmisest. Onu Mart andis lapse edasi tädile, kes elas Vigalas.

Tomskist saabunud esimeses grupis oli ka Jüri Lehtrand ja noorimana Toguri väikelastekodust pärit ja kaheaastasena deporteeritud Narva konstaabli tütar Vaike-Marie Voitk. Vanaema Petserimaal võttis Vaike oma hoole alla, kuid pääsemine sundasumiselt ei olnud väikelapse jaoks lõplik. Kaasa antud paberite järgi sai ta olla ajutiselt vanaema kasvatada. 1951. aasta kevadel leidis KGB Eestisse toodud ja 12-aastaseks saanud lapse üles Venemaa külge liidetud Petserimaalt ja saatis ta tagasi sundasumisele Vasjugani soode piirkonda. Vangist vabanenud ema juures Kolpaševos tuli lapsel temale 1941. aastal määratud 20-aastast sundasumise karistust edasi kanda.⁸⁰ See on üks paljudest faktidest, mis lükkavad ümber laste *vabastamise* pärast sõda. Samas need konkreetsed vägivaldaaktid kinnitavad ENSV prokuröride valelikkust, kui nad käsu korras andsid välja õien-deid selle kohta, et lapsed sõitsid vabatahtlikult koos vanematega 1941. aastal sundasumisele Siberisse. Ja seega mingit genotsiidi laste suhtes polevat olnud! Nad teadsid suurepäraselt, et iga perekonna juurdlustoimik algas sundasumisele saatmise otsusega, milles olid loetletud kõik lapsed. Vt lisa 20.

Laste päästja pr. E. Jöfferti õe lapsi me registreerimise raamatust ei leia. Enna viidi raske tuberkuloosihaigena Tallinnas kohe haiglasse. Haiglas ta surigi 3. ok-

⁸⁰ ERAF, f. 2 M/O, s. 177.

toobril koju jõudmata. Aune jõudis koju, kuid tädi jättis ettenägelikult lapse registreerimata. Ilmselt sai ta seda teha kokkuleppel lasteasutuse juhatajaga, keda peeti eestimeelseks inimeseks. Märkimisväärne on see, et laste päästmiseks pikale sõidule Venemaale läinud pr. E. Jöffer oli puuduliku vene keele oskusega, nagu on mälestustes märkinud tema sugulased.

10. oktoobril 1946 saabus Tomski oblastist Tallinnasse kahe vaguniga teine grupp, kokku 44 lastekodulast. Seekord olid laste toojateks pr. Mihkelson, kes oli kodumaale toodud 10-aastase Ilmar Priimetsa tädi ja pr. Eda Leik kolme lapsega: Allan, Heiki ja Vivian Leik. Tallinnas registreeriti üldjuhul kõik saabunud lapsed Kreuksi tänaval asunud kodutute laste varjupaigas. Seejärel saadeti nad sugulaste juurde ajutiseks kasvatamiseks. Aga erandiks olid need Siberi orvud, kes kodumaale saabumise päeval olid vanemad kui 18 aastat. Neid keelduti registreerimast ning soovitati pöörduda miilitsavalitsusse Venemaale tagasisõiduks. Ju siis olid ranged eeskirjad, keda lasteks pidada. Õnneks oli, et sugulased võtsid kõik Siberi surmast pääsenud kohe oma hoole alla. Nii me ei leiagi registreerimise raamatust Vivian Leigi nime. Niisamuti ei leia veel mitme temavanuse lapsena küüditatu nimesid. Ilmselt laste varjupaiga töötajad vaikisid maha kõik need juhtumid. Hiljem, kui alustati tõelist ajajahti kõigi *siberilaste* tagasisaatmiseks, siis selgus, et polnud mingit vahet selles, kas loeti kodumaale pääsenuid ametlikult ja registreeritult tulnuteks või nõukogude võimu meelest ebaseaduslikult saabunuteks ja põgenikeks. Nii vahistati 4. aprillil 1950 kõik kolm perekonda Leik kuulunud last ja saadeti tagasi sundasumise karistust kandma. Lõplik vabanemine tuli alles 19. mail 1958. Heiki Leik jäi aga pärast tagasisaatmist Siberi mulda. Ta suri sundasumisel 27. novembril 1951.⁸¹

Kolmas teadaolev laste grupp Tomskist 1946. aastal saabus Tallinnasse kodutute ja järeelvalveta laste varjupaika Riia kaudu 27. oktoobril 1946. Selle grupi kohta on arhiivis säilinud haridusministeeriumile adresseeritud telegramm Riist 25. oktoobril 1946 Läti haridusministri asetäitjalt. Telegramm teatab Tomskist tulnud üheksa eesti lapse saabumisest Tallinna rongiga nr. 58 laupäeval 26. oktoobril. Vt. lisa 15. Neist lastest ongi päev hiljem kaheksa saabumine registreeritud. Ühe lapse puudumist registreerimise raamatus võiks selgitada tema vanusega, mis ei lubanud töötajail teda kirja panna. Kui enamusel registreeritud lastest on märgitud sugulased ja nende elukohad märkusega, et laps on sellel aadressil üle antud, siis on ka erandeid. Erandiks oli 17-aastane Ülo Kess, kes viibis laste varjupaigas

⁸¹ *Küüditamine Eestist Venemaale, juuniküüditamine 1941. lk 495. Koost. L. Õispuu. Tallinn, 2001.*

Kreuksi tänaval kõige kauem. Tema nime taga on raamatus märkus: 18. novembril 1946 suunatud tööle tehasesse „Punane Ret“. Seega oli Ülo laste varjupaigas alates 9. oktoobrist ligi poolteist kuud. Mõned nooremad lapsed suunati edasi Eesti lastekodudesse ja see oli selge märk, et neid ei oodanud kodumaal mitte keegi. Kuidas nad teiste laste seas kohale toodi, seda võib vaid oletada. Näiteks moonutatud nimega ning vale sünnidaatumiga Tomskist saabunud Mäe vallasekretäri tütar Urve Rajaste (moonutatud perekonnanimega kord **Rajastil**, kord **Rajasti** või **Raisti**) suunati 16. oktoobril 1946 Nõmme väikelastekodusse. Hiljem ta lapsendati ühte eesti perekonda ning ta kaotas kontakti Siberist kaks nädalat hiljem saabunud vanema venna Maiduga, kes saadeti Palivere lastekodusse. Alles 1989. aastal suutsid äsja loodud Memento organisatsiooni liikmed otsingute käigus kindlaks teha Urve tõelise perekonnanime, tema päritolu, õige sünnidaatum ja viia ta lõpuks kokku vennaga ja teiste sugulastega.

Asjaajamine Eestis Kreuksi tänava laste varjupaigas, mis kuulus NKVD süsteemi, toimus vene keeles ja tädi Vandale anti saabunud 9-aastase poisi elukohas registreerimiseks ajutine luba järgmise tekstiga: (Vt lisa 16).

Õiend

Eesti NSV NKVD laste vastuvõtu- ja jaotuspunkt kinnitab, et kasvandik Peep V. Varju, sündinud 1936. aastal, antakse üle **ajutiseks** kasvatamiseks kod. Veinman, Vanda Johannese t., kes elab Virumaal Võsu külas.

Õiend on antud esitamiseks Palmse valla täitevkomiteele sissekirjutamiseks.

ENSV NKVD kodutute ja järelvalveta laste osakonna juhataja kohustuste täitja

Soorand

9/ IX 46. a.

Selles õiendis on lapsele pandud õige nimi ilmselt tädilt saadud info järgi. Kuid teele saadetud vaguni nimekirjas oli nimeks pandud *Tismus*, nagu selgub lapsi ära toonud pr. E. Jöfferti käes olnud laste nimekirjast.⁸² Mõned Siberi lastekodudest saabunud lapsed paigutati Eesti lastekodusse, sest keegi sugulastest ei tulnud neid ära viima. Ju siis võeti nad kaasa energiliste eesti naiste poolt selleks, et päästa Siberi viletsusest. Sellistena saame nimetada lisaks Urve ja Maidu Rajastele veel, Sirje Antonit, Ülo Kannu jt. Aastasena küüditatud ja nüüd orvuna

⁸² Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332, Pirgu MS, M I-3:5.

6-aastaseks saanud Juho Heinrand Toguri väikelastekodust esitas end valenime all selleks, et teistega koos kodumaale pääseda, ning jõudiski Eestisse, kuigi sattus võõrasse peresse. Tallinna lastevarjupaigas registris tehtud sissekanne näitab, et Jüri Panga nime all on ta 24. oktoobril 1946 üle antud tädile Rakveres. Õnneks samavanune õige Jüri Pank toodi ära koos temaga ja anti üle Nõmme lastekodusse. Mõni aeg hiljem saabus selgus äravahetatud laste osas ja mõlemad leidsid kodu omaenda sugulaste juures. 1940. aastal sündinud Jüri Pank, Juho Heinrand ja Härm Ruuse olid kõige nooremad lapsed, kes 1946. aasta operatsioonidega Siberi viletsusest päästeti. Sünniaasta 1940 pandi ebatäpsetes lastekodu nimekirjades ka 9. oktoobril 1946 registreeritud Sirje Antonile Kohtla-Järvelt. Tegelik sünniaasta oli aga 1939 ja lastekodulapsena siin Eestiski sai ta oma õige sünniaja teada aastaid hiljem nagu mitmed teisedki.

Kodumaale pääsemiseks mõnel juhul piisas vallavalitsuse loakirjast, teise variandina nõuti valitsuselt saadud ametlikku luba ja kolmandal juhtumil anti selgelt mõista, nii nagu saabumiselgi sundasumise elukohta 1941. aastal, et siit mingit tagasiteed kodumaale pole. Teatud määral kontroll ja arvestus sundasumisele saadetud laste ning alaealiste üle nõrgenes sõja aastail ja kohe pärast sõda. Sõja tagajärjel laostunud kommunistlikus impeeriumis valitses tõeline nälg, mida süvendas ikaldus põua tõttu Ukrainas. Siberisse oli lisaks küüditatutele sõja jalust evakueeritud väga palju lapsi N. Liidu Euroopa aladelt. Neid hakati kiires korras tagasi saatma ja selles olukorras oskasid eestlased, kes tundsid nõukogulikku *vene värki*, igaüks omamoodi tegutsedes tuua ära neidki, kellele oli määratud 20-aastane sundasumine. Kohalikud komandandidki oskasid silma kinni pigistada siis, kui see neile kasuks tuli. Parim näide selle kohta oli põgenenud ning tagaotsitav sõjavang ja metsavend Erik Heine Tartust, kes valedokumentidega Siberisse sõitis, kahtlase isikuna komandandi poolt vahistati, kuid ostis raha eest end ja terve grupi eesti lapsi vabaks ning tõi nad ikkagi kodumaale.

Tallinna kodutute laste varjupaiga säilinud registreerimise raamatute järgi käis sealt läbi üksnes 1945. aastal **2551** last, kuid suurem osa neist polnud eesti lapsed. Need olid nälgivalt Venemaalt pärast võidukat sõda massiliselt Eestisse valgunud toiduotsijad vene lapsed. Rahvas nimetas neid *kotipoisteks* ja toitu kerjama ning varastama tulnud lapsi oli kõikide Eestisse sõitvate rongide katustel hulgaliselt. Paljud kotipoistest esinesid kodutute laste varjupaiga registreerimise raamatuis mitmeid kordi, tulles pärast Venemaale väljasaatmist ikka ja jälle siia tagasi toidu otsinguile. Nende õnnetute ja näljaste vene laste saatus oli eesti rahvale kõige selgemaks tõendiks eesootavast hävingust teise Nõukogude okupatsiooni tingimustes. Pärast sõda rahva jaoks kohustuslikuks tehtud poliitloengud

saabuvast õnnelikust sotsialistlikust ühiskonnast muutusid naeruväärseteks oma valelikkusega, sest tegelikkus näitas midagi muud. Kaine talupojamõistusega eesti rahvas nägi iga kandi pealt idast saabuva *õnneliku* tuleviku tegelikku palet. Kokku on teada Tallinna kodutute laste varjupaiga kohta aastail 30. jaanuar 1945 kuni 1958 aasta lõpp kolmteist laste registreerimise raamatut. Neis on registreeritud enam kui **14 000** last. Maksimalne arv lapsi on seal läbi käinud aastail 1946 ja 1947 vastavalt **5495 ja 3766** nimega. Viimasel. 1958. aastal oli kirjas vaid 159 last. Kokkuvõttes tuleks neid laste nimekirju lugeda kui süüdistust Nõukogude võimu sõja- ja genotsiidikuritegude kohta nimetatud 13 aasta jooksul. Olid ju kõik need Venemaalt leitud ning kodumaale toodud orvud või vanematelt äravõetud lapsed julmade repressioonide ohvrid. Näitena võiks nimetada sissekannet 1957. aasta suvest, kui selle varjupaiga kaudu sai Venemaalt lõpuks kätte oma tütre poliitvang **Elfriede Lipp-Benjamin**, kes oli vangistusest vabanenud aasta varem. Tema Patarei vanglas 1950. aastal sündinud tütar Merike pääses Venemaa vangistusest ja lastekodust tagasi kodumaale pisut enne 7-aastaseks saamist. Sündimisest saadik oli see õnnetu laps olnud Nõukogude riigi **poliitvang** ja kodumaalt koos emaga vägivaldselt Venemaale vangilaagrisse ümberasustatuna **sõjakuriteo ohver**. Sellise saatuse määras talle ennast maailma kõige humansema riigina reklaaminud kommunistlik süsteem seepärast, et veel enne lapse sündi vastupanuvõitluses langenud legendaarne metsavend **Hermann Lipp** oli Merikese ema vend. Pärast võitleja langemist vahistas KGB terve grupi H. Lipu sugulasi ning mõistis kõigile neile pikaajalise vangistuse selle eest, et sugulased ei andnud julgeolekumeestele informatsiooni H. Lipu asukoha kohta. 10-aastase sunnitöökaristuse sai ka lapseootel pr. E. Lipp-Benjamin.

8. NÕUKOGUDE RIIGI VALED OKUPATSIOONIKURITEGUDE EITAMISEKS

Kommunistlik vägivalariik oli üles ehitatud absoluutsele valele. Kasutades julma vägivalda kõigi elanike gruppide suhtes alates lastest, varjati kuritegusid maksimaalse salastusega. Samas jagati ulatuslikult desinformatsiooni. Ametlikud riiklikud dokumendid nagu isegi kõrgeima seadusandja ülemnõukogu seadlused ja seadused ei pruukinud vastata vastuvaidlematule täitmisele. Igale seadusandlikule aktile võis mõne aja pärast järgneda täiesti salajane ringkiri, määrus või selgitus, mis määras isikute grupi, kelle kohta nimetatud seadus ei pidavat kehtima. Selline süsteem andis julgeolekuorganitele piiramatu võimu omavoli rakendamiseks ja sooritatud kuritegude varjamiseks.

Julgeoleku- ja miilitsatöötajate sihikindla jälituskampaaniaga otsiti aastail 1948-1953 taga kõiki 1941. aastal Siberisse küüditatud eesti lapsi, kes erinevaid teid mööda olid sealt karistuskohast lahkunud.. Nad olid võrdsustatud üleliiduliselt tagaotsitavate kriminaalkurjategijatega. **Lisas 17** on toodud näitena 18. novembril 1949 Kirovi julgeolekumeeste info Tallinnasse. Kriminaaljälituse osakonna juhatajale alampolkovnikule Vlassovile antakse teada neljast sundasumiselt lahkunud tütarlapses. Paar kuud hiljem kolm neist tabati ning 8. veebruaril 1950 saadeti vangitapiga läbi mitme vangla sundasumisele tagasi. Osa leitud lapsi, keda koheldi tõeliste riiklike kurjategijatena, said ettepaneku hakata KGB agentideks, et nad osutaksid abi oma põgenenud või muul viisil kodumaale saabunud saatusekaaslaste leidmiseks. Mõnel üksikul juhul suudeti *abilisi* värvata, kuid enamus vangistatuist põlgasid nõukogude võimu sedavõrd, et eelistasid oma saatusekaaslaste reetmisele tagasipöördumist kannatuste maale Siberisse. Uno Mellil näiteks vedas, sest tagaotsimise aastail elas ta mitmes erinevas kohas ning järelepärimiste korral sugulased ei reetnud tema õiget asukohta.

Mõnel erandjuhul päästis lapse tagasiviimisest inimlikkust üles näidanud kõrgem ametnik, kes oskas viimasel hetkel ohvri nimekirjast kustutada. Üks selline inimlik võimukandja oli kohtuminister ja eestiaege Riigikogu liige Aleksander Jõeäär. Kommunistlik terroririik ei sallinud aga mingit inimlikkust. 1950. aastal pärast 8. partei märtsipleenumit, kui Eestis alustati nn kodanlike natsionalistide massilist ametist kõrvaldamist ning ka vahistamisi, siis arreteeriti nende seas A. Jõeäär koos paljude juunikommunistidega, Ždanovi koostatud Varese valitsuse liikmetega. Paljusid neist piinati vanglas Moskvast ning mõisteti sunnitööle. Üheks süüdis-

tuseks ametist kõrvaldatud kohtuministrile oli see fakt, et temale alluvas justiitsministeeriumis olevat tööle jäetud liiga palju sõjajärgses Eesti Vabariigis hariduse saanud juriste. Lisaks kõigele süüdistati A. Jõeääril selleski, et ta oli osanud hankida pärast sõda julgeolekuorganitelt loa mõne eestiaegse poliitvangi-juristi vanglast vabastamiseks.

Paljud laste vabastamise daatumid KGB juurdlustoimikuis ei ole täpsed, sest valetamise, varjamise ja petmisega dokumentides on KGB eksitanud paljusid. On täpselt teada need juhtumid, kus laste vabanemiseks on kirjutatud kuupäevad alates 5. juulist 1954. See kuupäev vastab NSV Liidu Ministrite Nõukogu salajasele määrusele nr. 1439-649 mõningate piirangute mahavõtmisest alla 16-aastaselt sundasumisele küüditatud laste kohta. Üldjuhul andis see võimaluse pääseda kohaliku komandandi pideva järelevalve alt. Seda kasutati edasiõppimiseks koolis mõnes teises asulas või linnas. Kuid see ei tähendanud vabastamist sundasumisel ja määruse sisugi tähendas sundasumisel kehtivate mõnede piirangute kõrvaldamist. Aga samal ajal anti 20. juulil 1954 välja NSV Liidu peaprokurööri salajane määrus. Selle määrusega tehti teatavaks, et eelpool nimetatud arvelt mahavõtmise määrus ei kehti eriti ohtlike riiklike kurjategijate kohta ja samuti Baltikumist ning Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene piirkondadest deporteeritud isikute kohta. Seega need lapsed loeti võrdseks eriti ohtlike riiklike kurjategijatega. Konkreetseks näiteks saab nimetada Mäetaguselt pärit taluniku poega Aivo Tarmikut. 8. aprillil 1940 sündinud üheaastane laps hukkus juba teel Siberisse juulis 1941. 1989. aastal Eestis toimunud nn rehabiliteerimise käigus kirjutasid needsamad KGB ametnikud perekonna toimikusse nr. 372-M/O õiendi, et Aivo on vabanenud 5. juulil 1954!⁸³ Nagu ikka, ei olnud neil mingit huvi inimese tegeliku saatuse vastu. Sellised väärõiendid jäidki toimikutesse ning veel elavatele sugulastele ei saadatud mingit informatsiooni. Sellel esimesel perioodil, mil Nõukogude võimu haare rahvavaenlaste ning nende laste suhtes pisut lõdvenes, võisid informatsiooni loota vaid need kannatanud, kes ise visalt taotlesid enda ja oma pere liikmete õigeksmõistmist. KGB toimikutes hulgaliselt esinevate väärandmete tõttu on sellised vead kandunud represseeritute nimekirjaraamatusse. Lõppjäreldus on see, et kõik 5. juuli 1954 daatumiga fikseeritud vabanemised tuleb lugeda represseerimisele spetsialiseerunud julgeolekuametnike **teadlikuks valeks**. Selle väite kinnituseks võib nimetada veel mitut salajast dokumenti samasuguse pealkirjaga piirangute mahavõtmisest teatud grupi sundasumisele saadetute kohta. Üks saladokument oli N. Liidu Ülemnõukogu seadlus 19. maist

⁸³ ERAF, fond 2 M/O, s. 372.

1955 ja teine samalaadne seadlus 28. märtsist 1958. Viimane neist lubab alles nüüd, neli aastat hiljem vähendada alla 16-aastaselt küüditatud lastele rakendatud piiranguid. Vt lisa 18. Trafaretsese otsusele on lisatud märkus, et piirangute vähendamine ei tähenda luba konfiskeeritud vara tagastamiseks ja kodukohta naasmiseks. Nõukogude süsteemile oligi iseloomulik vastuoluliste ja segadust tekitavate käskude väljaandmine ning nende tõlgendamine kohalike võimumeeste poolt oma suva järgi. Niisamuti ei saa tõeseks lugeda laste vabastamist pärast sõda aastail 1946-1947. Seni pole õnnestunud leida ühtegi dokumenti, mis oleks kinnitanud taolise määruse olemasolu. Kuid võib leida dokumente karmimate karistuste rakendamise kohta. Nii on teada NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus 26. novembrist 1948, millega kehtestati deporteeritutele eluaegne sundasumine ja keeld kodukohta pöördumiseks. Omavoliline lahkumine sundasumise elukohast tähendas aga karistust 20 aastat sunnitööd. Selliste karistustega tutvustati uusi ohvreid Eestist, kes märtsiküüditamisega 1949. aastal sundasumisele viidi. Üks kurikuulus saladokument repressiooniohvirte karmiks kohtlemiseks isegi nn Hruštšovi sula ajal, kui toimus massiline vabanemine vangilaagritest ja sundasumiselt, oli ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi salajane seadlus 12. oktoobrist 1957. Sellele dokumendile oli peale trükitud märkus: “*Ei kuulu ajakirjanduses avaldamisele*”. Seadluse järgi ei tohtinud pärast karistuse ärakandmist mitmete sotsiaalsete gruppide esindajad Eestisse tagasi pöörduda. Keelu rikkumise eest nähti ette vabadusekaotus üks kuni kolm aastat ja järgnev väljasaatmine Eestist. Vt lisa 19. Kui dokumendis nimetatud isikute gruppidest oli üheks Eesti endiste kodanlike valitsuste liikmed, siis tegelikult laiendati keeldu lastele ja nende sugulastele. Näitena võib nimetada peaministri ja presidendi ülesandeid täitnud **Jüri Uluotsa** sugulasi. 1949. aastal küüditati Krasnojarski kraisse tema venna pere ja nende seas meditsiinikooli õpilane Ilma Uluots. Kui 1958. aastal Ilma koos emaga Eestisse jõudis, siis selgus, et neid ei võeta vastu üheski Eesti piirkonnas. Pärast paariaastast sissekirjutamata elamist maapiirkonnas, tuli põgeneda miilitsa ähvarduste saatel Läti territooriumile piiriäärseesse Heinastesse, kus ei tehtud mingeid takistusi elamiseks. Kodumaal sai elamise loa Ilma Uluots pärast kirja kirjutamist peasekretärile N. Hruštšovile, kuid seegi luba ei olnud lõplik. Kohalikud võimumehed ignoreerisid kõrge riigijuhi loakirja! Jälitamine ning vangistamise oht jätkus kuni 1970. aastani, kui õnnestus pärast korduvaid katseid saada luba ENSV Ministrite Nõukogust.⁸⁴ Ei ole ime, et 20 aastat kestnud jälitamine ning hirmu all elamine viis ohvri psüühilisest tasakaalust välja. Samasugust pikaajalist

⁸⁴ Silvi Korp. *Kirjad Siberist. lk 134. Tartu, 2012.*

vaenamist tuli taluda riigivanema Friedrich Akeli tütrele pr. Asta Treudel, kes kahe väikese lapsega 14. juunil 1941 kүүdirongi topiti. Temal jäid kõik lastele hädavajalikud kaasavõetud asjad mehe kätte, sest mõlemad käed olid seotud väikelas- tega. Pärast enam kui 15 aastat kestnud sundasumist, kui kõik pere liikmed olid õigeks mõistetud ning mõlemad lapsed ammu Eestis, ei lubatud pr. A. Treudet vabastada sundasumiselt. Põhjenduseks nimetati seda, et isa Friedrich Akel oli olnud riigivanem ja välisminister. Loa vabanemiseks sai ta 1958. aastal pärast kirja kirjutamist kompartei peasekretärile N. Hruštšovile. Kuid kodumaal jätkusid repressioonid ja luba elamiseks kodulinnas ei antud. Tallinna täitevkomitee esi- mees Hendrikson ütles vastuvõtule tulnud taotlejale räiges vormis otse näkku, et temasugustele pole kohta Tallinnas. Eesti Vabariigi prokuratuuri andmetel kehtis piirang riigijuhtide ja kõrgemate riigiametnike lastele kodumaale mittelubamiseks kuni 1988. aastani!

Kui me ei suuda arhiividest leida ühtegi dokumenti laste nn vabastamise kohta, aga samal ajal on teada mitmed seadlused piirangute vähendamise eeskätt lastena deporteeritud ning sundasumisele kas 20-ks aastaks või igaveseks ajaks määratud ohvrite kohta, siis seda kummalisem on lugeda prokuratuurist õigeks- mõistmise perioodil enne 1989. aastat väljastatud õiendeid. Nendest dokumenti- dest saame teada, et laps ei olegi langenud jõhkra sõjakuriteo ohvriks, vaid ta ise läks vabatahtlikult koos vanematega kaasa surmateekonnale. Selline ENSV pro- kuröri Karl Kimmeli allkirjutatud õiend on antud 13. juunil 1966 Rutt Kreslingile ja 27. detsembril 1966 Kuressaare kooliõpilasele Juta Kaju-Vessikule Vt lisad 19 ja 20. Teise saarlase, 15-aastaselt kүүditatud Udo Knapsi perekonnatoimikust on lisatud dokument, mille ta allkirjastas sundasumisel pärast täisealiseks saamist. Eluks ajaks sundasumisele mõistetuna sai temale nüüd teatavaks, et põgenemi- se korral karistatakse 20 aastase sunnitõuga. Vt lisa 21.

Tomski arhiivides põhjaliku uurimistõoga tegelenud kirjanik ja meie Siberi saatu- sekaaslane Vadim Makšejev peab tõenäoliseks, et laste ajutine kodumaale lubamine võis tähendada hoopis järeelvalve ajutist lõdvenemist. Tema uurimistöö Tomski oblasti arhiivis näitas, et 1948. aastast algas põhjalik järeelkontroll kõigi sundasumisel viibivate isikute üle. Hakati korrastama või uuendama kartoteeke ja hakati otsima sõja ajal puudulikult vormistatud isikuandmete tõttu kaotsiläinud sundasumisele määratud või neid, keda olevat ajutiselt vabastatud ja ka seni leidmata põgenikke. Kõik põgenikud olid kuulutatud üleliiduliselt tagaotsitavateks ning repressiivorganid tegid suuri pingutusi nende tagasitoomiseks Siberisse. Kaotsiläinud perekondade saatuse selgitamine nõudis mõnikord aega mitmeid aastaid ja lõpptulemusena selgus sageli hoopis tõsiasi, et kogu kүүditatud pere on hukkunud. Paljude pääsenute mälestustest teame, et loa kodumaale sõiduks

olevat andnud kohalik komandant. Kas aga kõik need load hinnati paar aastat hiljem muutavas poliitikas õiguspäraesteks ja lubatuks, seda ei saa väita. Lastekodude registreerimise raamatuist väljarebitud lehed ja sellega kõrvaldatud leheküljed mitmete kodumaale pääsenute nimedega tekitavad palju küsimusi. Võib oletada, et lastekodude personal püüdis kaotada jälgi ärasaadetud lastest. Lastekodu töötajad võisid karta karistamist äralubatud laste pärast.

Näiteks Toguri lastekodus viibinud ja Eestisse pääsenute nimesid saame kindlaks teha lisaks mälestustele neile seal välja antud ja kodumaale toodud dokumentide järgi (koolitunnistus, hea õppimise eest kingitud raamat, ühispilt lastest kooliaasta lõpul 1946. aastal või kaasa antud nimekirj riiete loeteluga). Need lastekodulapsed Toguri väikelastekodust olid: Helgi Nurk Maidla vallast, Peep Varju Palmse vallast, Juho Heinrand Narvast, Ülo Mölder Kadrina vallast, Meeli Paun Mäetaguse vallast, Arma Rammo ja Milvi Reppo mõlemad Narvast. Kuid viieaastasena Jõelähtme vallast küüditatud **Leete Karing** oli pisut moonutatud nimega erandlikult Toguri registreerimise raamatus aastast 1943 siiski veel kirjas, kui *siberilapsed* Aipolovo lastekodust Kalju Tuulik ning Jüri Lehtrand 1989. aastal seal tutvusid sõja-aastate lastekodu dokumentidega. L. Karing pääses Eestisse juulikuus 1946. aastal, kui tädi Berta Ivanova käis teda ära toomas. Tema Eestisse saabumisest pole mingit jälge laste varjupaiga raamatus. Kurb oli aga Leete noorema venna saatus. Kaheaastaselt küüditatud Rainer Karing võeti ära lastekodust ning lapsendati vene perekonda. Laps venestus täielikult ning teda tagasi tuua Eesti ühiskonda osutus võimatuks. Temast sai Vadim Mihailov, kes käis täiskasvanud mehena küll Eestis õe juures, kuid jäi võõraks ega soovinudki siinse elulaadiga kohaneda ning sõitis Venemaale tagasi.

Eesti laste Venemaale jäämise ning kadumise üks variantidest oligi see, et orvuks jäänud eesti väikelapsi lapsendati vene peredesse. Üks selliseid lapsi oli 22. märtsil 1940 sündinud Milvi Reppo, kelle ema Elfriede Reppo vahistati sundasumisel Tomski oblastis Volkovo külas 1943. aastal, nagu eespool oli juba märgitud, ja mõisteti viieks aastaks sunnitööle. Pärast vangist vabanemist oskas pr. E. Reppo vältida tagasisaatmist sundasumisele ja põgenes Eestisse niivõrd oskuslikult, et sättis end Tomskis esimese grupi lastekodu lastega koos kodumaale sõitvale rongile. Selle esimese päästeretkega tõi ta ära 1946. aastal 15-aastase poja Ago. Tema teine päästeretk toimus juulis 1948. aastal, kui tal õnnestus ka vene perekonda lapsendatud tütar Milvi kohtulikul teel kätte saada ning kodumaale tuua.⁸⁵ Need laste päästmise operatsioonid õnnestusid vaid

⁸⁵ Eesti Kirjandusmuuseum. Fond 332, Pirgu MS, M I-9:3.

seetõttu, et pr. E. Reppo oskas ennast sokutada tööle raudteele ning kasutada ametialaste sõitude võimalusi raudteel.

Kõik eespool fikseeritud faktid eesti laste pääsemisest Siberi sundasumiselt pärast sõda aastail 1946-1948 tõendavad seda, et ei olnud ametlikku kõrgema võimuorgani dokumenti kodumaale lubamiseks. Ei olnud ühtset süsteemi ja see pärast tuleks kõiki salaja või poolsalaja Siberist kodumaale toodud või sealt teele saadetud lapsi lugeda vägivallasüsteemi jaoks **põgenikeks**. Kõiki neid ju hiljem jälitati, vahistati, varjati ning saadeti kättesaamisel nagu kurjategijaid Siberisse tagasi 20-aastast sundasumise karistust kandma. Mitmedki neist murduisid moraalselt, sest mõistsid, et nad on sündimisest saadik häbimärgistatud Nõukogude ühiskonna jaoks kui kõige alamasse rahvavaenlaste klassi kuuluvad isikud, kellel puuduvad igasugused võimalused teistega kunagi võrdseks saada ja oma elu normaalselt korraldada.

9. SIBERI LASTE KOHANEMINE ELUGA KODUMAAL

Kohanemine uue keskkonnaga pärast saabumist kodumaale osutus kõigile lastele äärmiselt raskeks. *Peaaegu kõigi Siberist lastekodust saabunute kohta võis ütelda, et nad ei olnud enam eesti lapsed.* Kodumaal põlastati kõike venepärast. Venepärase aktsendi ning venekeelse sõnavara kasutamise pärast sõimati siberilapsi kaaslaste poolt sageli venelasteks. Ränga saatuse üle elanud laste jaoks oli see väga alandav. Lastekodus kasvatati repressioonides hukkunud vanemate eesti lapsed ümber nõukogude patriootideks. Lisaks emakeele mahasurumisele sisendati vaimustust Punaarmee võitude üle sõjas Saksamaaga. Teatud juhtudel kasvatajad soovitasid rääkida või sisendasid lastele teadmist sellest, et nende isad võitlevad rindel ning tulevad lastele järele pärast sõja lõppemist. On üldteda, et sellistest juurteta lastest kasvatati ustavaid nõukogude inimesi. Neid suunati tööstuskoolidesse, sõjakoolidesse jt õppeasutustesse. Nende seast sirgusid ka tulevased põhimõttekindlad julgeolekuohvitserid. Tõe selgumine oma pere tegelikust saatusest pärast kodumaale tagasipöördumist oli *siberilastele* uueks rängaks katsumuseks.

Enesekaitseks solvangute eest tuli neil Venemaa lastekodu lastel sageli rusikad käiku lasta. Sellist enesekaitse instinkti ja agressiivset käitumist olid Siberi lastekodu lapsed edukalt omandanud ega lasknud end kaaslaste seas kaua alandada. Rängaks katsumuseks pärast kojujõudmist oli see, et täielikult venestunud ja umbkeelne laps ei saanud suhelda kodustega. Näiteks meenutab 10-aastasena vanaisa juurde saabunud Helgi, et keelt oskamata ta kartis vanaisa. Nähes vanaisa toa poole tulevat, põgenes ta kaugemale tagumisse tuppa. Raske oli ka vanaisal, kes ei saanud oma lapselapsega normaalselt suhelda. Kohe pärast kodumaale tagasisaabumist lapse 8-aastast sünnipäeva tähistamist pere ringis meenutab Tiia Salus. Sünnipäevalapsena pugesi ta laua alla peitu, sest häbenes, et ta ei osanud eesti keelt.⁸⁶ Samad probleemid olid 8-aastaselt venekeelsena kodumaale toodud Milvi Reppol. Ta oli viis aastat kasvanud vene perekonnas ning harjunud kasuemaga, kes kohtles teda hästi. Kasuema laskis Milvi ristida õigeusu kommete järgi ja õmbles talle uued riided. Raudteel töötav ema E. Reppo leidis lapse ja sai lõpuks kohtu kaudu lapse kätte, kuid tüdruk võõrastas teda ning püü-

⁸⁶ *Lapsena külmal maal. lk 29. 14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Koost. Mart Laar. Tallinn, 1990.*

dis juba koduteel põgeneda kasuema juurde tagasi. Ema tõi lapse Venemaalt ära vanaema juurde lisakusse. Vanaema küll oskas vene keelt, kuid suhtlemisel lapselapsega keeldus põhimõtteliselt seda kasutamast. Ta nõudis, et laps peab eestlaseks kasvama ja seda võib saavutada vaid suhtlemisega emakeeles. Milvi aga püüdis igal võimalusel põgeneda Venemaale kasuema juurde ning keele omandamine kujunes temale ääretult raskeks. Koolis õppides kujunes emakeel kõige raskemaks aineks ja ühel aastal tuli jääda samasse klassi teiseks aastaks just selle aine pärast. Järgmisel aastal õnnestus Milvil suurte raskustega eksam sooritada tänu emakeele õpetaja heatahtlikule abile. Lähedastel, kes võtsid oma peresse Siberi orbusid, oli sageli väga raske kasvatada neid lastekodus agres-iivseks ja umbusklikuks muutunud ning varastama õppinud lapsi. Varastamise komme oli aga tingitud pikaajalisest, pidevalt piinavast näljas olemisest. Seda meenutab kolmeaastasena sundasumisele saabunud Tiia Salus nii: „*Toidust oli seal tõepoolest puudus, selle nimel oldi kõigeiks valmis. Olen nii turul kui põllul vennaga vargil käinud.*”⁸⁷ Millegi söödava otsimine ja kerjamine või näppamine oli saanud möödapäasmatuks vajaduseks, et ellu jääda. Siberi lastekodulaste kohta kehtis tähelepanek, et nad käisid väljas pidevalt pea maas sooviga leida midagi söömiseks. Ei olnud juhuslik, et *siberilaps* küsis kodus esimesel öhtul pärast sööki: “*Tädi, kas meil homme ka midagi süüa on?*” Ei olnud juhuslik seegi, et pärast kojujõudmist näppas siberilaps endiselt toitu ja pani tagavaraks kuhugi peitu.

Lisaks tõi pidev nälgimine endaga kaasa tõsiseid vaimse tervise kahjustusi, mida on nimetatud ka repressioonitraumadeks.⁸⁸ Traumajärgset stresshäiret pärast tagasitulekut kodumaale iseloomustab trauma pidev taasläbielamine sundkujutlustes ja painajalikes unenägudes. Sageli tundis kannatanu hirmu traumad meenutavate kohtade, objektide või isikute lähedusse sattudes, aga ka vastavate tähtpäevade lähenemisel. Painajalikud unenäod said reaalsuseks paljudele *siberilastele* **25. märtsil 1949**, kui algas teine massiline küüditamine Eestis. Kodumaa eluga juba harjunud lastele, kes pidasid end päästetuks, algas karm tagasitee hukatuslikku maailma. Kõik Siberis nälja, külma ja lähedaste surmade-ga seotud mälestused tulid tagasi nagu jääne hingus nendegi juurde, kes neil päevil veel ajutiselt vabadusse jäid.

⁸⁷ *Lapsena külmal maal. lk 29. 14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Koost Mart Laar. Tallinn, 1990.*

⁸⁸ *Heino Noor. Tervisele tekitatud püsikahjud, lk 69, 70. Valge raamat. ORURK-22. Tallinn, 2005.*

Kui aga aegamööda harjuti Eesti eluga ja lastele sai täielikult selgeks toimunud tragöödia põhjused ning oma pere liikmete hukkumine, siis pidid need paljukannatanud lapsed kodumaal vaikima ligi pool sajandit ja kandma endas peidetuna Siberis läbielatud õudusi ning valu. Raskem oli aga neil, kes tagasisaabununa said juba täiskasvanuks. Valdavalt rahumeelse ja kultuursema käitumisega Eesti ühiskonnas ei olnud nõukogude kombes võetud ja osaks saanud alandused tuli endasse peita. Ei olnud mõeldav käsitsi kallale minna või valjuhäälese karjumisega end maksma panna nii, nagu see oli toimunud Venemaal. Seepärast ei peakski väga imestama, et mõni kodumaale pääsenu sõitis lõpuks pettunult Siberisse tagasi. Oma koju enam ei pääsenud, sest seal olid ees võõrad pere-meesteks hakanud *nõukogude inimesed*. Kui puudusid lähedased sugulased ja toetajad kodukandist, siis ei jäänudki neil mitmekordselt alandatud ja venestunud eestlastel muud üle, kui sõita tagasi Venemaale. 16-aastaselt küüditatud Meremäe valla sekretäri poeg Voldemar Rannaste pääses kodumaale tagasi täiskasvanuna 18 aastat hiljem. Ta kirjutas oma mälestustes: "*Eestimaal oli elu võrreldes tolleaegse Siberi eluga igati meile halvem. Siin tundsid ennast igal sammul nagu mingi põlualune ja eesti punased ei saanud aru, miks meid ikka Siberist tagasi lasti tulla. Meie ei tohtinud Eestimaa päikest enam näha. Kõik see ajas mind vihale*". Voldemar hakkas energiliselt taotlema 13. aprillil 1942 hukatud isa õigeksmõistmist. Visadus viis sihile. Ta oli üks väheseid, kes tookord, 25. aprillil 1964 saavutas ENSV Ülemkohtu otsuse isa õigeksmõistmiseks ning ka konfiskeeritud vara tagastamise.

Suurem osa päästetud lastest said aga tunda oma kogukonna inimeste hoolitsust ja täielikku toetust võitluses eluraskustega ebaõiglases nõukogude ühiskonnas. Maal aasta-aastalt kasvavate maksudega paljaks röövitud ja märtsiküüditamise järel kolhoosidesse aetud taluperenaised viidi äärmise vaesuse piirini. Kuid nii mõnigi neist andis kõhklemata toetuseks omaküla *siberilapsele* linnakoolis hariduse omandamiseks osa oma napist teenistusest. Algkooli õpetajad tegid näiteks omavahel korjanduse, et toetada linna õppima läinud ja hästi õppivat *siberilast*. Helgi lell Ain Nurk võttis enda kasvatada Tartusse tüdrukku, kes oli napilt pääsenud teistkordsest küüditamisest 25. märtsil 1949. Aasta hiljem tembeldati ülikooli juures töötanud hinnatud pedagoog kodanlikuks natsionalistiks ning vallandati. Niisugustel Nõukogude riigis põlatud inimestel oli raske tööd leida ning seni lugupeetud haritlasel tuli teha juhutöid tuttavate juures, et lapsele ja endale leiba teenida ning hariduse saamist *siberilapsele* kindlustada. Selliseid ennastsalgavaid Siberi orbude abistajaid esines paljudes eesti peredes.

KOKKUVÕTE

Kommunistide eesmärgiks oli 14. juunil 1941 Eestis teostatud massioperatsiooniga hävitada rahva eliit. Nad püüdsid füüsiliselt täielikult likvideerida kõik need inimeste grupid, kes olid aktiivselt tegutsenud demokraatliku Eesti riigi loomisel Vabadussõja võitlustes ja sellele järgnenud kahekümneaastasest ülesehitavas töös. Kaasa arvatud väikesed lapsed ja lapseootel emade veel sündimata lapsed ei tohtinud neil kellelgi olla enam kohta kodumaal. Vaatamata meie rahva ränkadele inimkaotustele, ei õnnestunud okupantidel ja nendega liitunud eesti kommunistidel oma plaani täielikult realiseerida. Riikliku uurimiskomisjoni ORURK-i andmetel aastast 2004 on olemas täpsed andmed **9267** juuniküüditamise ohvri saatuse kohta. Suurem osa meestest hukkus või hukati Venemaa vanglates (Sverdlovsk, Kirov, Irkutsk jt.) ja roketes vangilaagrites üle kogu Venemaa. Üldkokkuvõttes enam kui **5000** neist 14. juuni ohvritest ei saanud kunagi kodumaale tagasi. Lapsi ja alaealisi viidi Eestist vägivaldselt Venemaale 2578 ehk 28 % kannatanute koguarvust. Lisas 8 on antud nende rahvusvahelise õiguse aktide loetelu, mis fikseerivad Eesti laste ja alaealiste deporteerimise raske kuriteona. 1965. aasta rahvusvaheline Konventsioon aegumistähtaja mittekohaldamisest tunnistab need kuriteod karistatavaks sõltumata toimepaneku ajast. Eesti kommunistide koostöö Nõukogude okupatsioonivõimudega andis sooritatud massiliste kuritegude ahelas suurima kaotusena sündimata lapsed. Vilniuse rahvusvahelisele avalikule tribunalile 2000. aastal Eesti poolt esitatud süüdistuses on selline kokkuvõte: 50 okupatsiooniaasta jooksul oli Eesti elanikkond vähenenud 117 000 inimese võrra. Soome metoodika alusel on teadlased kindlaks teinud, et okupatsiooniaegse Eesti rahva hävitamise tagajärjel on Eesti kaotanud veel 175 000 inimest sündimata laste näol.

Venemaa vanglates ja Siberi sundasumisel ellujäänud, kellel oli mitmesuguste piirangutega takistatud pääs kodumaale ja kodupaika, suutsid ometi tagasi pöörduda ning anda oma panuse Eesti elu edendamiseks. Selline hinnang kehtib ka *siberilaste* kohta. Alandatusena ja tõrjutuna kõige alamasse klassi nn. sotsialistlikus ühiskonnas ning kommunistide kõnepruugis *märgistatuna* eluaegse sildiga *bandiitide lapsed*, suutsid nad ometi elus edasi jõuda ja midagi Eestile anda. Peaaegu igal elualal võrsus neist väljapaistvaid inimesi. Olgu siis teaduses, kunstis, kirjanduses, muusikamaailmas või majanduses. Otsekui oleksid vägivaldas hukkunud vanemate geenid endast märku andnud. Nii oligi. Aipolovo lastekodus

kasvanud Aleksander Karamzin, Kiviõlist küüditatud ja tuntud vene aadlisuguvõsast põlvnev laps, ütles selle mõtte välja oma eesti lastekodu- ja saatusekaaslastele 48 aastat hiljem taaskohtumisel Siberis. Ta arvas, et lastekodus saadud kasvatuslega oleks ta Siberis kindla peale pätistunud, kui poleks olnud selliseid vanemaid, nagu oli temal. Pärast jälitusaastate lõppu õnnestus tal Siberis kaugõppe teel omandada kõrgharidus ning saavutada Novosibirskis nn. akadeemikute linnakus majandusmehena märkimisväärne positsioon. Sama teed käis noorem vend Mihail, kes Leningradis lastekodulapsena varjates oma tõelist päritolu, jõudis lõpuks elektroonikatehase peainseneri ametisse. Viru-Maidla taluperemehe August Nurga ja abikaasa, kooliõpetaja haridusega Lydia kolm Siberis orvuks jäänud last jäid ellu ning said rasketes oludes hakkama tänu vanematelt õpitud ning päritud oskustele. 13-aastaselt küüditatud Maie oli isa kõrval lapsena maast-madalast omandanud oskuse hobustega põllul töötamiseks. 1942. aasta varakevadel Siberis poolpaljana ning nälginuna oli ta põllutöödel, et teenida leivapalukest endale ja kahele nooremale õele. 10-aastaselt küüditatud õde Õie oli tööstuskooli õpilasena suvetöödel heinamaal ning üllatas oma grupikaaslaste oskusega vikatiga heina niita. 5-aastaselt küüditatud Helgi oli ema kõrval omandanud teataval määral vene keele oskuse ja sai olla tõlgiks temaga koos 1942. aasta suvel Toguri väikelastekodusse saabunud lastele. Lastekodus käsitöö tunnis hämmastas Helgi kasvatajaid emalt õpitud peene ja mitmekülgse käsitööga. Ühe näitena võib lisada 11-aastaselt Nõmmelt küüditatud Roman Bertelovi. Jäänud ellu sundasumise karmides tingimustes, oskas ta astuda kõrgkooli Moskvas. Ta lõpetas *cum laude* instituudi ning sai tunnustatud autoinseneriks. R. Bertelov konstrueeris NSV Liidu esimese elektriauto. Ja veel üks näide. Nikolai Kultase tütar Heli, endine *siberilaps*, on saanud USA-s maailmanimega teadlaseks. Eespool oli juba nimetatud silmapaistvat ehitusinseneri Karl Õigerit.

Rahvuslikul leinapäeval, 14. juunil 2011 möödus 70 aastat traagilisest päevast, mis pöördumatult muutis eestlaste elu. Selleks päevaks oli elavate seas umbes 700 neist, kes tookord küüdivagunitesse topiti. Nad kõik on endised *siberilapsed*, sest nende hulgas võib leida mõne üksiku auväärse eesti ema. Nimetagem neist 97-aastasest Leida Savit Vaivarast ja 94-aastasest Helgi Habichtit Helmest. Pika ja väarika elutee läbi käinud Leida Savi lahkus meie seast 1. jaanuaril 2013 oma 99. eluaastal. Vabariigi presidendilt said sellel mälestusväärsel leinapäeval ellujäänud genotsiidiohvril Kadriorus rinnamärgi. Need inimesed sümboliseerivad eestluse elujõudu. Kõigi ellujäänute saatuse kaudu saab selgeks, miks see väike rahvas siin Läänemere kaldal strateegiliselt tähtsal maalapil ja Euroopa suurte rahvaste vahel on kõikidele sõdadele ning hävingutele vaata-

mata ikka veel vabana olemas. Mehed sunnitöölistena vanglates ja vangilaagrites, emad ja vanaemad sundasumise näjakülades tööorjadena leivapalukese eest hinge sees hoidmas, lapsed ja alaealised samuti tööorjadena või kerjastena võitlemas ellujäämise eest – kõigis neis avaldus mingil viisil vastupanuvaim. Neil saatuse poolt väljavalituil, kellel õnnestus ellu jääda, oli lootusetuna näivas võitluses vastupanuvaimus see kõige tähtsam tegur. Kodumaale pääsenuna tuli neil seda vaimsust ja vastupanu hoida peidetuna sügaval hinges pikkade okupatsiooni aastakümnete jooksul, kuni tuli aeg võitluseks kaotatud iseseisvuse taastamiseks. Eesti riigi iseseisvuse taastamise ajal löid sundasumisel ellujäänud 25. märtsil 1989. aastal organisatsiooni Memento selleks, et ühiste jõududega kaasa aidata kommunistide hävitatud demokraatliku kodanike ühiskonna taastamisele. Nad ühinesid selleks, et välja selgitada kommunistide toimepandud kuriteod ja teha kindlaks meie hukkunud saatusekaaslaste täpne saatus. Viiskümmend aastat varjas nõukogude süsteem sadade tuhandete hukatute ning vägivaldas hukkunate tegelikku saatust. *Siberilapsed* ei unustanud märtrisurma läinud emasid.

Aastakümneid meeles mõlkunud soov sai teoks 26. juunil 2010, kui Rõuge Suurjärve ääres kõrgel künkal avati kaunis Eesti Ema monument. Eesti Memento Liit püstitas selle mälestusmärgi emale seitsmeaastase pingsa töö tulemusena. Sellest kujunes üldrahvalik üritus, mida toetasid rohkete annetustega eestlased nii kodu-Eestis kui ka pagulased välismaal. Suuremahulise ja keeruka töö juhiks oli *siberilaps* 1949. aastast, Võrumaalt pärit Hans Sissas. Võrumaa Memento ühingu kauaaegse juhina oli tema panus Eesti Ema projekti hindamatu. H. Sissas jõudis veel jäädvustada Ema skulptuuri loomise loo raamatusse „*Monumendi Eesti ema lugu*“, mis ilmus 2012. aastal mõni kuu enne autori ja suure töömehe ootamatut lahkumist meie seast.

Laste ellujäämise nimel ennast ohverdanud ema skulptuur Rõuges sümboliseerib parimal viisil eestluse jätkuvat elujõudu.

Represeeritud laste vanuseline jagunemine
(ZEV-i komisjoni andmetel)

Vanus aastates	Arvuliselt		Kokku
	poisse	tüdrukuid	
alla 1 aasta	70	62	132
1-aastased	87	85	172
2-aastased	103	112	215
3-aastased	96	96	192
4-aastased	121	91	219
Kokku kuni 4 a. vanuseid	477	453	930
5-aastased	101	121	222
6-aastased	122	84	206
7-aastased	83	102	185
8-aastased	100	100	200
9-aastased	104	97	201
Kokku 5-9 a. vanuseid	510	504	1014
10-aastaseid	115	102	217
11-aastaseid	128	86	214
12-aastaseid	125	105	230
13-aastaseid	112	84	196
14-aastaseid	110	107	217
Kokku 10-14 a. vanuseid	590	484	1074
15-aastaseid	128	111	239
16-aastaseid	180	125	305
17-aastaseid	295	148	443
Kokku 15-17 a. vanuseid	603	384	987
Kõik kannatanud alaealised kokku:		4005	

Märkus:

Ülaltoodud tabelis on sees kõik esimese Nõukogude okupatsiooni ohvrid-alaealised aastaist 1940-1941. Enamuse moodustavad 14. juunil 1941 Venemaa-le küüditatud, kuid neile on lisatud mõrvatud ja vahistatud alaealised. ZEV-i komisjoni andmetel oli selliseid ohvreid vanuses kuni 14 aastat 10 last ja vanuses 15-17 aastat koguni 114 alaealist. Mõningatel andmetel tapeti lapsi ja alaealisi esimese okupatsiooniaastaga kokku 81. Eriti jõhkralt tapsid Eesti kodanikke sõja puhkemise järel moodustatud hävituspataljonid, kelle ülesandeks oli Stalini käsul põletatud maa taktika rakendamine.

ZEV-i nimekirjades on sees osaliselt 1941. aastal N. Liidu tagalasse sõja eest evakueeritud ja põgenenud inimesed. Enam kui 25 000 Riigiarhiivi eriosakonnas säilitatud kartoteegikaardi läbitöötamise tulemusena on üllatavalt säilitatud nimekirjad maha arvestatud 317 evakueeritud ja neist 234 olid lapsed. Seega nimekirja täpsustamisega saame **3688** alaealist, kes kannatasid esimese Nõukogude okupatsiooni repressioonides.

KÜÜDITATUD JA LAPSEOOTEL EMADE SÜNNITATUD LASTE SAATUS

	Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg	Elukoht
1.	Tsänk, Alar	19.06.1941	Hukkunud	08.1941	Teel
2.	Pehka, Peeter	27.06.1941	Hukkunud	24.05.1942	Oritši
3.	Rosenblad, Inga	12.07.1941	Hukkunud	12.1941	Striž
4.	Annik, Urmas	19.07.1941	Hukkunud	22.02.1942	Dalni Jar
5.	Juurse, Juhan	27.07.1941	Hukkunud	02.09.1941	Bondarka
6.	Janno, Eva-Maria	07.1941	Surnuna sünd.	07.1941	Kihelkonna
7.	Garšnek, Nimetu	07.1941	Hukkunud	1941	Krasnõi Jar
8.	Paluteder, Nimetu	07.1941	Hukkunud	07.07.1941	teel, praamil
9.	Praks, Jüri	03.08.1941	Hukkunud	12.09.1941	Vavilovka
10.	Pullerits, Nimetu	06.08.1941	Hukkunud	23.08.1941	Frantsevka
11.	Palginõmm, Tiiu	21.08.1941	Hukkunud	14.09.1942	Vesjolõi
12.	Habicht, Tõnis	24.08.1941	Vabanenud	17.06.1957	Andrejevka
13.	Jalg, Ölme	08.1941	Hukkunud	09.1941	Sinegorje
14.	Luksepp, Raivo	08.1941	Hukkunud	09.1941	Jurta Jerjom.
15.	Raidme, Rein	08.1941	Hukkunud	05.1944	Slobodskoi
16.	Salus, Kaie	08.1941	Hukkunud	09.1941	Slobodskoi
17.	Smirnova, Nadežda	08.1941	Hukkunud	25.04.1942	Medvedka
18.	Urbanik, Evi	08.1941	Hukkunud	08.1941	Nedostupnõi
19.	Mörd, Juhan	18.09.1941	Hukkunud	18.10.1941	Kozotjapka
20.	Rass, Olev	20.09.1941	Vabanenud	1946	Lebjazje
21.	Just, Elmar	26.09.1941	Vabanenud		Malmöz
22.	Luik, Tiia	02.10.1941	Vabanenud	07.1947	Sevurallag
23.	Kard, Robert	07.10.1941	Vabanenud	08.05.1955	Krasnõi Jar
24.	Pajos, Tiit	19.10.1941	Hukkunud	22.10.1941	N.-Vasjagan
25.	Meiertal, Marina	21.10.1941	Vabanenud	10.1946	Darovskoi
26.	Püss, Elle	21.10.1941	Hukkunud	20.03.1942	Kamennõi
27.	Jeerik, Ingrid	24.10.1941	Vabanenud	10.07.1958	Krivošeino
28.	Topasia, Rein	10.1941	Teadm. kad.		Makarjevka
29.	Aarma, Rein	02.11.1941	Hukkunud	27.03.1943	Darovskoi
30.	Purje, Rein	08.11.1941	Vabanenud	10.01.1947	Oritši

	Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg	Elukoht
31.	Kristenbrun, Tõnu	23.11.1941	Vabanenud	03.1947	Zujevka
32.	Vatter, Ellen	26.11.1941	Vabanenud	1957	Nov.Sabalin
33.	Eigo, Malle	03.12.1941	Hukkunud	22.11.1942	Vesjolõi
34.	Timma, Villem	07.12.1941	Vabanenud		Jurta Jerjom.
35.	Säästla, Nimetu	09.12.1941	Hukkunud	12.1941	Polom, Žuki k.
36.	Lõhmus, Tiia	11.12.1941	Vabanenud	10.04.1959	Tšainski raj
37.	Mathiesen, Merike	12.12.1941	Hukkunud	17.02.1942	Volkovo
38.	Varju, Jaak	12.12.1941	Hukkunud	20.05.1942	Medvedka
39.	Karunga, Piia	13.12.1941	Teadm. kad.		Kotelnitši
40.	Leitma, Eda	26.12.1941	Hukkunud	24.06.1942	Bondarka
41.	Pani, Tiiu	12.1941	Vabanenud	07.07.1962	Udamõi
42.	Mehilane, Tiiu	sügis 1941	Hukkunud	1941	Naunak
43.	Hoff, Mariana	1941	Vabanenud	1946	Malmõz
44.	Homenko-Ulagai, Nimetu	1941	Hukkunud	1941	Bondarka
45.	Järvemets, Anette	_ ?? _	Hukkunud	24.04.1942?	
46.	Kass, Johannes	1941	Hukkunud	1943	Andrejevka
47.	Kitt, Hugo	1941	Hukkunud	1941	Kärļa
48.	Kongas, Virve	1941	Hukkunud	1941	Kolom. Grivõ
49.	Kuur, Veiko	07.1941	Hukkunud	12.1941	Maisk
50.	Külari, Nimetu	1941	Surnuna sünd.	1941	Vesjolõi
51.	Lehtmets, Nimetu	1941	Elas 2 näd.	1941	Retška Panja
52.	Luik, Marita	1941	Hukkunud	1943	Tatarintsevsk
53.	Marand, Anne	1941	Teadm. kad.		Maisk
54.	Muru, Itoomas	1941	Vabanenud	1946	Makarjevka
55.	Ploom, Anu	1941	Hukkunud	1943	Topoljovka
56.	Raid, Taiga	1941	Hukkunud	02.08.1944	Krivošeino r.
57.	Semjonov, Nimetu	1941	Suri kohe	1941	Bondarka
58.	Sillandi, Nimetu	1941	Hukkunud	1941	Oritši raj.
59.	Bartels, Tiiu	23.01.1942	Põg. emaga	06.06.1947	Lebjažje raj.
60.	Kool, Tiiu	27.01.1942	Hukkunud	19.02.1942	Nema raj.
61.	Raag, Ivar	27.01.1942	Vabanenud	02.04.1958	Iljak
62.	Kaasik, Mairi	03.02.1942	Hukkunud	03.07.1942	Razdolnoje

Lisa 2

63.	Jürgens, Toomas	08.02.1942	Hukkunud	03.03.1944	Belaja Holun.
64.	Birnsalu, Nimetu	02.1942	Elas 3 päeva	02.1942	Malinovka
65.	Eenpere, Mati	29.01.1942	Vabanenud	08.08.1946	Urzum
66.	Groševoi, Anna	1.02.1942	Teadm. kadunud		Kilmezi raj.
67.	Uibopuu, Peeter	sünd 1942	Hukkunud	1946	Bogatörjevka
68.	Vessart, Asso	1942	Hukkunud	1942	Kotelnišši raj.
69.	Kruskal, Wulf	1941?	Hukk. teel	06.1941	Sündis teel?

ALLA 1-AASTASTE KÜÜDITATUD LASTE SAATUS

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Pärtel, Inge	15.6.1940	Vabanenud	1946
Rihkrand, Ants	16.6.1940	Hukkunud	1941
Timusk, Rein	24.6.1940	Vabanenud	1946
Tamberg, Helju	25.6.1940	Vabanenud	27.03.1954
Randal, Kelli	26.6.1940	Vabanenud	15.07.1957
Kool, Lembit	3.7.1940	Hukkunud	12.10.1941
Varendi, Kaja	7.7.1940	Hukkunud	1941
Soone, Jüri	8.7.1940	Vabanenud	25.12.1946
Suurkivi, Urve	10.7.1940	Hukkunud	1943
Luik, Rein	11.7.1940	Vabanenud	10.06.1958
Paris, Mart	12.7.1940	Hukkunud	17.10.1941
Raudsepp, Rein	12.7.1940	Hukkunud	7.1941
Tomasson, Matti	16.7.1940	Hukkunud	26.12.1941
Kiivit, Liina	27.7.1940	Hukkunud	02.04.1942
Mörd, Aini	1.8.1940	Hukkunud	07.05.1942
Pedras, Aare	1.8.1940	Hukkunud	1942/43
Orav, Maie	9.8.1940	Vabanenud	07.06.1958
Lilleleht, Villu	11.8.1940	Hukkunud	7.1941
Annik, Illimar	14.8.1940	Vabanenud	1947
Mägin, Made	14.8.1940	Vabanenud	1956?
Jaanuska, Anne	22.8.1940	Vabanenud	29.07.1954
Ruus, Jaak	22.8.1940	Vabanenud	1947
Tomson, Tiiu	28.8.1940	Hukkunud	6.1941
Groševaja, Natalja	1.9.1940	Hukkunud	02.07.1943
Kussal, Viiu	1.9.1940	Vabanenud	03.07.1958
Kristenbrun, Kaarli	4.9.1940	Vabanenud	03.1947
Kuutmaa, Malle	17.9.1940	Hukkunud	teel 7. 1941
Ool, Lilja	21.9.1940	Vabanenud	05.07.1954
Mundi, Lembi	25.9.1940	Vabanenud	1946
Scheberstein, Edek	30.9.1940	Vabanenud	1947
Kööpere, Jaan	7.10.1940	Vabanenud	1947
Väli, Inna	7.10.1940	Vabanenud	1957
Ibrus, Virve	9.10.1940	Vabanenud	19.05.1958

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Kuresoo, Enn	21.10.1940	Hukkunud	20.11.1941
Mark, Ado	23.10.1940	Hukkunud	23.10.1941
Sapas, Tiina	23.10.1940	Hukkunud	7.1941
Kask, Rein	26.10.1940	Hukkunud	6.1941
Kadak, Jaan	31.10.1940	Hukkunud	6.1941
Vaabel, Viiu	10.1940	Hukkunud	09.09.1942
Metre, Villu	10.1940	Hukkunud	1945
Mooses, Kersti	1.11.1940	Hukkunud	11.07.1941
Viilmaa, Kärt	1.11.1940	Hukkunud	1942
Aarma, Toomas	2.11.1940	Vabanenud	30.05.1957
Märtmaa, Liis	3.11.1940	Vabanenud	05.12.1957
Pedaja, Ain	5.11.1940	Hukkunud	19.12.1945
Kivi, Malle	9.11.1940	Vabanenud	20.10.1946
Rossi, Mati	12.11.1940	Hukkunud	08.07.1941
Köll, Maia	18.11.1940	Hukkunud	03.08.1941
Perens, Jüri	20.11.1940	Hukkunud	1942
Põlendik, Tiio	2.11.1940	Vabanenud	1947
Lindsaar, Mall	3.11.1940	Vabanenud	1954
Kullerkupp, Tõnu	4.12.1940	Hukkunud	21.07.1941
Zöbin, Mstislav	8.12.1940	Vabanenud	
Beilinson, Leopold	17.12.1940	Vabanenud	26.06.1946
Ristkok, Andres	25.12.1940	Vabanenud	8.1947
Raja, Reet	12.1940	Vabanenud	28.11.1956
Aavik, Silvi	1940	Hukkunud	
Jakson, Rein	1940	Teadm. kadunud	
Kaldmaa, Enn	1940	Hukkunud	1941
Kurvits, Ilme	1940	Hukkunud	teel, 06.1941
Lossmann, Piret	1940	Teadm. kadunud	
Melts, Mart	1940	Hukkunud	Teadmata
Neggio ?, Viktor	1940	Teadm. kadunud	
Ojamaa, Helgi	1940	Hukkunud	1942
Pärl, ?	1940	Teadm. kadunud	
Savendi, Helmi	1940	Teadm. kadunud	

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Zolotov, Irina	1940	Vabanenud	01.1957
Tarando, Peeter	1940	Hukkunud	Aeg teadmata
Terk, Andi	1940	Hukkunud	28.07.1941
Uzvansky, Joosep	1940	Vabanenud	Aeg teadmata
Vitols, Ilga	1940	Vabanenud	17.05.1957 ?
Sirge, Rein	3.1.1941	Hukkunud	9.1941
Variklo, Kai	3.1.1941	Vabanenud	17.09.1957
Kangro, Peeter	6.1. 1941	Vabanenud	1947
Pahk, Rein	7.1.1941	Hukkunud	23.11.1942
Priimets, Viivi	7.1.1941	Hukkunud	02.07.1944
Tamm, Rein	11.1.1941	Hukkunud	1941
Mets, Salme	19.1.1941	Hukkunud	18.06.1941
Leis, Irje	20.1.1941	Hukkunud	01.09.1942
Soosalu, Agu	22.1.1941	Vabanenud	04.01.1958
Teki, Mall	3.2.1941	Hukkunud	15.04.1942
Tupits, Tiia	5.2.1941	Hukkunud	teel 1941
Laur, Vello	10.2.1941	Hukkunud	20.12.1942
Parmas, Rutt	12.2.1941	Hukkunud	12.07.1941
Raudsepp, Mai	13.2.1941	Vabanenud	1946
Falk, Peeter	14.2.1941	Hukkunud	02.07.1941
Pitea, Mati	15.2.1941	Hukkunud	1941
Rätsep, Ivar	21.2.1941	Vabanenud	15.02.1958
Suurorg, Toomas	25.2.1941	Vabanenud	11.1946
Jaska, Rein	27.2.1941	Hukkunud	1942
Tamla, Vello	27.2.1941	Hukkunud	12.1941
Abarinkov, Tamara*	28.2.1941	Teadm. kadunud	
Landberg, Jaan	28.2.1941	Vabanenud	12.07.1947
Sulkovski, Nina	28.2.1941	Vabanenud	1946
Rõbolovski, Vladimir	9.3.1941	Vabanenud	1954
Kers, Jaan	15.3.1941	Hukkunud	12.07.1941
Paju, Tiiu	17.3.1941	Hukkunud	1943
Rätsep, Prits	24.3. 1941	Vabanenud	08.1947
Tammaru, Liis	24.3.1941	Hukkunud	31.07.1941
Jõgeva, Tiiu	30.3.1941	Hukkunud	23.10.1941

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Raig, Jüri	3.1941	Hukkunud	07.1941
Tuisk, Ellen	6.4.1941	Hukkunud	1942
Krull, Mai	13.4.1941	Hukkunud	1941
Siidra, Rein	14.4. 1941	Vabanenud	1946
Rekker, Ain	27.4. 1941	Hukkunud	09.1941
Kuhi, Ursula	4. 5.1941	Hukkunud	04.09.1941
Põltsam, Allan	14.5.1941	Hukkunud	28.06.1941
Lõhmus, Paul	17.5.1941	Hukkunud	06.07.1944
Männiku, Kaie	18. 05.1941	Hukkunud	06.1941
Svitski, Mischa	31.5.1941	Teadm. kadunud	

ALLA 2-AASTASTE LASTE SAATUS

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Villisoo, Malle	15.06.1939	Vabanenud	1946
Tõsine, Maie	16.06.1939	Vabanenud	1947
Muru, Marge	19.06.1939	Hukkunud	26.07.1941
Kompus, Andres	26.06.1939	Vabanenud	1954
Kongas, Ago	27.06.1939	Vabanenud	12.03.1958
Harito, Malle	28.06.1939	Vabanenud	1947
Ottisaar, Lembi	28.06.1939	Vabanenud	1947
Soomuste, Tiit	29.06.1939	Vabanenud	1946
Peterson, Malle	30.06.1939	Vabanenud	05.07.1954
Koel, Tõnis	06.07.1939	Vabanenud	1946
Koel, Kuldar	12.07.1939	Vabanenud	10.1947
Blumberg, Rafael	13.07.1939	Vabanenud	08.03.1958
Sirgoja, Külli	15.07.1939	Hukkunud	27.01.1944
Uudam, Vilgo	16.07.1939	Hukkunud	04.08.1941
Kurvits, Ann	22.07.1939	Hukkunud	09.1941
Rebane, Peeter	27.07.1939	Vabanenud	1946
Laanemaa, Eve	29.07.1939	Vabanenud	04.1948
Pärn, Hilja	31.07.1939	Hukkunud	21.07.1941
Sooaru, Anu	01.08.1939	Vabanenud	12.02.1952
Tann, Ester	01.08.1939	Vabanenud	31.08.1946
Praks, Helle	03.08.1939	Hukkunud	12.09.1941
Ristkoka, Tiina	05.08.1939	Hukkunud	1946
Järvik, Malle	06.08.1939	Hukkunud	19.05.1947
Vaher, Tiiu	11.08.1939	Hukkunud	24.05.1943
Villist, Juta	11.08.1939	Vabanenud	09.07.1956
Loos, Maie	12.08.1939	Vabanenud	17.05.1954
Halme, Helgi	14.08.1939	Vabanenud	12.07.1947
Troitskaja, Elena	16.08.1939	Teadm. kadunud	
Kõrgemäe, Vello	19.08.1939	Hukkunud	07.1941, teel
Tanel, Mari	20.08.1939	Hukkunud	14.09.1941
Anderson, Jaak	27.08.1939	Vabanenud	08.1955
Landberg, Evi	28.08.1939	Hukkunud	12.08.1941
Kaasik, Kaia	15.09.1939	Vabanenud	06.07.1959 ?
Märtson, Irma	15.09.1939	Vabanenud	1948

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Sinijärv, Rein	15.09.1939	Teadm. kadunud	?
Aid, Toomas	20.09.1939	Vabanenud	21.06.1954
Ojandu, Olev	27.09.1939	Teadm. kadunud	
Teras, Maila	02.10.1939	Hukkunud	30.07.1941
Nõukas, Elle	06.10.1939	Vabanenud	07.1947
Pärn, Pärja	08.10.1939	Vabanenud	26.05.1958
Pärs, Ede	11.10.1939	Vabanenud	07.1939
Kann, Ülo	12.10.1939	Vabanenud	19.09.1946
Teder, Malle	12.10.1939	Vabanenud	19.08.1957
Habicht, Tiiu	26.10.1939	Vabanenud	09.1953
Soider, Aasa	27.10.1939	Vabanenud	09.1947
Muru, Maie	28.10.1939	Vabanenud	30.09.1946
Tamm, Ants	30.10.1946	Vabanenud	1956
Räis, Rein	05.11.1939	Hukkunud	30.08.1941
Männiku, Marta	06.11.1939	Hukkunud	29.07.1941
Raidma, Tiiu	07.11.1939	Hukkunud	29.07.1941
Tamm, Andres	14.11.1939	Vabanenud	1946
Sild, Eva-Mai	16.11.1939	Pögenenud	1946
Tuulik, Ahti	20.11.1939	Hukkunud	21.07.1941, teel
Uibopuu, Rein	21.11.1939	Hukkunud	27.07.1941, teel
Bakis, Rasma	26.11.1939	Hukkunud	10.08.1941
Rätsep, Toomas	27.11.1939	Vabanenud	08.1947
Kuusik, Tiit	30.11.1939	Vabanenud	19.12.1957
Pärli, Andres	30.11.1939	Hukkunud	08.1941
Linde, Ene	04.12.1939	Hukkunud	12.1941
Gulov, Nikolai	11.12.1939	Hukkunud	1943
Koldre, Toomas	11.12.1939	Vabanenud	21.03.1958
Ristikivi, Rein	12.12.1939	Vabanenud	1954
Nõu, Avo	24.12.1939	Vabanenud	1954
Kultas, Rein	29.12.1939	Hukkunud	07.1941
Rohi, Inda	30.12.1939	Hukkunud	20.08.1941
Margus, Kersti	31.12.1939	Vabanenud	1946
Neemre, Riho	12.1939	Hukkunud	01.12.1941
Alto Saar, Peep	1939	Hukkunud	1945
Dolski, Oleg	1939	Hukkunud	
Goldov, Frida	1939	Vabanenud	

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Gruzis, Astrida	1939	Teadm. kadunud	Baktšaris
Jakson, Õne	1939	Teadm. kadunud	
Kaldre, Toomas	1939	Vabanenud	03.1958
Kass, Raimo	1939	Hukkunud	1941
Kruskal, Tshipora	1939	Vabanenud	1956
Madar, Toomas	1939	Hukkunud	13.03.1942
Must, Mall	1939	Vabanenud	06.1945
Porsev, Dmitri	1939	Hukkunud	07.1941, teel
Pärl, Hilja	1939	Teadm. kadunud	
Raudsepp, Mati	1939	Teadm. kadunud	
Savendi, Peeter	1939	Teadm. kadunud	
Veeber, Ott	1939	Teadm. kadunud	
Koppel, Külli	11.01.1940	Vabanenud	
Pank, Jüri	15.01.1940	Vabanenud	09.10.1946
Sampka, Mati	17.01.1940	Vabanenud	11.01.1956
Briljova, Ljubov	18.01.1940	Hukkunud	18.03.1943
Haugas, Heidi	21.01.1940	Hukkunud	31.10.1941
Veske, Leino	28.01.1940	Hukkunud	1942
Kippar, Juhan	30.01.1940	Hukkunud	1941
Prees, Avo	04.02.1940	Hukkunud	1941
Heinrand, Juho	06.02.1940	Vabanenud	09.10.1946
Potina, Marina	06.02.1940	Hukkunud	1944
Roots, Ene	06.02.1940	Hukkunud	07.1941, teel
Kitsing, Anu	12.02.1940	Hukkunud	1941
Kess, Tiit	18.02.1940	Hukkunud	01.02.1945
Erma, Helle	20.02.1940	Vabanenud	1947
Vinogradov, Jelena	20.02.1940	Hukkunud	07.1941, teel
Ungerson, Aarne	23.02.1940	Vabanenud	1947
Lõhmus, Tiiu	25.02.1940	Vabanenud	02.1956
Ruuse, Härm	28.02.1940	Vabanenud	11.10.1946
Sverdlov, Diana	10.03.1940	Vabanenud	
Verrev, Ilmar	10.03.1940	Hukkunud	05.08.1941
Laanemets, Mare	12.03.1940	Hukkunud	20.09.1943
Tamm, Arvi	13.03.1940	Hukkunud	1943
Bakis, Leimorata	15.03.1940	Hukkunud	08.1941
Kalbus, Silja	15.03.1940	Hukkunud	07.1941, teel
Schimanski, Valentina	18.03.1940	Vabanenud	1956

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Põltsam, Karin	20.03.1940	Vabanenud	05.07.1954
Reppo, Milvi	22.03.1940	Vabanenud	07.1948
Aljas, Jüri	23.03.1940	Hukkunud	07.1941, teel
Aljas, Riina	23.03.1940	Hukkunud	07.1941, teel
Andla, Mati	28.03.1940	Vabanenud	05.07.1954
Ritso, Väino	30.03.1940	Hukkunud	01.12.1947
Järve, Tõnu	01.04.1940	Hukkunud	19.06.1941, teel
Tarmik, Aivo	08.04.1940	Hukkunud	07.1941, teel
Õnnik, Jüri	10.04.1940	Vabanenud	18.02.1947
Ruben, Rein	14.04.1940	Vabanenud	19.10.1947
Kruusmaa, Ain	21.04.1940	Hukkunud	07.1941, teel
Meerits, Maie	24.04.1940	Hukkunud	07.1942
Uustalu, Anu	25.04.1940	Vabanenud	10.1947
Pau, Ene	03.05.1940	Vabanenud	1946
Kard, Jüri	04.05.1940	Hukkunud	13.04.1943
Kaup, Kaarel	08.05.1940	Hukkunud	09.1941
Zarkevitsš, Andrei	11.05.1940	Vabanenud	Bondarkas
Viisut, Aino	15.05.1940	Hukkunud	02.1943
Pullerits, Jaak	16.05.1940	Hukkunud	04.08.1941
Pehka, Tiia-Reet	28.05.1940	Vabanenud	1948
Maad, Väino	30.05.1940	Hukkunud	23.07.1941, teel
Maalmeister, Vello	04.06.1940	Vabanenud	23.05.1958
Eelmäe, Evi	05.06.1940	Hukkunud	03.08.1941
Kulgver, Arvo	07.06.1940	Hukkunud	30.07.1941
Tulnola, Eha	12.06.1940	Vabanenud	15.01.1958

ALLA 3-AASTASTE LASTE SAATUS

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Tillisoo, Jaak	16.06.1938	Hukkunud	17.10.1946
Mölder, Urve	27.06.1938	Vabanenud	28.03.1947
Kulgver, Jüri	08.07.1938	Hukkunud	06.02.1942
Küüra, Kristi	08.07.1938	Hukkunud	19.07.1941
Anderson, Peep	09.07.1938	Vabanenud	08.11.1954
Röbolovski, Irina	09.07.1938	Vabanenud	1954
Jalg, Arvo	10.07.1938	Hukkunud	25.04.1942
Habicht, Maimu	20.07.1938	Vabanenud	17.06.1957
Mörd, Avo	22.07.1938	Hukkunud	08.01.1946
Gorjatsih, Eve	23.07.1938	Vabanenud	05.1947
Kruskal, Schmuuel	26.07.1938	Vabanenud	1956
Margus, Riina	28.07.1938	Vabanenud	09.10.1946
Jaanimägi, Erika	30.07.1938	Vabanenud	14.06.1954
Nipsust, Ruth	30.07.1938	Vabanenud	1955
Kool, Runno	01.08.1938	Vabanenud	1958
Õunpuu, Eve-Li	02.08.1938	Vabanenud	1947
Rässa, Mati	07.08.1938	Vabanenud	21.02.1956
Zöbin, Nikolai	08.08.1938	Teadm. kadunud	
Meerits, Tiit	09.08.1938	Vabanenud	05.07.1954?
Taal, Aino	09.08.1938	Vabanenud	08.1957
Ots, Kaarel	10.08.1938	Vabanenud	1946
Post, Helle	10.08.1938	Vabanenud	1955
Jurnas, Otto	11.08.1938	Hukkunud	28.01.1945
Ennus, Anton	12.08.1938	Vabanenud	05.06.1954 ?
Kaus, Illar	15.08.1938	Pögenenud	1947
Kisand, Peeter	19.08.1938	Vabanenud	27.03.1954
Vetre, Ants	30.08.1938	Vabanenud	1953
Pajos, Mairi	08.09.1938	Hukkunud	19.10.1942
Hermans, Kustas	09.09.1938	Hukkunud	07.1941
Vessart, Ada	10.09.1938	Hukkunud	04.1942
Paulsen, Anastasia	11.09.1938	Vabanenud	05.06.1958
Janno, Rein	16.09.1938	Hukkunud	25.04.1942
Tänav, Lehte	18.09.1938	Hukkunud	05.1943
Vahi, Asta	19.09.1938	Vabanenud	1947
Lensin, Andres	21.09.1938	Vabanenud	05.07.1954?

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Naarits, Heino	26.09.1938	Vabanenud	1954
Salus, Tiia	29.09.1938	Põgenenud	23.09.1946
Viilmaa, Kaja	01.10.1938	Hukkunud	1942
Simson, Ene	03.10.1938	Hukkunud	24.11.1941
Vatter, Aili	05.10.1938	Vabanenud	07.1957
Viitak, Helge	05.10.1938	Põgenenud	11.1946
Sepp, Jaanus	07.10.1938	Põgenenud	1947
Kerge, Ilmar	10.10.1938	Põgenenud	1947
Kann-Roos, Ülo	12.10.1938	Vabanenud	19.09.1946
Kopjeva, Tatjana	16.10.1938	Vabanenud	1957
Reim, Mart	29.10.1938	Vabanenud	1956
Sirk, Helle	02.11.1938	Vabanenud	08.1947
Urbanik, Aadu	03.11.1938	Hukkunud	26.08.1941
Mänd, Tiia	04.11.1938	Põgenenud	07.1946
Roots, Helga	07.11.1938	Hukkunud	07.1941
Kruusement, Aune	08.11.1938	Vabanenud	06.09.1946
Eelmäe, Aini	09.11.1938	Hukkunud	03.04.1949
Helandi, Maret	09.11.1938	Vabanenud	1954?
Saluste, Aino	09.11.1938	Hukkunud	21.08.1942
Sildos, Vaike	10.11.1938	Vabanenud	15.04.1958
Kook, Jüri	14.11.1938	Vabanenud	08.12.1956
Meil, Tiina	15.11.1938	Põgenenud	1946
Tanila, Olvi	15.11.1938	Vabanenud	24.08.1948?
Vares, Henno	23.11.1938	Vabanenud	18.11.1946
Eenpere, Aili	25.11.1938	Hukkunud	03.11.1941
Soider, Hans	29.11.1938	Hukkunud	29.07.1941
Ella, Halja	06.12.1938	Vabanenud	09.08.1946
Treude, Jaan	12.12.1948	Põgenenud	08.1946
Kuldkepp. Eevi	15.12.1938	Hukkunud	15.07.1942
Kiidemaa, Arvo	19.12.1938	Põgenenud	1947
Kalviste, Arvo	21.12.1938	Hukkunud	24.07.1942
Siimut, Tõnu	25.12.1938	Vabanenud	1947?
Koik, Toivo	26.12.1938	Vabanenud	06.1947
Mets, Tõnis	26.12.1938	Põgenenud	1947
Viirmaa, Jaan	30.12.1938	Vabanenud	10.10.1956
Epštein, Irene	1938	Põgenenud	1946

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Iljin, Stepan	1939	Vabanenud	1954
Katšelkovitš, Ilana	1938	Põgenenud	03.1947
Kitt, Andres	1938	Teadm. kadunud	1941
Malkin, Beata	1938	Vabanenud	1945
Melsas, Mare	1938	Teadm. kadunud	
Rahe, Enno	1938	Hukkunud	26.10.1941
Zolotov, Jevgeni	1938	Põgenenud	19.12.1946
Uzvanski, Eliohu	1938	?	
Sikka, Reet	02.01.1939	Vabanenud?	1954?
Altosaar, Malle	10.01.1939	Vabanenud	20.05.1958
Rätsep, Elne-Silvi	11.01.1939	Vabanenud	15.02.1958
Kaaruks, Priit	12.01.1939	Hukkunud	01.06.1945
Tsirnask, Sirje	13.01.1939	Vabanenud	21.02.1956
Hüvato, Kalju	16.01.1939	Vabanenud	06.09.1946
Sardis, Mare	19.01.1939	Vabanenud	09.1946?
Muinaste, Jüri	21.01.1939	Vabanenud	1954?
Einpaul, Mari-Ann	22.01.1939	Põgenenud	30.08.1946
Sõlg, Ants	24.01.1939	Vabanenud	05.07.1954?
Taal, Viivi	30.01.1939	Vabanenud	26.05.1956
Saar, Hellar	31.01.1939	Vabanenud	19.09.1946
Anton, Sirje	06.02.1939	Vabanenud	09.10.1946
Kadak, Kaarel	06.02.1939	Vabanenud	1954?
Roose, Kaarel	06.02.1939	Vabanenud	04.07.1946
Beilinson, Joosep	08.02.1939	Vabanenud	26.02.1946
Soone, Jaan	09.02.1939	Vabanenud	25.12.1946
Varju, Pear	20.02.1939	Hukkunud	07.1941
Kulliste, Helgi	21.02.1939	Põgenenud	12.02.1947
Priiman, Reet	21.02.1939	Vabanenud	09.1946
Luigaste, Eino	23.02.1939	Teadm. kadunud	
Rajaste, Urve	24.02.1939	Vabanenud	09.10.1946
Sokk, Tambet	01.03.1939	Hukkunud	30.06.1941
Tallo, Jüri	02.03.1939	Vabanenud	03.01.1958
Rajandu, Enn	03.03.1939	Põgenenud	09.1946
Köll, Ivi	06.03.1939	Vabanenud	1957
Urov, Anne	08.03.1939	Hukkunud	02.11.1941
Lange, Rein	10.03.1939	Vabanenud	27.11.1946?

Nimi	Sünniaeg	Saatus	Aeg
Kolga, Veera	11.03.1939	Vabanenud	1954?
Plotnik, Avo	18.03.1939	Hukkunud	aeg teadm
Kets, Neudi	20.03.1939	Pögenenud	1947
Märtmaa, Märt	24.03.1939	Vabanenud	05.12.1957
Reheväli, Juta	25.03.1939	Vabanenud	14.06.1957
Karing, Rainer	29.03.1939	Vabanenud	1946, jäi Venemaale
Kuutmaa, Kalle	01.04.1939	Hukkunud	07.1941
Koitmäe, Hans	03.04.1939	Hukkunud	07.1941
Raudsepp, Viivi	16.04.1939	Vabanenud	1954?
Sillandi, Jüri	23.04.1939	Hukkunud	1942
Õunapuu, Andres	24.04.1939	Vabanenud	05.07.1954?
Kaur, Ülle	26.04.1939	Vabanenud	1954
Karuse, Aarne	28.04.1939	Vabanenud	09.10.1946
Pung, Piia	30.04.1939	Vabanenud	04.02.1956
Mark, Mati	01.05.1939	Vabanenud	28.05.1958
Prüüs, Ülle	02.05.1939	Vabanenud	03.06.1958
Koik, Mai	05.05.1939	Hukkunud	1941
Voitk, Vaike	05.05.1939	Vabanenud	08.10.1954
Kitt, Saima	07.05.1939	Pögenenud	1947
Kütt, Kerstin	12.05.1939	Vabanenud	05.07.1954?
Vende, Kullo	12.05.1939	Pögenenud	08.1947
Mahoni, Malle	13.05.1939	Pögenenud	1946
Tammaru, Mall	14.05.1939	Vabanenud	05.07.1954?
Eensoo, Sirje	15.05.1939	Vabanenud	1954?
Vardja, Mai	17.05.1939	Vabanenud	07.05.1958
Katz, Berta	21.05.1939	Pögenenud	10.1946
Tasane, Ilmar	23.05.1939	Hukkunud	1941
Telga, Olaf	23.05.1939	Pögenenud	10.1947
Lehtmets, Maie	28.05.1939	Teadm. kadunud	
Vaabel, Juhan	01.06.1939	Vabanenud	1954?
Aasvee, Ain	04.06.1939	Hukkunud	18.06.1945
Lõhmus, Vello	11.06.1939	Vabanenud	1954?
Pint, Külli	11.06.1939	Vabanenud	1957
Kibe, Jaan	13.06.1939	Vabanenud	09.1947?
Lellep, Ants	13.06.1939	Hukkunud	1944
Vasar, Maie	13.06.1939	Vabanenud	12.06.1959
Koppel, Anne	14.06.1939	Hukkunud	08.03.1942

VENEMAALT KODUMAALE PÄASENUD SIBERI ORBUDE NIMEKIRI

(Tallinna Alaealiste Vastuvõtu-Jaotuspunkti žurnaalide järgi)

Nimi	Sünniaeg	Saabumise aeg	Lähtekoht
Leinsalu, Maie Oskari t	16.06.1936	21.07.1946	Kirov
Leinsalu, Malle Oskari t	21.10.1937	21.07.1946	Kirov
Arjut, Lehti Osvaldi t	27.08.1935	09.08.1946	Kirov
Peegel, Linda Feodori t	31.01.1936	09.08.1946	Kirov
Ella, Halja Arnoldi t	06.12.1938	09.08.1946	Kirov
Rattur, Lembit Kristjani p	07.01.1930	09.08.1946	Kirov
Teesalu, Herta Augusti t	21.08.1930	09.08.1946	Kirov
Rattur, Sulev Kristjani p	22.06.1932	09.08.1946	Kirov
Lukki, Olev Antoni p	08.05.1932	09.08.1946	Kirov
Rattur, Ülo Juhani p	29.01.1937	17.08.1946	Kirov
Tammeaid, Heino Mihkli p	31.05.1932	09.1946	Kirov
Tammeaid, Kalev Mihkli p	12.01.1934	09.1946	Kirov
Reppo, Ago Alfredi p	21.09.1931	06.09.1946	Tomsk
Hüvato, Heldur Voldemari p	29.03.1932	06.09.1946	Tomsk
Hüvato, Kalju Voldemari p	16.01.1939	06.09.1946	Tomsk
Hüvato, Toivo Voldemari p	20.02.1937	06.09.1946	Tomsk
Lupp, Eino Juhani p	28.02.1932	06.09.1946	Tomsk
Lupp, Ene Juhani t	25.09.1937	06.09.1946	Tomsk
Lehtrand, Jüri Meinhardi p	07.04.1933	06.09.1946	Tomsk
Varju, Peep Voldemari p	08.11.1936	06.09.1946	Tomsk
Paun, Milvi Elfradi t	29.07.1932	06.09.1946	Tomsk
Siil, Ilmar Voldemari p	27.04.1930	06.09.1946	Tomsk
Pärn, Enn Antsu p	02.04.1932	06.09.1946	Tomsk
Nõmm, Jaan Voldemari p	08.10.1933	06.09.1946	Tomsk
Voitk, Marie Harri t	05.05.1939	06.09.1946	Tomsk
Nurk, Helgi Augusti t	19.09.1935	06.09.1946	Tomsk
Schmidt, Erika Aleksandri t	30.09.1933	06.09.1946	Tomsk
Kuum, Pilve-Elvi Peetri t	23.02.1931	06.09.1946	Tomsk
Kuum, Hilja-Maimu Peetri t	19.04.1929	06.09.1946	Tomsk
Luik, Enno Jakobi p	28.12.1932	06.09.1946	Tomsk
Luik, Ilvi Jakobi t	31.08.1936	06.09.1946	Tomsk
Schipai, Aleksander Aleks-i p	21.09.1929	06.09.1946	Tomsk
Maide, Eha Eduardi t	06.12.1931	06.09.1946	Tomsk

Nimi	Sünniaeg	Saabumise aeg	Lähtekoht
Nurk, Öie Augusti t	12.10.1931	06.09.1946	Tomsk
Kruusement, Aune Peetri t	08.11.1938	06.09.1946	Tomsk
Kruusement, Enna Peetri t	21.02.1935	06.09.1946	Tomsk
Nurk, Harald Rudolfi p	01.06.1927	06.09.1946	Tomsk
Nurk, Rein Rudolfi p	03.09.1933	06.09.1946	Tomsk
Vorms, Helju Vassiili t	1930	19.09.1946	Kirov
Vorms, Ilmar Vassiili p	1933	19.09.1946	Kirov
Altosaar, Ilmar Aini p	1935	19.09.1946	Kirov
Saar, Hillar Konstantini p	31.01.1939	19.09.1946	Kirov
Saarva, Juta Arnoldi t	16.09.1934	19.09.1946	Kirov
Saarva, Endel Arnoldi p	24.10.1937	19.09.1946	Kirov
Kaal, Tiit Antoni p	23.01.1935	19.09.1946	Kirov
Kann, Ülo Alfredi p	12.10.1939	19.09.1946	Kirov
Tuulik, Kalju Alfredi p	09.08.1933	09.10.1946	Tomsk
Silvere, Ants-Peep Alberti p	04.07.1933	09.10.1946	Tomsk
Silvere, Henn-Mart Alberti p	15.01.1931	09.10.1946	Tomsk
Labidas, Jaan Juhani p	13.08.1935	09.10.1946	Tomsk
Leik, Heiki Heino p	05.04.1929	09.10.1946	Tomsk
Leik, Allan Heino p	06.02.1932	09.10.1946	Tomsk
Kuusk, Herta Leonhardi t	14.02.1930	09.10.1946	Tomsk
Kuusk, Evi Leonhardi t	09.08.1929	09.10.1946	Tomsk
Tomasson, Pilvi Jemeljani t	21.12.1935	09.10.1946	Tomsk
Rammu, Anitra Leonhardi t	23.01.1932	09.10.1946	Tomsk
Peets, Peeter Hansu p	01.03.1930	09.10.1946	Tomsk
Priimets, Ilmar Artui p	29.11.1935	09.10.1946	Tomsk
Böstrova, Valentina Georgi t	16.12.1930	09.10.1946	Tomsk
Martinson, Peeter Edgari p	15.05.1932	09.10.1946	Tomsk
Karamzin, Mihail Vassiili p	02.02.1933	09.10.1946	Tomsk
Nõmmik, Kalju Juhani p	31.07.1932	09.10.1946	Tomsk
Heige, Astrid Karli t	25.06.1934	09.10.1946	Tomsk
Kess, Ülo Juliuse p	01.06.1929	09.10.1946	Tomsk
Sova, Endel Augusti p	03.07.1929	09.10.1946	Tomsk
Sova, Toomas Augusti p	04.10.1933	09.10.1946	Tomsk
Varlamova, Maie Arvo t	26.05.1938	09.10.1946	Tomsk
Varlamova, Helle Arvo t	16.11.1936	09.10.1946	Tomsk
Jaas, Mati Antsu p	25.05.1935	09.10.1946	Tomsk

Nimi	Sünniaeg	Saabumise aeg	Lähtekoht
Margus, Raivo Eduardi p	21.07.1936	09.10.1946	Tomsk
Marks, Uno Arturi p	10.10.1928	09.10.1946	Tomsk
Marks, Enno Arturi p	30.05.1932	09.10.1946	Tomsk
Martinson, Joh.-s Eduardi p	19.09.1933	09.10.1946	Tomsk
Kalbus, Vaabo Arnoldi p	15.10.1934	09.10.1946	Tomsk
Liik, Inno Joosepi p	11.07.1935	09.10.1946	Tomsk
Siil, Arvo Voldemari p	18.04.1936	09.10.1946	Tomsk
Urbanik, Linda Reinholdi t	06.11.1937	09.10.1946	Tomsk
Rammu, Arma Leonhardi t	01.11.1935	09.10.1946	Tomsk
Tilk, Lia Peetri t	21.09.1934	09.10.1946	Tomsk
Pank, Jüri Valteri p	15.01.1940	09.10.1946	Tomsk
Karuse, Arne Arnoldi t	28.04.1939	09.10.1946	Tomsk
Margus, Riina Eduardi t	28.07.1938	09.10.1946	Tomsk
Anton, Sirje Avo t	06.02.1939	09.10.1946	Tomsk
Rajaste, Urve Mihkli t	24.02.1939	09.10.1946	Tomsk
Heinrand, Juho Ennu p	06.02.1940	09.10.1946	Tomsk
Mölder, Ülo Arnoldi p	07.01.1938	09.10.1946	Tomsk
Ruuse, Härm Johannese p	20.02.1940	11.10.1946	Tomsk
Nõmmik, Melanie Joh-se t	10.01.1932	12.10.1946	Tomsk
Paun, Melanie Elfradi t	31.03.1936	12.10.1946	Tomsk
Lohur, Ants Juhani p	25.05.1931	27.10.1946	Tomsk
Rajaste, Maidu Mihkli p	19.10.1934	27.10.1946	Tomsk
Mölder, Evi Arnoldi t	28.01.1930	27.10.1946	Tomsk
Kess, Silvia Juliuse t	1933	27.10.1946	Tomsk
Blum, Inge Natanaeli t	26.03.1930	27.10.1946	Tomsk
Blum, Ilme Natanaeli t	03.04.1932	27.10.1946	Tomsk
Pärn, Milvi Mihkli t	1929	27.10.1946	Tomsk
Tallo, Lehte Jaani t	16.06.1931	27.10.1946	Tomsk
Naudi, Hillar Jakobi p	05.05.1926	12.08.1947	Tomsk
Naudi, Mare Jakobi t	16.09.1936	12.08.1947	Tomsk
Teetsov, Urve-Mai Jaani t	07.12.1933	1947	Kirov

Märkus: Käesolev nimekiri on võrreldes originaaliga parandatud. Venepäraselt moonutatud nimed ja valed sünniajad on asendatud õigetega. Aune ja Enna Kruusement on lisatud originaalnimekirjale.

**VIRUMAALT 14. JUUNIL 1941 KÜDITATUD LAPSED, KES OLID
NÄLJA JA HAIGUSTE LÄBI HUKKUNUD 3. OKTOOBRIKS 1941.**

Nimi	Sünniaeg	Vanus	Elukoht
Avvik, Silvi	1940	üheaastane	Sõmeru v.
Falk, Peeter	14.02.1941	neljakuune	Rakvere
Hermans, Aino	1936	viieaastane	Mahu v.
Hermans, Kustas	09.09.1938	kolmeaastane	Mahu v.
Kalbus, Silja	15.03.1940	üheaastane	Undla v.
Karukäpp, Karin	14.01.1938	kolmeaastane	Rakvere
Karusaar, Helga	08.03.1938	kolmeaastane	Mäetaguse v.
Kers, Jaan	15.03.1941	kolmekuune	Mäetaguse v.
Korv, Arvo	25.06.1933	seitsmeaastane	Narva
Kultas, Rein-Erik	29.12.1939	poolteise-aastane	Narva
Kuur, Veiko	1941	pooleaastane	Rakvere
Kuutma, Kalle	01.04.1939	kaheaastane	Palmse v.
Kuutma, Malle	17.09.1940	üheaastane	Palmse v.
Küüra, Kirsti-Mall	08.07.1938	kolmeaastane	Palmse v.
Küüra, Tauno	18.04.1936	viieaastane	Palmse v.
Landberg, Evi	28.08.1939	kaheaastane	Kiviõli
Merila, Viive	17.06.1936	viieaastane	Narva
Muru, Marge-Reet	19.06.1939	kaheaastane	Kunda
Palginõmm, Tiit	1941	paarikuune	Jõhvi
Porsev, Dmitri	1939	kaheaastane	Narva
Pärn Hilja	31.08.1939	kaheaastane	Kunda
Rossi, Mati	12.11.1940	kaheksakuune	Illuka v.
Räis, Rein	05.11.1939	kaheaastane	Narva
Sild, Mall	1937	neljaaastane	Narva
Soider, Hans-Erik	29.11.1938	kolmeaastane	Rakvere
Tammaru, Liis	24.03.1941	kolmekuune	Rakvere
Tarmik, Aivo	08.04.1940	üheaastane	Mäetaguse
Tasane, Ilmar	23.05.1939	kaheaastane	Narva
Tiimus, Illi	01.12.1938	kolmeaastane	Mahu v.
Tuisk, Ilmar	14.01.1938	kolmeaastane	Narva
Tuulik, Ahti	20.11.1939	poolteiseaastane	Narva
Uudam, Vilgo	16.07.1939	kaheaastane	Kunda-Malla v.
Valdmaa, Matti	30.07.1935	kuueaastane	Mäetaguse v.
Varendi, Kaja	07.07.1940	üheaastane	Kiviõli
Varju, Pear	20.02.1939	kaheaastane	Palmse v.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ARHIIVIALLIKAD

1. 14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Eesti Muinsuskaitse Selts. Koost. Mart Laar. Tallinn, 1990.
2. 65 aastat 14. juuni genotsiidikuriteost Eestis. Eesti Memento Liidu ajaloo-konverents. OÜ Vali Press. Türi, 2007.
3. Adams, Mai-Liis. Sõit Siberisse – seekord vabatahtlik. Murtud Rukkilille Ühingu koguteos. Tallinn, 2012.
4. Aipolovo, Sredne-Vasjugani ja Toguri lastekodu registreerimise raamatud.
5. Balder-Nigol, Lehte. Kuningatütar uinuvall maal. Ühe eesti naise elu lugu. Tallinn, 2000.
6. Bertelov, Roman. Läbi elu. Meenutusi olnust. Tallinn, 2005
7. Eesti elulood. Me tulime tagasi. Koost. Rutt Hinrikus. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, 1999.
8. Eesti Kirjandusmuuseum. Siberi laste mälestused. Fond 332, Pirgu MS, M-I.
9. Eesti rahva kannatuste aasta. Koguteos 1,2. Tallinn, 1943.
10. Eesti rahva kannatuste aastad Siberis. Koost. Mareta Moring ja Valve Luuka. MTÜ Tartu Memento. Tartu, 2012.
11. Eesti Rahvusarhiivi Filiaal. Fondid 1,129,130, 131, 2M/O, 2N/N, 3N, 4K ja 6R.
12. Eesti Rahvusarhiiv. Fondid R-1, R-14, R-64, R-358.
13. Eestlaste küüditamine. Mineviku varjud tänases päevas. Korp! Filiae Patriae kogumik. Tartu, 2004.
14. Ellen, Jaan. Kuhu kõik nad jäid ? Teine raamat. 14. juuni 1941. Tallinn, 1995.
15. FSB Keskarhiiv. Fondid n.1" c" ja n.7.
16. Heine, Erik. Mälestused. Käsikiri riiklikus komisjonis ORURK.
17. Iisaku lood. VII osa. Kannatanute mälestused. Iisaku Muuseum, 2011.
18. Kannatuste aastad 1940-1991. Koguteos. Riikliku komisjoni ORURK-i materjalid. Tallinn, 2008.
19. Kannatuste aastad 1940-1991. 2. raamat. Koguteos. Riikliku komisjoni ORURK-i materjalid. Tallinn. 2012.
20. Kaplan, Jakob. Aruanne. Mõned päevad ühe Tartu juudi elus. Tartu, 2001
21. Kirjutamata memuaare V osa. Nikolai Kultase elujutustus. Lembit Lauri usutus. Tallinn, 1991.

22. Kommunism rahvusvahelise kohtu ette. Eesti Memento liidu ajalookonverents 16. juunil 2007. Tallinn, 2008.
23. Koppermann, Maria. Minu 12 aastat Siberis. Stockholm, 1972
24. Korp, Silvi. Kirjad Siberist. Tartu, 2012.
25. Krikk, Mai. Kord jumal lõi rahva..., Tallinn, 2005.
26. Kultuur ja Elu nr. 3 (453) 1998. Juuniküüditamise dokumente.
27. Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941. Küüditamised 1940-1953. ERRB 6. raamat. Koost. Leo Öispuu. Tallinn. 2001.
28. Laar, Mart, Tross, Jaan. Punane terror. Stockholm, 1996.
29. Lauri, Lembit. Kirjutamata memuaare. Katkendeid kaasaegsete elukroonikast heliliindil. Tartu, 2013.
30. Lehtmets, Ann. Surmamatkal Siberisse. Ajakiri "Meie Tee". New York, 1964.
31. Liivak, Jüri-Rajur. Palve põllu eest. Mälestusi käidud eluteelt. Tallinn, 1991.
32. Lindmäe, Herbert. Suvesõda Virumaal 1941. ORURK-20. Tartu, 2002.
33. Lupp, Eino. Suur Siberimaa – külm ja karm. Käsikiri ORURK-I komisjonis.
34. Makšejev, Vadim. Narõmi kroonika 1930-1945. Küüditatute tragöödia. Dokumendid ja mälestused. Tallinn, 2011.
35. Moskva arhiiv ГАРФ. (Государственный Архив Российской Федерации ф 9401 ja 9479.
36. Moskva arhiiv РЦХИДНИ
37. Mälestustelet. Alutaguse Memento infoleht. *Koondnumber*, 2012.
38. Müüripeal, Heili. Pihlaksaare Leida. Leida Savi mälestusteraamat. Tallinn, 1996.
39. Olnust olevale. Martin Viirandi heliarhiivist. Tallinn, 2012.
40. Orn, Hilda. Ka see oli elu. Tallinn, 2000.
41. Ott, Olev. 1941. aasta küüditamine Eestis. Katse selgitada lünka Rootsi ja Norra gümnaasiumiõpikutes. Kirjastus MEL, 2009.
42. Paluteder, Arnold. Viis tuhat päeva. Tallinn, 2005.
43. Paulsen, Natali. Päevik küüditamise teekonnast 14. juunil 1941 1306. 1941-22.08.1941.
44. Sabbo, Hilda. Võimatu vaikida. I ja II köide. Tallinn, 1996.
45. Salo, Vello. Küüditatud 1941. Üldnimestik. Maarjamaa, Brampton, 1993.
46. Salo, Vello. Population Losses in Estonia. June 1940-August 1941. Maarjamaa, 1989.
47. Salo, Vello. Population Losses 1940-1941. Citizens of Jewish Nationality. ORURK-18. Tallinn, 2002.

48. Sarv, Enn. Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus. ORURK-11. Tartu, 1997.
49. Siberi karm kool. Küüditatute koolilood. Kooliõpilaste kogutud mälestused. Eesti Memento Liit. Tallinn, 2011.
50. Sissas, Hans. Monumendi Eesti ema lugu. 2004-2010. Tallinn, 2012.
51. Tallinna Alaealiste Vastuvõtu-Jaotus-punkti registriraamatud aastail 1945-1958.
52. Tamm, Tuudur. Need teod süüdistavad. I ja II. Dokumentaalteos Eesti kannatusaastast 1941. Toronto, 1968.
53. Tomski oblasti siseasjade osakonna arhiiv. Fond 102.
54. Zubkova, Jelena. Kreml ja Baltikum. 1940-1953. Tallinn, 2004.
55. Valge raamat. Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940-1991. *Okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riikliku komisjoni aruanne*. Peatoimetaja Vello Salo. ORURK-22, korduustrükk. Tallinn, 2006.
56. Varju, Peep. Eesti poliitilise eliidi saatusest. ORURK-1. Tallinn, 1994.
57. Varju, Peep. Eesti laste küüditamine 14. juunil 1941 kui genotsiidikuritegu. ORURK-2. Riigikogu trükikoda. Tallinn, 1994.
58. Varju, Peep. Deportation of Estonian Children to Siberia: 14th June 1941 Both genocide and a war-crime. *The International Journal of Evacuee and War Child Studies*. No 9, Feb 2012. (Ettekanne Londonis rahvusvahelisel konverentsil "Lost Childhoods of War" 8. septembril 2011).
59. Vilniuse tribunali kohtuotsus 2000. Koost. Leo Õispuu. Tallinn, 2003.
60. Õiger, Karl. Ma tulin tagasi. Tallinn, 2012.
61. Õiguse ja vabaduse vahimehed. Heinrich Marga ja Enn Sarve kirjavahetus 1994-2003. Koost. E. Sarv. Tallinn, 2012.

RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE AKTIDE LOETELU.

1. Nürnbergi rahvusvahelise sõjatribunali põhikiri 8. augustist 1945 ja kohtuotsus 1. oktoobrist 1946 koos neid kinnitavate ÜRO Peaassamblee 1946. a. resolutsioonidega 3(l) ja 95 (l).
2. Konventsioon genotsiidi ärahoidmise ja karistamise kohta. Sõlmitud 9. detsembril 1948, jõustunud 12. jaanuaril 1951, U. N. T. S. 78/277.
3. Genfi 1949. aasta konventsioon tsiviilisikute kaitses sõja ajal.
4. 1965. aasta Konventsioon aegumistähtaja mittekohaldamisest sõjakuritegude ja inimsusevastaste kuritegude suhtes, mis tunnistab need kuriteod karistatavaks sõltumata toimepaneku ajast.
5. Sõjakuritegude loetelu kehtivate rahvusvaheliste konventsioonide järgi:
  5. 1. Nürnbergi Tribunali põhikirja alusel I osa:
    - sõjapidamise seaduste või tavade rikkumised...okupeeritud territooriumilt päritolevate või seal asuvate tsiviilelanike mõrvamine, jõhker kohtlemine või nende küüditamine sunnitööle või muudel eesmärkidel;
    - pantvangide tapmine;
    - avaliku või eraomandi rüüstamine;
    - linnade, alevite ja külade meelevaldne purustamine või ilma sõjalise vajaduseta laastamine.
  5. 2. 1949. aasta Genfi konventsioonidega määratletud II osa: (mis täiendavad või asendavad varasemaid Genfi konventsioone 1899, 1907, ja 1923. aastast):
    - võitlejate, sõjavangide või tsiviilisikute ettekatsetud mõrvamine, piinamine ja ebainimlik kohtlemine, kaasa arvatud bioloogilised katsed;
    - neile tahtlikult suurte kannatuste põhjustamine või nende kehalevõi tervisele tõsiste kahjustuste tekitamine;
    - pantvangide võtmine;
    - sõjavangide või tsiviilisikute karistamisel nende tahtlik ilmajätmine õigustest ausale ja seaduspärasele protsessile, nagu see on kombeks tsiviliseeritud riikides ja nagu Genfi konventsioonid seda ette kirjutavad;
    - omandi ulatuslik hävitamine ja omastamine, kui seda ei õigusta sõjaline hädavajadus ning kui seda on toimetatud seadusevastaselt ja hoolimatult;
    - sõjavangi või okupeeritud territooriumi tsiviilisiku sundimine teenistusse vaenuliku riigi relvajõududes;

- isikute ebaseaduslik küüditamine või ümberpaigutamine või ebaseaduslik vangistamine;
- okupandi enda tsiviilelanikkonna osa asustamine okupeeritud territooriumile, või okupeeritud territooriumi elanikkonna või selle osa küüditamine või ümberasustamine kas okupeeritud ala piires või väljapoole;
- rüüded kaitsealuste kultuuri- ja vaimupärandi objektide (näiteks ajalooliste monumentide, kunstiteoste või kultusepaikade) vastu ja nende ulatuslik purustamine, kui nad ei asu sõjaliste sihtmärkide vahetus läheduses ning neid ei kasutata sõjalisel otstarbel;
- õigustamatu viivitus sõjavangide või tsiviilisikute repatrieerimisel;
- apartheid või muud ebainimlikud ja alandavad praktikad, kaasa arvatud rassilisel diskrimineerimisel põhinevad inimväärikuse solvamised.

SARJAS ILMUNUD PUBLIKATSIOONID

1. Eesti poliitilise eliidi saatusest. ORURK-1. Peep Varju. Riigikogu trükikoda. Tallinn, 1994.
2. Eesti laste küüditamine 14. juunil 1941 kui genotsiidikuritegu. ORURK-2. Peep Varju. Riigikogu trükikoda. Tallinn 1994.
3. Eesti kunsti- ja okupatsioonide repressiivpoliitika. ORURK-3. Jaak Kangilaski, Ene Lamp. Riigikogu trükikoda. Tallinn, 1994.
4. Eesti arstikond ja okupatsioonid. ORURK-4. Helbe Merila-Lattik. Riigikogu trükikoda. Tallinn, 1995.
5. Eesti raamatute hävitamine Nõukogude võimu poolt. ORURK-5. Piret Lotman, Aivo Lõhmus. Riigikogu trükikoda. Tallinn, 1995.
6. Saaremaa inimkaotused esimese Nõukogude okupatsiooni tagajärjel. ORURK-6. Juta Vessik, Peep Varju. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 1995.
7. Pro Patria. Auraamat Teises maailmasõjas langenud Eesti vabadusvõitlejatele. (Lühinimestik). Aleks Kurgvel, Herbert Lindmäe. ORURK-7. Johannes Esto Ühing. Tartu, 1996.
8. E. V. kaadriohvitseride saatuse 1938-1996. ORURK-8. Vello Salo. Johannes Esto Ühing. Tartu, 1996.
9. „Soomepoiste“ langened. ORURK-9. Uno Tõnnus. Johannes Esto Ühing. Tartu, 1996.
10. Eesti rahva inimohvrid Nõukogude ja Saksa okupatsioonide ajal 1940-1953. ORURK-10. Peep Varju. OÜ Ignats. Tartu, 1997.
11. Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus. ORURK-11. Enn Sarv. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 1997.
12. Saaremaa inimkaotused esimese Nõukogude okupatsiooni tagajärjel. ORURK-6a. Juta Vessik, Peep Varju. Täiendatud trükk. OÜ Ignats. Tartu, 1997.
13. Population Losses in Estonian's Saaremaa County As A Result of the First Soviet Occupation. ORURK-6a. Peep Varju, Juta Vessik. OÜ Ignats. Tartu, 1997.

14. Pro Patria. Auraamat Teises maailmasõjas langenud Eesti vabadvõitlejaile. ORURK-12. Aleks Kurgvel, Herbert Lindmäe. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu. 1998.
15. Pro Patra II. Auraamat langenud ja hukkunud metsavendadele 1944-1978. Lühinimestik. ORURK-13. Eerik-Niiles Kross. Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio. Tartu. 1998.
16. Nõukogude Kaug-Põhja vangilaagrid ja Eesti poliitvangid Kolõmal. ORURK-14. Aadu Oll. OÜ Ignats. Tartu, 1999.
17. Suvesõda Tartumaal 1941. Herbert Lindmäe. Tartu, 1999.
18. Nõukogudeaegne Narva. Elanikkonna kujunemine 1944-1970. ORURK-15. David Vseviov. OÜ Ignats. Tartu, 2001.
19. Sakalamaa ei unusta. Nime register. ORURK-16. Enno Piir, Vello Salo. OÜ Ignats. Tartu, 2001.
20. Saaremaa inimkaotused Saksa okupatsiooni ja teise Nõukogude okupatsiooni aastail 1941-1953. Juta Vessik, Peep Varju. Johannes Esto Ühing. Tartu, 2002.
21. Eesti rahvastikukaotused II/1. Saksa okupatsioon 1941-1944. ORURK-17. Indrek Paavle. OÜ Greif. Tartu, 2002.
22. Population Losses 1940-1941: Citizens of Jewish Nationality. ORURK-18. Vello Salo. Tallinn, 2002.
23. Eesti sõjaväe häving aastal 1941. ORURK-19. Jaak Pihlau. Johannes Esto Ühing. Tartu, 2003.
24. Suvesõda Virumaal 1941. ORURK-20. Herbert Lindmäe. OÜ Greif. Tartu, 2003.
25. Suvesõda Viljandimaal 1941. ORURK-21. Herbert Lindmäe. OÜ Greif. Tartu, 2004.
26. Valge Raamat. Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940-1991. ORURK-22. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn, 2005. Täiendatud korduustrükk 2006.
27. The White Book. Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes 1940-1991. ORURK-23. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn, 2005.
28. Белая книга. О потерях, причиненных народу Эстонии оккупациями 1940-1991. ORURK-24. Kirjastus Ilo. Tallinn, 2005
29. Suvesõda Pärnumaal 1941. Herbert Lindmäe. OÜ Greif. Tartu, 2006.
30. 65 aastat 14. juuni 1941 genotsiidikuriteost Eestis. Eesti Memento Liidu ajalookonverents. OÜ Vali Press. Türi, 2007.
31. Suvesõda Valgamaal 1941. Herbert Lindmäe. OÜ Greif. Tartu, 2008.

32. History Conference of the Estonian Memento Association. An International Tribunal for the Prosecution of Communism. Tallinna Raamatutrükikoda. Tallinn, 2008.
33. Kannatuste aastad 1940-1991. Koguteos. ORURK-i komisjoni materjalid. Tallinna Raamatutrükikoda. Tallinn, 2008.
34. Suvesõda Järvamaal 1941. Herbert Lindmäe. OÜ Greif. Tartu, 2010.
35. Pro Patria II 1940-1945. Auraamat Teises maailmasõjas langenud Eesti vabadusvõitlejaile. Aleks Kurgvel, Herbert Lindmäe. Tallinna Raamatutrükikoda. Tallinn, 2010.
36. Eesti arstid 1940-1960. Isikunimede register. Helbe Merila-Lattik. Tallinna Raamatutrükikoda. Tallinn, 2011.
37. Kannatuste aastad 1940-1991. 2. raamat. Koguteos. ORURK-i komisjoni materjalid. Tallinna Raamatutrükikoda. Tallinn, 2012.
38. Suvesõda Võrumaal 1941. Herbert Lindmäe. OÜ Greif. Tartu, 2012.

50.

СВЕДЕНИЯ

о составе личного антисоветского и социально-чуждого по НКВД Литовской, Латвийской и Эстонской ССР.

Категория учета	Учтено по НКВД			
	Литовской ССР	Латвийской ССР	Эстонской ССР	ВСЕГО
Организации к/р партий и а/с организации	1170	3600	1470	6440
Охранники, жандармы, состав полиции и милиции	868	585	670	2123
Рабочие, фабриканты, круп. и бурж. гос. аппарата	1925	919	2100	4944
Юристы, черн. и белоохранители	284	316	425	1025
Уголовники	1288	2180	691	4159
Семьи	594	200		794
Семьи учетных по 1, 2, 3 и 4.	3475	6600	8900	18975
Семьи участ. к/р нац. ц. главы которых ВМН.	114	150	195	459
Семьи участ. к/р нац. ц. главы которых МЛ.	8	100	20	128
Лица из Германии в репатриации	130	150		280
Регистрир. на выезд из-за границы в Германию	78			78
ВСЕГО	9924	15000	14471	39395

1. По Литовской ССР сведения даны по состоянию на 3/VI по Латвийской и Эстонской ССР - на 26/VI.
2. В графе 10 по Латвийской ССР выключены и немцы отказавшиеся выехать в Германию.
3. В графе 5 по Эстонской ССР выключены проститутки.

3 Отд-я 4 ОТДЕЛА 3 УПРАВЛ. НКВД СССР
г. Лейтенант Гос. безопасности

18

Судья

1942

EESTLASTE KÜUDITAMINE VENEMAALE 1941

JUUNI		30 päeva	30 päeva	JUUNI	
8	P.			15	P. Столик с 1/2 гнэ
9	В.	15.34			Раквере 2. нелт
10	Т.			16	В. 18.45
11	К.	P. t. 4.06. P. l. 22.36			В. Векани на Тарту. Он пуксамн За Кооп. Вонн рон
12	Н.			17	Т. Мортон ольоник мендэн
13	Р.				переводити итерика
14	Л.			18	К. В. Ткач. В. Селв. Мару. Ч. Д. 110. Старая Сура. Д. 111 пос-всера. И. Р. 111
				19	Н. Вспаша. Т. Р. 111. Д. 111 Д. 111. Д. 111. Д. 111. Д. 111
					Д. 111. Д. 111. Д. 111. Д. 111
				20	Р. М. 111. Д. 111. Д. 111. Д. 111
					Д. 111. Д. 111. Д. 111. Д. 111
				21	Л. Vabaduspäev. P. t. 4.03 Suve algus. P. l. 22.43

РСФСР
 ТОМСКИЙ ОБЛАСТНОЙ ИСПОЛКОМ
 1/Эстонская ССР. Раквере. вису Пилду. Ванка Вейман.
 2/ Эстонская ССР. Отдел по Регистрации при Варумаасн.
 Уздний Исполком гор. Раквере. ул. Падинна. 9.
 Облону, сектор детских домов, вторично сообщаст, что
 в Торуском детском доме, Томской области, Кобпалеского
 района, находится мальчик ВАРЬ, но не Пеепус, а Тиспус Вал.
 1936 г. рождения. Свяжитесь с детским домом и сообщите при-
 меты мальчика.
 16. 10/1946
 5-1344. Д-к сектора д.д. /муратов/

Детский дом
 № 130
 Котельничск. Район
 Кировской области
 10 июля 1946
 23
 «Горький» «Стальничский»

Опробка
 Косовича Людана
 воспитаннику детского
 № 130, Кировская область
 Рубль Давиду Петровичу,
 год рождения 1936 в том
 что он является крупным
 широтой, воспитывался в
 детском с 14 марта 1944,
 по 10 июля 1946, передан на
 воспитание дяде Рубль
 Марту Ханевичу, проживающему
 в гор. Пярну Земонская
 обл.

Опробка Людана для представле-
 ния в органы социального обеспе-

Директор Д. С. Косович

/D-

SIDEMINISTEERIUM
ГЕРСТВО ССВЯМ СССР

НОЯБРЬ 1946
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ
ЕСТОНСКОЙ ССР НАЧАЛЬНИКУ
ОТДЕЛА ДЕТЕЙНОЕ =

1750

№ 24

173 РИГИ 12303 27 25/10 1647

Amelismärkinen
Суур-kohtade osakeid

СМЕРТЬ ДЕТЕЙ ТОМСКА ПРИБУВАЕТ ТАЛЛИН 26 ОКТЯБРЯ СУБОТОЙ
ПЯТЬДЕСЯТ ВТОРЫМ ПОЕЗДОМ = ДЕТЕВА ЗАМ. МИНИСТРА
ПРОСВЕЩЕНИЯ ЛАТВИСКОЙ ССР +

„Sakala“ Viljandis, VIII 46. T. 1584 — 200 000

С П Р А В К А .

Детский приемник распределитель МВД ЭССР подтверждает, что воспитанник ВАРЬД, Пееп в. родж. 1936 года передается на временное агентство гр. ВЕЙМАН, Ванда Юхансовной прожив. Вирумаський уезд село ВИЗУ.

Справка выдана для пред"явления в исполком волости ПАЛЬМСЕ для прописки.

И.О. НАЧАЛЬНИКА ОТДЕЛА МВД ЭССР ПО
БОРЬБЕ С ДЕТСКОЙ БЕСПРИЗОРНОСТЬЮ
И БЕЗНАДЗОРНОСТЬЮ

/СООРАНД/ *В. Сиронг*

9/12-46

ен-2

Сов. секретно

H.

1- Спецотдел

18 ноября 9
6/6-43НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА РОЗЫСКА МВД ЭССР
ПОДПОЛКОВНИКУ ТОВ. ВЛАСОВУ
-----Гор. Таллин

Согласно Вашего запроса от 12/VI-49 года за № 44/00608 высылаем копии постановлений о выделении на семью с/пос. ПУХИ Хельму Яковлевну и ПУХИ Анну Яковлевну, которые в настоящий момент отбывают ссылку в Кировской области.

Их дети: ПУХИ Эве Иосифовна, 1927 г.р.
 " - Анне Иосифовна, 1933 г.р.
 " - Марин Эвальдовна, 1938 г.р.
 " - Инес Эвальдовна, 1932 г.р.
 выехали в 1946-1947 году на учебу, но последним запрещено проживать в режимных местностях.

НАЧАЛЬНИК 1 СПЕЦОТДЕЛА МВД КЮ
 МАЙОР /БАЛАБАНОВ/

40191

Советы Министров
 СССР тов. Андрееву А.А.

№ 169/80.
 Без опубликования в печати

УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
 УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
 СССР ОЛИК СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМИНИИ ФОРМИИ
 СССР ЖОГАРГУ СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМИНИИ УКАЗИ
 СССР ОЛИК СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМИНИИ УКАЗИ
 СССР ОЛИК СОВЕТИ РАЙСОНА КЕЙЗТИНИИ ФОРМИИ
 СССР АУКШЧИАУСИОСИОС ТАРТУБОС ПРЕЗИДИУМО ИСАКАС

УКАЗИ ПРЕЗИДИУМИНИИ СОВЕТИНИИ СИПРЕИ АИ УКИНИИ РСС
 РСФС АУГСТАЛАС РАДОМЕС ПРЕЗИДИУИ ДЕКРЕТС
 СССР ЖОГАРГУ СОВЕТИНИИ ПРЕЗИДИУМУНИИ УКАЗИ
 УКАЗИ ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИК СССР
 ОЛИК СОВЕТИНИИ ОЛИК СОВЕТИНИИ ОЛИК СССР
 СССР ЕКАРМ СОВЕТИНИИ ПРЕЗИДИУМИНИИ УКАЗИ
 НСУ ЛИИУ ВЛЕМНИИКИИ ПРЕЗИДИУМИ СЕАДУС

УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

0001
О снятии ограничений с некоторых
 категорий спецпоселенцев

Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

1. Снять ограничения по спецпоселению и освободить из-под административного надзора органов МВД:

а) лиц, избранных в местные Советы депутатов трудящихся, а также избранных в состав профсоюзных и комсомольских органов, и находящихся на их иждивении членов семей.

В дальнейшем снятие ограничений по спецпоселению с такой категории граждан производить непосредственно органам МВД;

б) лиц, которым к моменту выселения на спецпоселение не было 16 лет.

2. Установить, что снятие ограничений по спецпоселению с граждан, перечисленных в статье I настоящего Указа, не влечет за собой возвращения им имущества, конфискованного при выселении, и что они не имеют права возвращаться в места, откуда были высланы.

Председатель Президиума
 Верховного Совета СССР - К. ВОРОШИЛОВ.

Секретарь Президиума
 Верховного Совета СССР
 (г. Реорградзе)

[Handwritten signature]

Москва, Кремль
 28 марта 1958 г.

г.88 е

[Handwritten signatures and initials]

EESTLASTE KÜDITAMINE VENEMAALE 1941

Ei kuulu ajakirjanduses avaldamisele.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi

SEADLUS

Eesti NSV-sse tagasipöördumise keelamisest isikutele, kes on karistatud eriti raskete riiklike kuritegude eest, samuti Eesti endiste kodanlike valitsuste liikmetele, kodanlike poliitiliste parteide ja natsionalistlike organisatsioonide, politsei ning riigiasutuste juhtivatele tegelastele ja eesti natsionalistlikust põrandaalusest tegevusest aktiivseile osavõtjatele

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium o t s u s t a b :

1. Keelata tagasipöördumine Eesti NSV-sse isikutel, keda on karistatud ja kes on karistuse ära kandnud tegevuse eest karistussalkades, salakuulamise, terroristlike ja diversiooniaktide ja banditismi eest, samuti Eesti endiste kodanlike valitsuste liikmetel, kodanlike poliitiliste parteide, natsionalistlike organisatsioonide, politsei ning riigiasutuste juhtivatel tegelastel ja eesti natsionalistlikust põrandaalusest tegevusest aktiivseil osavõtjail.
2. Määrata, et Eesti NSV-sse omavolilise tagasipöördumise eest karistatakse nimetatud isikuid rahvakohtu otsusega vabaduskohtusega 1 kuni 3 aastani ühes järgneva eemaldamisega vabariigi piirest.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi
esimees

/ A. Jakobson /

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi
sekretär

/ A. Krundel /

Tallinn, "2." oktoobril 1957.

NSVL Prokuratuur / Прокуратура СССР

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi / Эстонской Советской Социалистической Республики

Prokuröör / Прокурор

Tallinn, Miisarini 7 / Телефон 452-25 / Tallinn, ул. Мичурина 7 / Телефон 452-25

№ 28/17 / 28. detsember 1956

С И Е В

Kõik Veiniklaanide teate otsused 1925 a. on
 viibitud "14" punkt 1941.a. kuni "18" detsember
 1956 a. alla Kari Nõude arvestamiseks.
Veiniklaanide ei ole 1941.a. väljasaadetud NSV-st,
 vaid lapsepõlvast saadud oma omaga viimase arvestamiseks.

Кари Нюде
Л. КИРНЕВ

Stenministeriuri: üldkood, Tallinn XI 1966 1494-4 10.309

РАСПИСКА

Мне, высленцу, Кнанс Уго
 (указать фамилию, имя и
Ваньчакович 1934 года рождения, проживающе-
 отчество)
 му в д. Вялково, Михайловского района,
 (город, село, деревня)
 Новосибирской области, объявлен УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО
 СОВЕТА СССР от 26. XI-48 г., о том, что я ВЫСЕЛЕН НА СПЕЦПОСЕЛЕНИЕ
 НАВЕЧНО, без права возврата к месту прежнего жительства и
 ЗА САМОВОЛЬНЫЙ ВЫЕЗД (погреб) с места обязательного поселения,
 БУДУ ОСУЖДЕН НА 20 лет КАТОРЖНЫХ РАБОТ.

"21. Июнь" 1957 года Кнанс
 (подпись высленца)

Подписку отобрал: пол. канцелярия полгб
 (должность, звание и подпись работника МВД,
Сей. Сейтманг. Воленин
 отобравшего подписку)

Andsin Siberis allkirja selle kohta, et mind on eluks ajaks saadetud eriasumisele
 ja et mul ei ole õigust oma endisesse elukohta tagasi pöörduda. Omavolilise
 põgenemise eest karistatakse mind kahekümneaastase sunnitööga.

EESTLASTE KÜÜDITAMINE VENEMAALE 1941

20

NSVL PROKURATUUR
EESTI NOUKOGUDE
SOTSIALISTILIKU VABARIIGI
PROKURATUUR

PROKURATURA СССР
ПРОКУРАТУРА
ЭСТОНСКОЙ СОВЕТСКОЙ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Tallinn, Mihurini 7   Telefon 452-26   Tallinn, уа. Мичурина 7   Телефон 452-26

№ 1 286-64   13 juunil 1966. a.

õ i e n d

Kod. K r e s l i n g, Rutt Adami tr., sündinud 1928. a. viibis 1941. a. juunist kuni 1958. a. veebruarini oma ema K r e s l i n g, Endla Mihkli tr. asumiskohal Tomski oblastis.

Kresling, Rutt ei olnud 1941. a. väljasaadetud asumisele ENSV-st, vaid lapsepõlvitis koos emaga viimase asumise kohale.

NSV aeprokuroor
K. Kimmel/

Tallinna trükkkoda nr. 7. Tell. 245. Ol. 64. T. 10000

СССР
Министерство
Государства - Томской области

И. П. РАВДАТЯ
РАБОТНИЦА В/С
ТОМСКОЙ ОБЛАСТИ

14. 14. 1966 г.
№ 132
г. Красноярск

СПРАВКА

Выдана настоящая справка гражданину (ке) Креслинг (фамилия),
Рутт Адэмиэна 1928 г. рождения
(имя, отчество)

года в том, что он (она) действительно проживает в гор./селе
Усть-Иттембар Каргасакского района,
работает на Рыбозаводе в качестве
(название предпр., колхоза и т. д.)
разнорабочей и что тем/ей как спецпоселенцу (ке)
разрешено проживание только в пределах _____
района, Томской области.

Заст. Начальник Каргасакского РО МГБ
(подпись)

14. 14. 1966
№ 132

96-51 20000

EESTLASTE KÜDITAMINE VENEMAALE 1941

**Eesti Ema monument.
avatud Rõuges 26. juunil 2010**

*Skulptorid Ilme ja Riho Kuld
Foto: Peep Varju*

**Vasjugani jõe kallas Aipolovos. 10. juulil 1941 toodi siia sundasumisele üle
700 inimese Virumaalt.**

Foto: Katrin Saukas

Mälestusmärk Novõi-Vasjugani kalmistul Tomski oblastis. Esimeses reas vasakult teine, kolmas ja neljas on Vasjuganjes ellujäänud saatusekaaslased:
Vadim Makšejev, Renate Taarde ja Uno Mell

Foto: ETV võttegrupp, 05.09.2010

Narva Memento liikmed leinapäeval 14. juunil raudteejaama mälestusmärgi juures

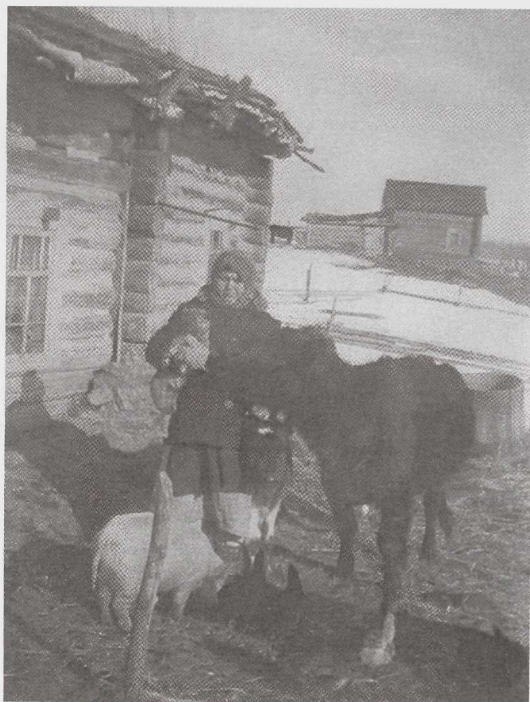

Mälestusristi püstitasid
5. septembril 1989 Novõi-
Vasjugani kalmistule,
vasakult paremale: ostjak
Ivan Okišev, Jüri Lehtrand ja
Kalju Tuulik.

Foto: K. Tuuliku erakogust

Šmakovka näljaküla
Novõi-Vasjugani rajoonis.

Fotol: Olga Fomina Narvast

Toguri lastekodu Novõi-Vasjugani rajoonis Tomski oblastis sõja-aastail.

Foto: R. Asojan

Aipolovo lastekodu õpilaste Kalju Tuuliku, Ivan Okiševi ja Jüri Lehranna poolt aastal 1989 püstitatud mälestusrist hukkunud saatusekaaslastele Novõi-Vasjugani kalmistul.

Foto: Natali Paulseni erakogust aastast 1991.

Sverdlovski vanglas hukatud tuhandete poliitvangide matmispaigas rajatud memoriaalkompleks. Asub metsas 12. kilomeetril linnast Moskva maantee ääres. Siia on maetud ka riigivanem Jüri Jaakson ja sadu silmapaistvaid Eesti kodanikke.

Foto: E. Kobelev

ISIKUNIMEDE REGISTER

A

Aarma, Gunnar	17, 20
Abakumov.....	14
Abori, Oskar.....	18
Adenauer, Konrad	41
Akel, Friedrich.....	57
Allik, Hendrik.....	18
Allvee, Alma.....	18, 21, 22, 23
Allvee, August.....	21
Andresen, Nigol.....	42
Annik, Aino	30, 33
Annik, Illimar	33
Anton	27
Anton, Sirje	51, 52
Arumäe, Kalle	45

B

Belov, P.	16, 19
Benjamin-Lipp, Elfriede	53
Benjamin, Merike	53
Beria, Lavrenti	12, 14
Bertelov, Roman	64
Birullin	28
Blumberg, Morris	45
Blumberg, Rachmiel	39, 45
Blumberg, Raffael.....	45
Borski.....	25
Botškarjov, V.	41
Brjunina, Jelena	28
Brjunina, Jevgenija	28
Brjunina, Maria	28
Brjunin, Vladimir	28
Burdakov, kindral.....	39

D

Dennis.....	32
Dittberner, Werner	33

E

Eenpalu, Kaarel	11
Eilart, Lehti	37, 39
Erika.....	45

F

Falk, Alma	23
Falk, Maie	23
Falk, Peeter.....	19, 23
Fomina, Nina.....	41

G

Gnezdin, Ivan.....	13
Gnetova, M.	28
Gorjatših, Veera	27
Greenvald, Gustav	16
Greenvald, Marie	16
Greenvald, Paul	16
Grošev	28
Gussev.....	16, 19

H

Habicht, Helgi.....	64
Haitov, Lea.....	45
Hanson, Paul	20
Heine, Erik	40, 41, 52
Heinrand, Juho.....	31, 52, 58
Heinrand, Vaike	31
Helgi.....	47, 60, 64

Helve	38
Hendrikson	57
Hinrikus, Rutt	6
Hitler	40
Hruštšov, Nikita	41, 56, 57

I

Iljaševits, V.	14
Iljin, P.	15
Ivanova	48, 58

J

Jakobson, Aleksander	18
Jakobson, Max	14
Jaroslavtsev	28
Joosep, Elmar	6
Juta	35
Jõeäär, Aleksander	54, 55
Jöffert, Alide	47
Jöffert, Elfriede	44, 47, 49, 50, 51

K

Kaie	21, 31
Kaju, Hans	35
Kaju, Hilda	34
Kaju, Juta	34
Kaju-Vessik, Juta	57
Kaju, Paul	35
Kalbus, Viktor	35
Kaljo, Ado	34
Kaljo, Aino	34
Kaljo, Alla	34
Kaljo, Juta	34
Kaljo, Sulev	34
Kallaste, A.	20
Kallismaa, Kalju	6
Kalviste, Ardo	28
Kalviste, Hella	28
Kalviste, Leida	22, 28
Kann, Ülo	51
Karamzin, Aleksander	6, 64

Karamzin, Mihail	64
Karing, Leete	58
Karing, Raimond	58
Karpova, A.	28
Karuks, Ruth	38
Karusaar, Hans	15
Karusoo, Merle	6
Kers, Ella	17, 45
Kers, Jaan	19
Keskküla, P.	20
Kess, Ülo	50
Kikas, Alfred	13
Kimmel, Karl	57
Kirik, Juhan	40
Kirsimägi, Konstantin	11
Kitt, Mihail	19
Kivimäe, Valdur	16
Knaps, Udo	57
Kook, August	15
Koort, Jaan	44
Koort, Mari	44, 45
Koppermann, Maria	44, 45
Kresling, Rutt	23, 36, 57
Krevens, Gurtis	48
Krevens, Pavel	48
Kruusement, Aune	48, 50
Kruusement, Enna	45, 48, 49
Kuhlberg, August	18
Kullerkupp, Alma	5
Kultas, Agnes	39
Kultas, Heli-Kirsti	39, 64
Kultas, Nikolai	39, 40, 64
Kuutmaa, Heino	29
Kuutmaa, Helga	29
Kuutmaa, Juliane	19, 29
Kuutmaa, Malle	19, 29
Kuutmaa, Kalle	19, 29
Kuutmaad, Rudolf	16, 19, 23
Kuutmaa, Virve	19, 29

L

Laidoner, Johan.....	12
Laidoner, Maria.....	12
Langovits-Koppel, Silvia.....	27
Lauristin, Johannes.....	8
Lehtmets, Ann.....	19, 26
Lehtrand, Jüri.....	6, 46, 48, 58
Leik, Allan.....	50
Leik, Eda.....	50
Leik, Heiki.....	50
Leik, Vivian.....	50
Liiv Helgi.....	36
Lille, Esta.....	38
Linkrus, Elle.....	45
Linkrus, Kalju.....	45
Lipp, Hermann.....	53
Lohvart, Elga.....	38
Lohvart, Jakob.....	38
Lupp, Eino.....	48
Luuka, Heino.....	28

M

Makšejev, Vadim.....	6, 28, 57
Maru, Aino.....	22, 23, 37
Mell, Helju.....	28, 45
Mell, Salme.....	28
Mell, Uno.....	6, 45, 46
Meriotšajev, V.....	16
Mihailov, Vadim.....	58
Mihkelson.....	50
Mitt, M.....	20
Mui, Aleksander.....	18
Murro, Andrei.....	18
Muuli, Arnold.....	37
Muuli, Leida.....	37
Muuli, Paul.....	37
Mäepere, Milvi.....	41
Mölder, Ülo.....	58

N

Naan, Gustav.....	8
Naidenova, F.....	28
Nei.....	43
Nigol, Lehte.....	25
Nigol, Liine.....	25
Nurk, Ain.....	43, 62
Nurk, August.....	30, 64
Nurk, Ida.....	48
Nurk, Harald.....	48
Nurk, Helgi.....	29, 47, 58, 60, 62, 64
Nurk, Lydia.....	29, 64
Nurk, Maie.....	29, 30, 42, 43, 48, 49, 64
Nurk, Rein.....	48
Nurk, Õie.....	29, 42, 43, 48, 64

O

Organov, Mihhail.....	11
Orn, Hilda.....	16, 23
Ovsjannikov, . Aleksei.....	18

P

Palvadre, Lea.....	6
Pank, Jüri.....	31, 52
Pank, Lisette.....	31
Parts, Juhan.....	5
Parveots, Kaarel.....	26
Paulsen, Nastja.....	27
Paulsen, Natali.....	27, 28
Paun, Meeli.....	58
Pavelson, Luule.....	25, 38
Peegel, Juhan.....	38
Peegel, Linda.....	39
Peet, August.....	11
Peets, Peeter.....	36
Petersoo, Henn.....	44
Plissi, M. I.....	19
Primets, Ilmar.....	50
Päss, Adolf.....	18
Päts, Konstantin.....	11

Püss, Eena	37
Püss, Helene	28
Püss, Helmi	27, 37

R

Rae, Ella	28
Raha, Mary	40
Raja, Enn	38
Raja, Reet	38
Rajaste, Maidu	51
Rajaste, Urve	51
Rammo, Arma	58
Rannaste, Voldemar	62
Rast, Aadu	6
Raudsepp, Marie	28
Rebane, Alfons	34
Rebast, Anne	38
Rebast, Astrid	38
Reidisaar-Lille, Esta	41
Reppo, Ago	48, 58
Reppo, Elfriede	30, 31, 48, 58, 59, 60
Reppo, Enno	46
Reppo, Milvi	58, 60, 61
Ridali, Erich	19, 20
Ridali, Maie	41, 42
Ridali, Reet	42
Rikken, Olga	23
Roopere, Vladimir	11
Rull, Mart	49
Rull, Rein	49
Ruuse, Härm	52
Rüütel, Marie	24, 29
Rüütel, Paul	24
Rüütel, Vaike	24

S

Saarse, Aleksander	15
Salo, Vello	5, 6
Salus, Leida	31
Salus, Mati	21
Salus, Tiia	21, 60, 61

Savi, Leida	26, 64
Schneider, Marta	49
Sepp, Kata	15
Sepre, Oskar	16
Serov	15
Sild, Hans	34
Simenson, Aino	32, 40
Simenson, Dennis	31, 32
Sissas, Hans	65
Soider, Ants	24
Soorand	51
Soots, August	38, 41, 45
Soots, Kermo	38
Stalin, Jossif	27, 30, 33, 40
Stamm, Alfred	18
Strauch, Mai	42
Suurkivi, Juta	45
Säre, Karl	18
Säremat, Eduard	18
Säästla, Elisabeth	31, 35
Säästla, Reet	35
Säästla, Vello	35

Z

Ždanov, Andrei	10, 54
Zubkova, Jelena	10

T

Taarde, Renate	6
Tambek, Elmar	7, 9
Tamm, Johan	13
Tammaru, Agnes	18
Tammaru, Liis	18, 22
Tammaru, Mall	18, 22
Tarmik, Aivo	55
Teemant, Jaan	11
Tinnuri, August	13, 14
Tispus	47, 51
Treude, Asta	17, 57
Tšebotarjov, dr.	25
Tšernõšov	14

Tupits, Anna	28	Velman, Aleksander	18
Tuulik, Elfriede	28	Vessik-Kaju, Juta	31, 35
Tuulik, Helve	37, 38	Virkus, Arvo	35, 36
Tuulik, Kalju	6, 58	Virula, Vaiki	38
U		Virula, Viive	38
Uluots, Ilma	56	Vlassov	54
Uluots, Jüri	56	Voitk, Maria	30
Unt, Maksim	7	Voitk, Vaike-Maria	30, 47, 49
V		Õ	
Vanda	45, 51	Õie	25, 43, 64
Vares-Barbarus, Johannes	8, 17, 54	Õiger, Karl	41, 42, 64
Varju, Peep	47, 51, 58	Õunapuu, Rosalie	33
Veinman, Vanda	51		

IKKA MÖTLE
KES SIIT VIID
TAEVA POOL
NENDE ÄNG

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

2-13-03475

Marie Under, 1941

16. juuni. Esmaspäeva hommik. Inimesed aeti eemale ja rong hakkas liikuma. Mehed vagunitest hakkasid laulma "Eestimaa, su mehe meel". See pea-aegu lõhestas südame. Naised nutsivad ja rahvas rändas rongiga kaasa ning nuttis. Ei kao see kunagi meelest! Läbistasime Kadrina, igal pool sama pilt: rahvas seisab ja nutab, kui palju ka jaamasid läbisime. See nagu tumestaks valu, nagu siluks neid haavu, mis löi hingesse reeturi käsi. Lahkusime Eestist teadmisega, et meid leinama jäävad meie kodumaa paremad pojad ja tütreid.

Alma Allvee Rakverest, küüdivagunis 16. juunil 1941

Haud kaevati sinnasamasse vesisesse kaldaäärsesse metsa ja lasti "puusärk" sisse. Kõik pargasel seisvad küüditatud laulsid kogu selle aja püsti seistes, mehed palja päi, matuselaule... See oli esimene eesti surnu, kelle võttis vastu igavest hällilaulu laulev Siberi taiga.

Hilda Orn Narvast, pargasel Obi jõel 6. juulil 1941

Moskvas plaanitud ülesande järgi tuli Eestist deporteerida esimese operatsiooniga 14 471 inimest. 14. juuni 1941 operatsiooni ohvrite tegelikuks koguarvuks kujunes seni selgunud andmetel 9267 inimest.

Riikliku uurimiskomisjoni ORURK-i raport 15. märtsil 2004

9 789949 331277